

О. ГАЛИЧАНКА.

Вражіня з дороги.

ЛЬВІВ.

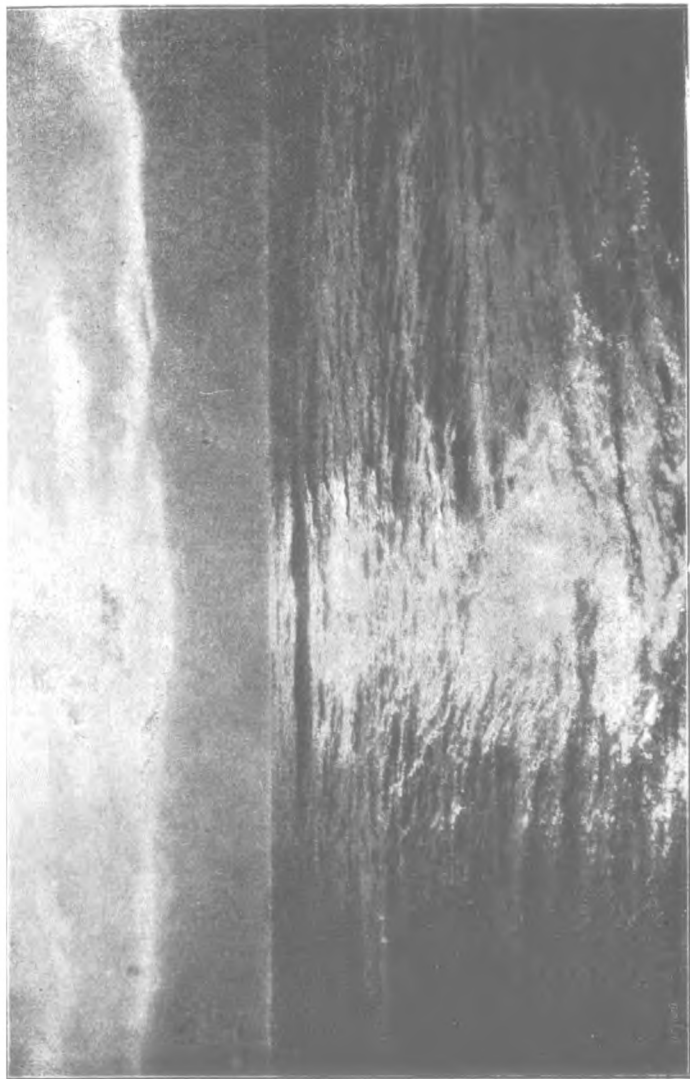
Накладом власним.

З друкарні Івана Айхельбергера, Львів, Ринок ч. 10.

Памяти наймилішої
доні-товаришки

присвячує

авторка.

ЧОРНЕ МОРЕ.

МОРЕ.

— Далеко море? Куди дійти до моря? —
Отсе перше наше питанє по приїзді в Одесу.

— Прямо Преображенською, на углі звернете
на Рішелєвськую, зійдете на Катеринськую площу,
а там уже й Николаївський бульвар над морем.

Ідемо спішно. Широчезні улиці з пишними па-
латами, неймовірної величини, вікна вистав, повні
золота, шовків, цвѣтів; городський сад із цвѣтучими
живими коврами, масами розцвилых пахучих рож
та кришталевими водограями, нічо нас не задер-
жить по дорозі, все вство опанувала нетерпе-
лива жадоба — побачити море.

Дорога спускаєть ся злегка в низ. Сьвіжий
подув вітру охолоджує жару. День погідний, ясний,
а небо таке чисте і голубе, якого у нас і не видати.
Чим дальше сходимо в долину, тим більше, здаєть ся,
того неба; в горі воно неначе зблїдло, але в низу
чудове, ярке мов величезна плахта аксамітна бла-
ваткової барви, усїяна шафірами, шмараґдами, бри-
лянтами, де-не-де біла хмарка чи перлина, а все те
якесь неспокійне, ніби незначно дрожить, рухаєть ся,
неначе свавільні діти для іграшки безнастанно гої-
дають оксамітною скатертю та пересипають ті до-

рогі скарби з місця на місце. Яке-ж воно чудово синє, розкішне, блискуче! Сходимо на бульвари — ах, се-ж не небо на долині — то море...

Тіністі алеї бульварів повні запаху цвітучих акацій. Гарні доріжки, живоплоти, штучні скелі, — а далі двісті ступнів широких камінних сходів спускають ся до пристани. Тисячі щоглів, мов густий непроглядний ліс стріляють у гору, маса пароходів, яхтів, лодочок, усе купить ся при березі, неначе береже приступу до сих незмірних скарбів.

Стаємо в захваті і довго мовчки глядимо на нього; чуюмо, як той чудовий образ западає нам глибоко в душу, записуєть ся в ній незатертими красками. Які-б не були дальші наші вражіння — гарні чи погані, веселі чи сумні, то всетаки там у глибокій душі на самім її дні остане воно — безкрає, тавмне, гарне як сонна мрія море...

І не тільки наші очі воно так манить до себе, хто йде чи їде попри нього, кожного погляд тоне у ньому. Он на лавочці недалеко пам'ятника Пушкіна, молодий батюшка із цілою сім'єю, жінка і діти і нянька — всі дивлять ся на море. Старі військові інваліди, з трудом волочать ноги за собою, але в очах їх зичливий привіт морю. Понизше за сосновим кущем нужденні бродяги розложили свій харч, — між одним і другим вкушенєм чорного хліба зір свій звертають на море. На скраю муру стара поморщена бабуся вивела погуляти панські любимці собаки, але від них погляд її змучених очей утікає заодно до моря.

Майже пусті доси бульварі враз із заходом сонця починають оживлять ся, — різнородний народ заливає доріжки, естраду займає військова музика, уставляють величезні інструменти, розгортають на пультах ноти. Палочка капельмайстра дає знак і чудова музика огортає нас своїми мельодійними звуками мов м'якими білими крилами. А в низу вечірний вітрець захвилював морем — на шафіровий оксаміт заходяче сонце посипало своїми золото-червоними блисками. Мішають ся шафіри, шмараґди із

топазами й рубінами, то наче западають у високий пух оксаміту, то знов потрясені таємною рукою виринають. Із поміж ліса щоглів та коминів помалу, мавстатично виринає на блакитне поле величезний парохід. Його кольосальний кадовб безцеремонно поре своїм дзьобом наші скарби, мішає їх, розтручує на всі боки. суне вперед, лишаючи по собі довгу, довгу срібнаву дорогу. Закітлювало воколо, гнівні, занепокоєні філії все далі й далі одні другим шлють звістку про сьмілість корабля, який перервав їх свавільну іграшку. Та помалу гнів утихав, — парохід чимскорше утікав, суне вперед, вже тільки облак білого диму на горизонті значить шлях, яким сьмілі моряки повели його в далеку дорогу.

Філії заспокоюють ся, однак перервана забава не повторяєть ся; помалу гаснуть блиски одні за другими, оксаміт темніє, переходить із голубого в іранатовий, майже чорний — велитень хоче спочати.

Та на сю хвилю мабуть лиш і ждано. Сотні ріжнобарвних електричних сьвітел займають ся скрізь по кораблях, лодках: великий маяк починає далеко на море кидати снопи червоного сьвітла, яке стелить ся на чорних водах кривавою дорогою. Напроти нього бліде сьвітло зірок мерехтить немов крапельки роси на безмежному степу.

Довго в ніч глядимо на сі чуда...

Біля нас тисячна публіка снуєть ся по бульварах; гомонять, здаєть ся, всі мови сьвіта. Жінки в дорогих, легких уборах, огорілі від морського вітру матрози, в живописних костюмах у високих баранкових шапках Черкеси, Турки й Араби в білих завоях, якась знатна муринська дама в гарному по возі усьміхаєть ся зпід величезного білого капелюха, — але все те хоч інтересне й нове, не в силі відірвати на довше наших очий від величного, незрівняного своєю красою моря...

II.

З ОДЕСЬКИХ СПОГАДІВ.

Пізнали ми її на лиманах. Що дня о семій годині зрана, сідаючи на „московському переїзді“ у переповнені вағоники „юго-западної желізної дороги“, між товпою подорожних, виріжняли їх обі. Стара, невеличка, товста з кирпатим носиком і височезним чолом, пухка, кругленька, вічно засапана, все нарікала на „сквозняки“; дочка її, завяла, худенька, бліда, зелена, мов недоспіле, перед часом зірване яблочко, що дозріло в тіни без сонця.

— Женю, Женю, мені завіє ноги! Ради Бога, ґаспада, запирайте двері!

Дочка поспішно окриває пледом коліна старушки, а сідаючи на краю лавочки біля дверей, уважає, щоб їх не оставляли отвором.

Що-ж з того? Вікна не пристають, всіма шпарками віє; опять нарікає мамуня, і закривають хусточками всяку щілину, мов би жаркий трийцять-степеневий воздух грозив смертю спітнілій старовині.

Ми скоро привикли до них; стало нам симпатичне личко блідої дівчини. Тож сідаючи у ваґон, нароком шукали місця біля них. Наступила звичайна купелева знакомість. Говірлива мамуня стала

розпитувати, де мешкаємо, у кого купаємось, які ванні беремо і т. д. Намовила нас купатись у тому-самому закладі, де й вони, при чім ми скоро дізнали ся, що Марта Якимовна Яворская від кількох літ вдова, жила з зарібку дочки Жені, фельчерки-масерки. На одній з бічних уличок Одеси займали дві малі кімнатки з кухонкою. На літо, в купелевий час віднаймали ще одну з них, скоро яка чемна людина трапилась. А що у них на сей сезон ще ніхто не зголошувавав ся, а нам навкучило готелеве житє, тож по кількох днях спільного купаня, забравши свої річи, ми опинились під вказаним ними номером.

Каменичка мала, стара, мов би присіла поміж високими новими сусідками, замешкана прачками, швачками, студентами. „Мама все такі старосвітські мешканя вибирає“ звиняєть ся Женя, „страшно не любить модного новаторства“. Але і нам не забагаєть ся новаторства, а тиша спокійного відсуненого від дороги мешканя якраз припала до вподоби. Скоро наша маленька кімнатка на першому, зовсім не високому поверсі, з віконцем на квадратове, гранітом вимощене подвірє, стала нам миленьким тихим кутиком серед горячкового виру та гамору великого міста.

І з хазяйками нашими ми теж скоро зжили ся. Дочка від першого пізнаня позискала всю нашу симпатію і тепер щиро її відплачувала. Жаль нам було тої розумної, тихої дівчини, що вічно лише на услугах вибагливої, недужої на серце мамуні. Вона, здаєть ся, і не подумала ніколи, що й вона людина, що як кождий чоловік має право до свого власного житя. Ні! Вона, здавало ся, ніколи об тім і не знала, наче й сотворена на те, щоби мамуня мала когось в сей то в той бік крутити.

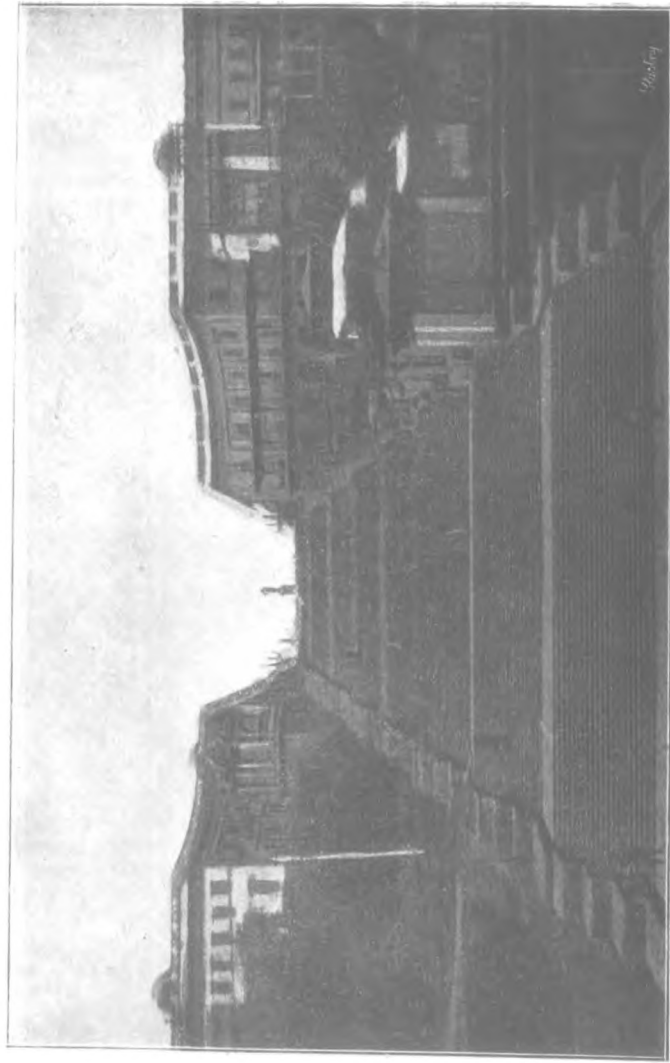
Але і вередлива старушка любила з нами поговорити про „заграніцу“. Іноді і насміялась добре з нашої московської бесіди, дарма, що нам здавало ся, що ми вже нею знаменито володіємо (не даром же перед виїздом в Одесу гірко через пару

місяців учились!). А тут наша хазяйка за боки береть ся, як пічнемо щонебудь розповідати. Часом й сама намагаєть ся говорити з нами по українськи:

— Я знаю — каже — по вашому; се не тяжко сказати „що“ місто „што“ або „булі“ місто „билі“ — тай починає перелицьовувати свою бесіду на наш лад; а тоді ми ще більше сьміємо ся з неї як вона з нас.

В товаристві Жені ми почали пізнавати докладнійше Одесу. Сади, парки, численні церкви, музей і прегарна затишна бібліотека, всі значнійші заклади та будівлі — з усім тим товаришка наша скоро нас познакомила.

А ліпше всего ми любили прогульки за місто пад море. Переїдемо „конкою“ кілька широких улиць, і от вже й „Ланжерон“. Минемо скоро товпу спацеруючої публики, хмари дітий, що порпають ся в піску та вигрібують черепашки, полишимо за собою і шатра рибалок з їхніми сітьми, скрізь порозвішуваними, а самі блукаємо далеко поміж жовтаві скали, понад чудове море мов всно-гранатовий лискучий шовк. Нераз годинами сидимо на „нашій“ скелі, облитій вокруг водою. Книжки спочивають неотворені на колінах, бо не відорвеш очий від моря. Цікаво дивитись на вічно рухливі запінені філі, що з гуком та шумом бють об береги і з лютостю піднімають ся около скелі, немов би хотіли досягнути нас, змити з неї, забрати у свої холодні обійми... Спершу пробують злегка, — не удаєть ся, філя мов жива підносить ся висше, то ніби уступає то знов повертає, чимраз енергічнійше; ось і ноги нам промочила. Вилазимо висше. Філя наче пізнає свою неміч, годить ся з судьбою, успокоюєть ся, навіть шум притихає; аж ненадійно повертає з небувалою силою, біла солена піна наново досягає наших стіп. Се здалека пливучий корабель побудив морські води до нової енергії. По його відпливі філі ще якийсь час рухають ся, бурхають сильнійше; але вкінци штучна енергія уступає, ритм їх вертає до звичайного темпа.

СХОДИ З НИКОЛАІВСЬКОГО БУЛЬВАРА ДО ПРИСТАНІ.

Недалеко від нас видніють маленькі різнобарві човники, на котрих за кількадесять копійок „в час“ можна до волі розкішно „покататися“. Більші розпустили білі вітрила; ті пускають ся далеко, майже никнуть з очий, а опісля лише як білі метелики видніють здалека на синьому просторі... Се рибалки поїхали добичу здобувати або аматори морських прогулок пустили ся в дальшу проїздку. Між рибалками маємо вже свого знакового, від морського вітру чорного мов циган старого Степана. На його білосиній „Марусі“ плаваємо, кілько душа бажав. Так розкішно, помаленьку відбиваємо від берега; чиста синя філя уносить, колише легенько... Гострий дзьоб „Марусі“ вагаєть ся ритмічно то в гору то в долину... Вже поважна глибінь під нами, а ще крізь прозору синяву прозирає піскове дно моря, біліють черепашки, іграють швидкі срібні рибки. Часами велика вигнена філя летить прямо на нас; здаєть ся за хвилию залле, затопить сю мушлинку, котрій ми повірили своє житє. Спершу ми сього страх лякались, не могли здержати ся, щоби не скрикнути, не хопити за рамя нашого спокійного, байдужого керманича, не благати його чим боржій вертати до берега. Але скоро переконали ся, що се тільки страхи на слабодухів; ми научились поборювати свої нерви і лише, мимоволі, запираючи віддих, з розширеною зіницею, з бючим неспокоїно серцем, з чувством якоїсь дивної радости дожидали, коли лодочка наша на хребті страшної филі піднесеть ся високо на те, щоби нагло опати в долину, наче на дно, а опісля знов подібно опинитись на верху другої такої-ж филі... Після такої прогулки стаємо на землю мов опянілі. Голова кружить ся, весь сьвіт здаєть ся якийсь новий, дивний, наче давно не виданий; і добре тобі, що безпечно стоїш на землі, і жаль за тою дивною хвилиною, що цілого тебе сильно держала в розкішних аж до болю обіймах.

На пустих, диких берегах „большого фонтана“ на самоті так добре, супокійно пливе розмова. Тут

ми слухали несповнених надій, розвіяних мрій Жені. Колись, коли жив батько, вона мріяла о скінченню гімназії, медицині, о широкій свобідній праці, яка відповідала-б її душі. Та не так склалось, як ждало ся. По скінченню низшої гімназії захопила смерть її батька. Положенє сімі стало погане; не було другої ради, як чимскорше добувати хліба для себе і матери. Покинувши гімназію, Женя опинила ся на фельчерсько-акушерських курсах. На щастє народ там вже на стільки поступовий, що мимо свого занятя дівчина не потребувала зривати своїх знакомостей і доси до неї деколи заходять давні товариші і товаришки; в їх товаристві вона наче відживає, молодіє. Тільки мати не дуже прихильна молодим гостям. Їй чужі їх змаганя, лячні сьмілі розмови; інстинктивно лякаєть ся вона, коли той гнилий супокій, яким Женя окружена, закипить, заворушить ся. Тому то знакомі рідко у неї сходять ся; а коли прийдуть, то лїпше всего тоді, коли мами нема дома, коли вона у тїтки Тетяни, запрошена на стукавку.

Тепер більша часть її знакомих роз'їхалась на дачі, а нас так кортіло ближе пізнати тутешний молодий інтелігентний народ, розвідатись, поговорити о справах, котрі нас цїкавлять. Та се річ не так легка; нема тут тільки читалень, „Боянів“, „Бесїд“, „Родин“ та других товариств, де би, як у нас, чужинця мож скоро з людьми запізнати, а навіть дечим, коли він не бистрий обсерватор, заїмпонувати.

Опісля ми таки знайшли нагоду зійти ся скілька разів з малим кружком її знакомих. „Галичанки“, як нас тут називали, завсїди робили вражінє; тільки уважали нас тут більше — як би то сказати? — більше за Австриячки, ніж за галицькі Українки. Про наші галицькі відносини, симпатії та антипатії до Росії, вони були зовсім несвідомі, тай се їм було байдуже.

Нас розпитувано про пресу, про студентів. Один з моїх нових знакомих чув і дуже хвалиє борбу нашої молодіжи о свій університет. Штука

й література, наука і способи борби з темнотою й ненависним правительством, всі поступові кличі, все, чим душа наболіла, відбивалось у їх палких розмовах.

Нам, привиклим до голословного політикування та банальної балаканки наших мужчин з жінками, здавало ся, немов із „пань“ та „панночок“, для котрих прибираєть ся спеціальний тон і тему розмови, стаємо нараз звичайними людьми, котрих болить та займає або радує те, що й кожного інтелігентного чоловіка, котрий має обовязок жити і ділати так як живуть і другі люди.

Часами співали. Наші гимни, марші, особливо „Не пора!“ їм вельми подобались. Відтак „Дубінушку“, марсельєзу та другі пісні довелось нам почувти, ба й научитись. Коло одинайцяті все розходилось; мати, вернувши зі „стукавки“, заставала скрізь той супокій, який так дуже цінила.

А вечері на бульварах? Десь на убочи, поза сотнями проходжуючої ся публики посідаємо на мурі і з очима зверненими на темне, мерехкотяче звіздами море, довго слухаємо притишеної віддаленєм музики. Арії Чайковського, Глинки, вальси та ідилі і др. якісь чарівні, наче виідеалізовані віддаленєм, долітають до нас здалека.

Низше, мов під нашими ногами розложив ся „діточий сад.“ Ми з гори приглядаємось, яка то безліч дівтори весело грає і в своєму царстві. Вкінци збирає нас охота приглянутись тому всему зблизка. Сходимо кількадесять широчезних марморових ступнів і знаходимо ся між ними. Гуркотять круглі, котять ся величезні мячі, крутять ся карузелі, гойдають ся гойданки, літають пилки та обручі, все вокруг нас крутиться ся, фурчить, а передівсім — бігає, кричить, співає, аж в ухах гудить. По широких, піском висипаних доріжках переїздить пригарний малесенький повозик, запряжений парою білих кіз. Малі та великі собачки переганяють ся зі своїми малими панями, погавкуючи весело.

У павільоні на отвертому свіжому воздуху кільканайцять молодих пар гуляе завзято при звуках фортепяну. Учитель танців сам грає і гулянем проводить, а молодіж гуляе, гуляе аж піт рожеві личка обливає. Дівочі шкільні мундурки з білими фартушками та широкими ковнірами, студентські убори, де на клямрах при поясі прочитаєш, всяке „одеское училище“ творять безпереривне рухоме колесо. А охота до танцю і забава зовсім як у нас на „комплетах“; тільки одно інакше: гуляють вони у днину у всіх на очах, а не потайки ночами в тісних, душних кімнатах всяких покутних „танцмайстрів“.

Та ми і тут не довго задержуємо ся. Скоро вечір, молоденький народець поспішно розходить ся, а ми проходимо ще з півтора сотні ступнів у низ і знаходимо ся в пристани.

Тут зовсім друге житє, тут сей народ, котрого потом і працею Одеса-красавиця світ чарує. Звуки музики, відгомін безжурної забави тут не доходить. До пізної ночі кипить важке робуче житє, скриплять тяжкі вози та важко стукають по гранітному помості брики, наладовані всяким тягарем. Обірвані, чорні, з зігнутими від праці спинами робітники, брудні в ріжнородних костюмах матрози минають нас і незамічаючи. Скрізь при дорозі повні склади вугля, дров, збіжа та пак з усякими товарами, а жиласті руки босяків переладуюють їх, де слід. Свист льокомотив, характеристичний голос корабельних машин, трубки „конок“, накликування та проклони ізвощиків іншою музикою наповняють воздух.

Спершу нам аж лячно ставало в сім окруженю. Але Женя особливо любила мішатись, стикати ся з тою товпою, приглядати ся їх роботі, вступати в малу портову церковцю, заходити на стакан чаю в їхні невибагливі ресторани. Між тими засмоленими бідаками вона і знакомих мала: під обдертими лахманами відкривала нам нишком нескінчених, прогнаних студентів, суспендованих чи-

новників чи професорів та других випавших зі шляху нормального життя інтелігентів. „У нас се часто лучасть ся; хто знає, кого який кінець жде“ — шептала, не договорюючи... „А знаєте, де та чорна товпа пролетарів ночує? Кому не стане на нужденний куток десь тут по заулках; хто не найде захисту у когось знакового, той стараєть ся найти поміщенє в приютї. „Коли вам буде цікаво, можемо колинебудь зайти до нього“.

Ми постановили скористати з пропозиції і справді таки одного трохи похмурого, проте й холоднішого дня вибрали ся з нашою молодою хазяйкою в приют.

Великий білий будинок, нічим зверху не різнить ся від других, тільки зараз же за входовими дверми впадали в око величезні, біло вибілені сїни з камяною підлогою. На право та на лїво стояли отвором високі двері до довжезних спальних кімнат.

В сїнях в кутку кілька баб, ніби старчихи латали свої старі лахи.

— Ви тутешні, з приюту?

— Так, бариня, — відказують, приглядаючись нам цікаво.

— Давно тут ночуєте?

— Я вісімнайцять років — каже старша, — отся мабуть також більш десяти літ; а ся, ще нова, ледви кілька разів тут зголосилась.

— Позволяють вам і в днину в приютї оставати?

— В саях ні, але тут у сїнях або денебудь в кутку мож пересидіти.

Звертаємо ся в сторону одной зі саль; але поки ще поріг її переступили, надбїг задиханий сторож чи послугач. Молодий гарний мужчина з інтелігентними бистрими очима, тільки полатана, брудна блюза творила якийсь контраст з його особою. Зараз заступив нам дорогу, питаючи, чого хочемо.

— Посмотріть на приют; хибаж не можна?

— Я хотів би знати, в якій цілі — питає по хвилевім ваганю.

— Просто з цікавості; отсі дами з заграниці, хотіли й поглянути, як у нас такі заведеня виглядають.

Ще хвилина вагання, нерішучості, і вкінці пожадане слово „пожалуйте“ паде з його уст.

Яко член прислуги (так нам назвав ся) товаришив нам скрізь, обясняв, розказував все охочо. Перша саля величезна, висока, чисто вибілена, довга а вузка; скрізь навкола попід стіни на підлозі один попри одного вузкі але чисті сінники з такими-ж подушочками. Понад кождим „ліжком“ протяжені довгі дроти — на лахмани нічліжан. Кілька умивалень, в куті ікона і більш нічого. Воздух чистий; взагалі кімната робить досить добре вражіннє. „Се саля мужеська“, обяснює провідник, „і по другій стороні теж мужеська, і на поверсі також; звольте і там потрудитись“.

Ідемо широкими чистими сходами на гору. Тут знов ряди такихсамих саль і опять більше мужеських, бо на 800 місць ледви 80 призначених для жінок, а й ті не все заняті. Чим се витолкувати? Може меньше жінок бездомних, а може тому, що тут не вільно ночувати з дітьми, хиба виїмково на одну ніч. Обходимо одну салю за одною, оглядаємо сияючу чистотою кухню, в котрій за пару копійок можна дістати боршу, мяса, чаю, хліба. В кімнаті призначеній на читальню сїдаємо біля довгого стола відпочивати, а услужний провідник отворяє ключиком, що дивним дивом у нього знаходиться ся, ошклену шафку і показує кілька полицок подертих засмарованих книжок. Се по найбільшій части белетристика, дарована для убогих людьми доброї волі; в тут дещо Толстого, Горкого і навіть Сенкевича; „Одесській Листок“ і другі газети відступають редакції за половину ціни. Тепер в часі війни читальня що вечера заповняється цікавими аматорами нових інтересних вісток з поля битви.

За нічліг платить ся 4 копійки і звичайно всі місця на ніч заняті; в літі заповняється приют около 11. години в ночі, зате в зимі межі четвертою а семою ніодного вільного ліжка не знайдець ся. На св. вечір приютники дістають спільну вечерю, на великдень паску, мясо і яйця.

Все нам тут подобаць ся, і раді ми, що ті бідні бездомні істоти за малою оплатою можуть спокійно голову зложити до сну.

— Не так то воно і спокійно — обзиваць ся стиха Женья, — бо з вечера приймають, не питаючи нікого ні о що; але частенько лучаць ся, що серед ночі, як всі сплять, з'являець ся пристав в асисті городових і ні з сього ні з того заряджує „трус“ всіх нічліжан.

— Ну, так! — потверджує, зачувши нашу бесіду, провідник: — лучаць ся, що приходить провірити пашпорти, а щоби всіх разом застати, робить ся те в ночі.

— При обставленю всіх дверей та вікон поліцією, з нечевля коли всі люди сплять, вони перетресають їх лахміть.

Провідник усміхнув ся тихо.

— Воно не так; їх будить ся і кождий мусить показати свій пашпорт. Підозрілі особи піддаець ся строгій ревізії...

Якось нам дивна така робота. і робимо деякі уваги над подібною процедурою; наш провідник, стоячи у смирній поставі перед нами, вислухує наші замітки із загадочною усмішкою на устах.

Моя товаришка дивуець ся, що пашпорт взагалі таку велику ролю грає в Росії. Нам здавало ся, що переїхавши границу, можна його денебудь кинути і не журитись ним аж до від'їзду; а тут показуець ся, що досить приміром мимоволі найти ся в більший товпі народу або гри якійнебудь пригоді серед міста, а можуть зараз зажадати у нас пашпорту або яких там паперів, легітимаций.

— О, так! додає провідник: — Я раджу вам добре стеречи його, а то можете в немилу колізию попасти.

Ще пару уваг та жартів на сю тему і оглянувши все докладно, виходимо.

Ледви відійшли ми кільканайцять кроків, приходить мені на думку, що нашошу чемному провідникови цілком слушно належало ся би кілька гривеників на чай; треба вернути. Як стій обертаємося і майже вдаряємо об якогось чоловіка в робітничій блюзі, що слідом йшов за нами. Вертаємо спішно, але провідника ані сліду. Розпитуємо дворника, та сей каже. „Дармо не трудіть ся, бо то сам настоятель приюту; він нічого не прийме“.

Се нас застановило. Чомуж було йому не признати ся, хто він? Чому на тонку чисту сорочку надівати подерту верхню свиту? Се щось не ясно. Женья мимоволі оглянулась трівожно; стрінутий перше робітник не пійшов наперед, а читає на кіоску оповіщенє про перегони. На закруті дороги стаємо коло будки пити квас; наш робітник недалеко також остановляєть ся на хвилину, ніби рівнодушно розглядаєть ся довокола і звертаєть ся в нашу сторону.

— Се шпiон! — шеєче нараз трівожно Женья: — Смотріть де-б ми не пійшли, його не позбудемось. Боже мій, що тут робити?

Всіх опановувє немиле чувство тропленої звірини.

Без намислу пускаємо ся в першу надибану уличку. За хвилю пізнаємо, що змилили дорогу; вертаємось і знов стрічаємо його, рівнодушного, ніби не звертаючого уваги ні на кого Мо-же-б нам поділитись, розійтись.. і куди йти? До дому, в кондіторскуючи до бібліотеки?

Ні рвові рухи, трівожні шепти не минають його уваги. Женья тратить голову.

— Нащо ми там ходили, нащо так свобідно говорили? Тепер на мене звернена увага поліції.. Боже, яка неосторожність!.. Ідіть, ідіть собі, де гадаєте, я вступаю до одной з моїх пацієнток. В такім стані годі йти до дому; мама зараз пізнала би..

Розходимо ся. Ми помалу починаємо відзискувати зимну кров, жартуємо собі навіть з недавнього переляку; а вже по годиннім читаню в городській бібліотеці над вечір зовсім спокійно і весело вертаємо домів.

Женю застаємо тривожну, зденеровану, як неспокійно дрібними кроками міряє кімнату.

— Що то буде, як мама дізнаєть ся? Ще готова зіритуватись, а се при серцевій недузї так небезпечно! Чи казати їй, упередити, чи оставити так?...

На щастє старушка пійшла до тїтки. Пробуємо розірвати, розговорити Женю, але се не удасть ся.

— Ви не знаєте ще наших! Той провідник не без причини, вислухавши всіх наших уваг, післав за нами тайного поліція. В сїй хвилі поліція знав все, що їй потрібно знати; а коли вони дізнали ся щонебудь неясного, то в ночі готов бути трус. Я вже перекидала всі свої листи, книжки, письма. Може й у вас щонебудь недозволеного знайдесть ся; ради Бога, треба все те знищити, усунути.

— Алеж, Женю, пощо зараз такі страшні думки! Що-ж вони могли про нас дізнати ся? Таж ти не анархістка. Ми приїхали лічити ся; яка-ж тут причина нічної ревізії?

— Ей, що ви знаєте? Хибаж наші жарти на тему пашпорту не можуть бути витолковані, як хто захоче? Хто може бути певний, що не знайдесть ся на нього якабудь ключка? Хто-ж не читав колинебудь проклямацій або заказаної хоч деінде зовсім невинної книжки? Хто може знати, чи котрий з його знакомих, з котрим іноді сходить ся, не записаний лихо в поліції? Досить зійтись з чоловіком, випущеним з тюрми, аби й самому подати ся в підозрінє. А наші колишні пісні вечірні, хоч співані цівголосом, міг чути дворник, а вони всі на услугах поліції. Се все вистарчає аж надто до нічного нападу в лєгальній формі.

— Ну, се вже друга річ. Коли так можливо. Але вкінці нехай собі прийдуть; нічого не знайдуть. Ми зараз свої „Вістники“ та другі галицькі книжки поспрятуємо, поховаємо; і навіть цікаво буде поглядіти на тую комедію!

— Найперше, перед ними нічого не укривте. Вони шукають і в ліжках і в комині і на стінах, навіть під підлогою. А друге, хоч нічого не знайдуть, можуть взяти на учасок, приарештувати.

— Се ще інтереснійше; а чейже без причини не засудять.

— Ах, які ви недосвідчені! Інтересно! Я раз була свідком такої інтересної події і не забуду її ніколи. Се було за часів мові практики в шпитали. Нічні дижури томлячі; хочеть ся спати. Тож для розривки ми всі зійшлись до одної салі; в разі потреби надзирательки мали приказ задзвонити на нас. Пійшли жарти, розмова, а вкінці, як були в білих робітних халатах, деякі пустилися в танець. Серед того гамору не замічено дзвонення при брамі та важких кроків на сходах, коли печайно відчиняють ся двері і входить пристав, а за ним шнурочком один за одним городові. Зараз обставили вікна і двері, а пристав питає стрівожених женщин, котра з них Марія Зоркова. Вона виступає наперед. „Збирайте ся з нами!“ каже: „рівночасно робить ся у вас домова ревізія; „мусимо поспішати“ Дрожачими руками знімає вона зі себе халат та ховає ся розодіта за дверці шафи, щоб убрати юбку. Городовий за нею. Вона шукає під столиком черевиків; він чемно помагає. Вона бере капелюх з вішала; він теж коло неї, ще й чеменько перепрошує: „Не спішіть ся, ми заждемо“. А нехай лиш жертва дістанеть ся в їх руки без свідків, по більшій часті, на першій-ліпшій участку, чемві та виrozumілі зміняють ся на простих збиткуючих чинно посіпак. А коли на вас яканебудь познака або, коли ходить о скомпромітованє других, тоді ні в день ні в ночі не дають супокою; серед ночі розіспану бу-

дять і кажуть складати зізнання, а кожде необдумане слівце або чие ім'я, зараз сквапно занотоване або й перекручене, запроваджує нещасливу жертву в щораз більшу матню, з котрої не легко видобути ся. Досить нехотячи назвати яку особу, щоби на неї спровадити такийсамий трус та тяганину. Недавно мала приїхати з Парижа одна тутешна студентка медицини. Хтось написав, що у неї може дістати дещо з недозволених книжок. Той лист при ревізії знайдено і чим скорше заряджено як найострійшу ревізію. Хоч ніодної річи не поминули перешукати, не знайдено нічо, бо молода дівчина в послідній хвилі стратила відвагу і нічого з собою не забрала. Все-ж таки її арештовачо і вже кілька місяців мучать допитами та питаннями.

Се вже справді менше цікаво! Неспокій Жені уділяєть ся і нам; починаємо переглядати свої шпаргали. Що тільки підозрілого, паде жертвою огню, а його сліди старанно затираємо.

Пізно вечером вертає наша стара хазяйка, нарікає на змучене, бите серця; стони й охи наповняють хату. Вкінци по зимних окладах стара заспокоюєть ся й около одинайцятої засипляє. Ми теж, хоч неспокійні, розбираємось і гасимо; але о спаню ніхто не думає.

Женя, розстробна до крайности, не може знести самоти і переносить ся зі своєю постелю до нас на канапу. Не лягаючи, сідає при вікні і, підперши голову обома руками, без впину глядить на пусте подвір'є. Спершу стараємось її розговорити, розрадити; але розмова не клеїть ся. Женя прямо думки не може зібрати; руки холодні дрожать нервово, від часу до часу бігає в сусідну кімнату переконатися, чи мама спить супокійно. Мовчимо і пробуємо лежати тихо в надії, що чейже може удасть ся заснути.

З вечера, скоро тільки замкнено браму, дзвінок раз-враз покликає дворника; але се нас не непокоїть, се ще не пора непрошених відвідин. Як

уже всі сплять, по півночі, тоді легше у розіспаних щонебудь винайти. Гамір, шум великого міста, поволи утихає, а в тишині лиш в ряди-годи чути віддалений стукіт дорожки та дзвінки удари кінських копит по гранітному бруці дороги. Годину за годиною відзвонює годинник з поблискою „кірхи“. Женя непорушно клячить при отвертому вікні, не зводячи очий з брами. Слух наш так заострений, що кождий гамір мов молотом в голову відбиваєть ся. Але години спокійно минають. Около першої починаю дрімати.

Нараз, уже перед розсвітом, різкий звук дзвінка, — за хвилю такий же другий мов електрична іскра піднімає нас на ноги. Глухий стон з грудий Жені: „То вони, — я пізнаю“. В розпуці хапає себе за голову: „Боже милосерний, що тут робити? Будити маму чи чекати ще?... Ах, вона того не пережив! Сього дня така хора, а лікар заказав всяке зворушенє!..

Якась внутренна дрож стрясає її утлим тілом. Обнимаю її, стараючись заспокоїти.

Тимчасом висока постать дворника, дзвонячи ключами, пересуваєть поспішно через подвірє. Відгомін його шлапаючих пантофлів мов шпильками коле наші нерви. За хвилю відчиняє браму, а кількох поліціантів враз зі своїм старшим всувають ся на подвірє. Мене саму дрож проходить. Женя блідне; її зимним потом звохчені руки стискають мене судорожно аж до болю. Товаришка моя, молода дівчина, близка плачу.

В тишині, хоч з віддаленя розріжняємо їх бесіду і чуємо, як питають про 13. квартиру, звідки сього дня в полудне випровадив ся молодий студент. Назвиско його відбиваєть ся о наші уха. „Нема, вилетів пташок з клітки!“ Якийсь проклін з чортами, і поговоривши хвилину, страшні гості зникають за брамою. Бренькіт ключів, стукіт чобіт і все утихає. Добру хвилю стоїмо ще мов загіпнотизовані; вкінци пальці Жені пускають мою руку, і вона, закривши собі лице, починає плакати, плакати, як би

душу в слезах хотіла виплакати. Хлипанє її, силою придушене, часами переходить наче в регіт. По довгих заходах з водою та етером удасть ся нам хоч трохи її успокоїти.

— Візьміть мене з собою! — благає крізь плач: — Нехай раз відітхну спокійно, нехай перестану бояти ся своєї тіни, своєї гадки, не то кожного слова! О мене не ходить, мені все одно; але коли подумаю, що се може статись причиною смерти мами, то мене розпука поривав. І так вічно; що минуло нині, може наступити завтра, позавтра, і хвилі спокійної ніколи нема. Я на все рішаюсь, тільки спокою, лиш вільного воздуха для придувлених вічним ляком грудий!

— Тихо, Женю, заспокій ся, не журись, візьmemo тебе з собою. У мене вуйко лікар, pomoже здобути тобі практику; лиш заспокій ся!.. Ми і самі не останемо тут довше і тебе не лишимо, бідна дитино.

Дальша часть ночи зійшла на пляхах про виїзд Жені. Поїдемо наперед, підготовимо їй все, попросимо вуйка, щоби нам порадив, де їй осісти. Тимчасом Женя вистараветь ся о пашпорти, випродасть всі річи і на готове спровадить ся з мамою, де ми прилагодимо. Тільки мама? що вона скаже, чи пристане? Будемо її завтра чи там сьогодні всі просити.

Рано встаємо бліді, зденеровані, мов по тяжкій недузі. Не їдемо навіть на лиман, тільки враз радимо ся, як виступити з нашим проєктом перед старою. Врешті я збираю відвагу і по ріжних вступках та захвалюваню „заграніци“ викладаю наш проєкт перед нею. На першу звістку про те вона кинулась як опарена.

— Що ви говорите? Чи подуріли всі? Чого ви баламутите мені дитину? Ми... покидати Одесу? Що-ж то, чи не хорошо нам тут жити чи що?

— Алеж Женя мучить ся, вічний неспокій її денервує, убивав.

— Чого-ж вона має непокоїтись? Нехай всякі дурниці вибє собі з голови, тоді не буде чого дєнервуватись. Я давно наказала їй з тими приятелями та подругами сходитись та Бог зна, о чім радитись, говорити. Ми руські міщани без того жили і добре нам було; чого-ж вона хоче? Хибаж тут не гарно жити? хибаж тут дорого чи погано? За-границі їй бажаєть ся, от що!

— Але-ж, Панї! Хибаж ви не замічаїте, яка важка рука висить над всіми, хто хоть троха над чимсь застановляєть ся, хто рад би поступати враз з другими народами, хто критично глядить, що дієть ся воколо?

— А чого-ж їй критикувати? Чого новіо бажати? Хиба стануть яйця курку учити? Хибаж нема там в горі мудрійших від нас? Як би вони виділи, що тут щось не влад, не так, як повинно бути, то вони би чекали аж їм Женя порадить? Не бійте ся: єсть там кому думати за нас; а кому нічого до того, нехай до нічого не мішаєть ся, то красше зробить і не буде казати, що у нас погано жити. От які менї взялись! Приїхали на шість неділь і вже хотіли би весь лад перевернути; критикувати починають!..

Як ми не вговорювали, намовляли стару, — не помогло. На плач Женї і просьби вистарчило мамі взятись рукою за серце і сказати: „ти хочеш мене убити“; а дівчина втихала, всі бажаня замикала в собі.

Ми остали ще кілька днів, опісля їздили на тиждень в Крим, а вернувши, опять старали ся старушку переконати; але вона завзялась і навіть говорити з нами не хотіла. Так ми їх і оставили.

Що з ними тепер? Чи буря, яка по далекій війні зірвалась в Росії та обхопила собою і Одесу, не приневолила стару вийти зі свого милого спокою, чи не жалувала коли, що не перенеслась на той час з нами до Австрії, — не знаю, бо на листи і картки, писані до Женї, відповіді не дістала

III.

ПАРОПЛАВОМ З ОДЕСИ ДО ЯЛТИ.

Подорожні зібрали ся на покладі і слідять цікаво за зникаючими берегами Одеси.

Здасть ся, пароплав не рухаєть ся, а тільки сильна рука пересуває перед нами сї побережа наче картину у панорамі. Відсуває їх щораз дальше, ніби ховаючи у голубій далечині. Вже поховались прибережні скали і кучеряві сади. І довший час видно тільки високі міські будинки; вкінці й вони зникають наче сонний привид, а ми остаємо одинокі. Колишимо ся легенько на безкрайому голубому просторі під голубим небозводом.

Полудневе сонце золотить сині филі та додає їм тільки блиску, краси життя що весь безмежний простір видаєть ся великанським дорогим шафіром, який іскрить ся мільонами дріжучих сьвітляних лучів...

Колеса пароплава з шумом і гуком ламають ті дорогі хрустали, перетирають їх на білий брилянтовий порошок, що клубить ся, прискає, пересипаєть ся по обох боках пароплава й укладаєть ся за його слідом в блискучу срібну дорогу. Чим далі, вона затираєть ся. Вітер розвіває клуби білого, кучерявого диму мов струсині пера і синій простір замикаєть ся гень далеко за нами.

Минають довгі години самотньої плавби. Пароплав тільки в ряди-годи хитнеть ся легенько, наступивши на більшу філю, впрочім тихо, спокійно. Подорожні, що розмістились вигідно з газетами та книжками в руках, заслонені від вітру і сонця полотняними заслонами, що їх порозпинали услужні матрози, глядять сонно в голубі води. Жарке сонце полудня присипляє охоту до читання і розмови. Аж ось мала сензация: Далеко, на скраю овиду показав ся пароплав. На яснім, чистім небосклоні зарисовують ся виразно його контури з високими димарями, які бухають густими клубами білого диму. От-от, здавало ся, омине нас здалека, не приближаючи ся! Та ні, видно дорога йому туди, відки ми їдемо, бо завернув дзьобом в нашу сторону і щораз виразнійше виринає перед нами. За помочю далековида можна вже розпізнати краску кадовба і хоругви. Вкінці ми вже так близько себе, що можна привитатись. У нас тричі спускають у низ хоругов, а чужий пароплав теж в такий спосіб відповідає і помалу зникаємо собі з очий.

Але від сторони пароплава приплили до нас милі гості: стадо жвавих, веселих дельфінів Срібно-лускі свавільники не тямлять себе із радощів, стрінувши ся з нами! В довгих підскоках мчать за кораблем; перегоняють один одного; от жвавійші вже зрівняли ся з нами, а за ними надпливають і другі. Мов свавільні діти підскакують радісно в гору, бють гнучкими хвостами синї води; знова підскачать, аби за хвилину кинути ся коміть головою у безодню. Награвшись доволї, зникають тихо, безслідно.

Тимчасом вже вечерів. На пращанє сонце обсипало нас всіми своїми скарбами, наповнило осліплюючим сяввом безмежні простори, засіяло наче великанський золото-червоний щит. Помало округлий з лотий кружок починає видовжувати ся, прибирає форму великанського золотого яйця, аж згодом на обрїю видніє вже лише довгий золотий пасок. Зникає й він і лише ніжні, прозорі хмарки,

мов цілі уткані із золото-пурпурової імлі, вказують на місце, де потонули сі огненні скарби.

Тепер кожний рух филі гасить сьвітло, все темніє, а далі розпостираєть ся поволи довкруги нас чорна заслона ночі.

Пароплав засияв повеню електричного сьвітла, ростелюючи довкола ширські ясні круги.

Теплий вечір приманив майже всіх подорожних на поклад. В низу, на помості третьої кляси ладять ся вже й на ніч. На підвисшеню між звоями линв старий бородатий Жидок розложив подертий халат і брудну подушку, а допивши чай, укладаєть ся до сну. Якась бідна міщанська сімя розгорнула старе накривало на запорошеній долівці, де мати укладає двоє малих діток на спочинок. На ослонах під східцями та п'яками з товаром покотом на долівці, де тільки найдеть ся пядь вільного місця, всюди порозкладали ся подорожні, всюди парув в чайниках кипяток, блимають огники циґар.

А на горішному покладі аж тепер оживило ся. Гуртки знакомих проходжують ся, розмовляючи; другі порозсїдали ся довкруги корабля. Недалеко нас гурток військових, попиваючи чай, провадить оживлену бесїду про війну та її жорстокости. На убочи, біля столика, закиненого діточими забавками, молода дама в жалобі з чорнявенькою маленькою дівчинкою, убраною для вигоди в широкі штанята, яка весело грала ся цілий день по всіх кутах корабля. Обоїх забавляє своїми веселими вигадками молодий офіцер з обголоною, круглою наче гарбуз головою. Їх сьміх і голосна розмова видимо дратує старшу змарнілу добродїйку, що з великим запалом віддаєть ся читаню романа. А вже найголовнїйше на самім кінци корабля, де дві молоденькі панянки, спершись на барьеру, забавляють ся в товаристві гарного студента, котрий частує їх цукорками і помаранчами та кокетує обі рївночасно.

Але от повіяло острїйшим вітром. Дехто ховаєть ся у каюти, дами огортають ся теплими шалями. Мушчини, котрі постановили провести ніч на

свіжому воздуї, виносять на поклад подушки, пледи, накривала.

Невжеж, думаю, справді ми й нині ляжемо спати як звичайно і перебудемо спокійно дорогу, не дізнавши на морі сильніших вражінь? От колиб тут буря! Як би все те розрухало ся, оживило би ся, а так — робить ся сонно! На жаль, здаєть ся, на бурю не заносить ся. Вправді вітер трохи змагаєть ся, пароплав, що доси сунув спокійними гладкими водами, починає злегка хитати ся, але се добре хиба дітий заколисати!

А одначе всі, що проходжували ся, муїли усїсти. Якийсь грубий панок з подушками й накривалом в руках, виліз сходками на гору і нагло, наче лякаючи ся, аби хто не відібрав їх у нього, пускаєть ся бігцем у нашу сторону, летить прямо на нас і як би ми в пору не задержали його, тоготов був зі всіми своїми манітками примістити ся нам на колїнах. Мабуть добродїй потягнув добре з фляцини при буфетї і тепер не може на ногах удержати ся!...

Але ось і наша незмордована читачка спішно складає книжку і переляканим зором кидає неспокійно вокруг себе. Блїднїючи злегка встає і хитаєть ся то вліво то в право та ступає непевно пару кроків; потручує грубого панка, що на лавцї вже розкладає свої пледи. Потім збентежена до крайности замість в барьеру, трафляє широко розставленими пальцями витягнуєї руки в тверду щитковату чуприну високого добродїя, що від довшого часу дрїмав спокійно на лавцї, — ажвкінці близька розпуки допадає східцїв і сейчас зникає в долинї.

Вже і веселий студент зовсім ненадїйно пращає своїх товаришок та зникає в темнім сходовім отворі. І чорноброва дама, що розмовляла недавно зі звинним капітаном, замикаєть ся у своїй елєгантній каютї першої кляси.

Поклад чимраз більше пустїє. Щож се такого? До бурї далеко, корабель ледви хитаєть ся,

а вже такі історії! А нумо я спробую перейти ся! Встаю, і пробую ступити, але показуєть ся, що се штука не абияка. Ноги здаєть ся, приросли до помосту, а коли їх підношу, здаєть ся, весь корабель тягнеть ся за ними в гору; спускаю в низ і наче все летить в безодню. Що за погане вражіння! Спішно сідаю опять на своє місце, але мій супокій пропав. Пароплав, світла, люди, все починає невиносимо кружити, хитати ся, рухати ся..

Звертаю очи на море, але тут ще гірше. Рухливість води до розпуки мене доводить: так недавно ще чудові аксамітні філі роблять ся просто не нависні! Від них, здаєть ся, і голова наповняєть ся чимось рухливим, невиносимо неспокойним, чого за всяку ціну хотіло ся би позбути. Догадую ся неясно, що здала ся би мені цитрина, — на жаль, вона спочиває в каюті на дні нашого кошика. Добре було би дістати ся до неї, але тоді треба відійти від поруча лавки і власними силами перейти пару довгих кроків, які ділять мене від сходів. А сього хотіло ся би за всяку ціну уникнути. Ось маю передсмак бурі, якої мені так бажало ся. Гарні вражіння, нема що казати..

Та час не стоїть, вагань не допоможе (радше зашкодить!) Тож збираю всю відвагу і хапаючи ся всего, що і хто попаде під руки, перебігаю щасливо небезпечну дорогу і допадаю поруча від сходів.

Але тут нова перешкода. З долини йде пані в жалобі (мабуть по свою донечку, що задрімала на кріслі біля стола), а з гори проти неї кругло-головий офіцер, котрий доси пильнував її маленьку, аби не зсунула ся з крісла. Видно і хороброму воякови годі вже дальше видержати на своїм становищі, бо лишивши малу своїй судьбі, біг шукати безпечного сховку. Ситуация будь-щобудь досить клепотлива, обоім, видно, пильно, а тут на вузких сходках — при рухливості пароплава — не легко минути ся.

— „Я вас якраз ішов кликати! Наденька там,“ і нім скінчив реченє, та зміг рішити ся, чи верта-

ти назад, чи притулившись до стіни, дати перехід своїй дамі, — морська недуга почала на добре розбирати його і він засоромлений заткав рот хусточкою та вернув бігцем на гору. Перелякана, бліда дама, прислонивши очі руками вбігає теж на поклад, але ледви ступила на поміст, пійшла також за приміром офіцера.

Щоби і я на тім не скінчила, збігаю чимскорше в долину, а побиваючи ся то в одну то в другу стіну коридора, допадаю щасливо дверей нашої каюти.

Тут наче на побоевищи. Одія, черевики, капелюхи порозкидані; на умивальні вяне покинута вязанка квіток, які видають сильний, тепер дуже противний мені запах; на долівці отворені кувачки, порозкидані флашечки, пуделка, цитрини. Чотири ліжка заняті вже хорими охаючими панями.

Гарна панянка, що недавно з такою охотою заїдала солодоші, тепер за се покутує. Товаришка її, на свідному ліжку обливаєть ся рясними сльозами та безнастанно нарікає:

— Ох, чого-ж ми сюди їхали? Чого пускали ся на сі погані води?.. Адже до Евпаторії можна було заїхати сухою путю! Ох, прийдець ся загибати!..

Заосмотривши ся мятковими каплями, які подала мені незнакома товаришка недолі, останками сил вилажу нї свої банти і з цитриною в руці укладаю ся на вузкім ліжечку. Про спокій не можу й думати. Що хвиля враз із постелю переходжу майже в прямовісне положенє; потім знов лечу в долину головою, наче в пропасть

Мимо того лежанє трохи успокоює і я помалу позбуваю ся сього невисказано неприємного почування, серед якого проходить ся недуга.

Минають довгі хвилі. Чуємо, як дзвінок раз і другий взиває „на ужін“, але на самий спогад їди, став мені вже неприємно. Мабуть мало охочих було того дня при вечері..

Коло одинайцятій години входить в каюту моя товаришка. здорова, весела, дивуєть ся, як через таке незначне колисанє пароплава могло тільки народу занедужати.

А се „незначне“ колисанє тривало цілу ніч ще й частину ранка. Через нього я втратила незвичайний вид сходячого над морем сонця і з жалем гляділа, як його сьвітло рожевило крізь малі віконця нашу душну каюту. Найменьша проба встати, найлекший рух головою обливав потом чоло і завертав погане вчорашнє почуванє. Аж пізнім ранком, коли корабель приплив до Евпаторії і моряки закинули якор, вчорашні хорі — і я з ними — відважили ся повиходити на сьвіт божий.

А тут так гарно, сьвіжо, сонічно, весело! Море таке чудове, що вчорашня ненависть до нього, і цілонічна недуга здають ся лише неприємним сном. Не хочеть ся вірити, аби сі чисті, блаватові, незвичайно прозорі філі, що так ніжно плюскають ся об білі стіни нашого корабля, могли так гнівно здіймати ся і підносити його на своїх вигнених хребтах.

Подорожні бліді, з підсинілими очима вилазять одні за одними зі своїх кают та розглядають ся, непевні ще, чи справді халепа минула...

Задля плиткої води не підпливавмо близко берега; зате наш пароплав, мов якусь величезну білу квітку, обсів рій ріжнобарвих метеликів-лодочок. „Николай“, „Елена“, „Ольга“, „Тузик“, „Бистрий“, „Красавчик“ і багато других, уносять ся іграціозно на хребтах синіх хвиль і підпливають аж до самого корабля. Малий пароплав привозить нам масу нових гостей, які обережно пнуть ся до нас стрімкими сходками, спущеними з нашого пароплава. Пані, пани, міщани, Турки, Жиди, а найбільше Татари-торговці, які з всяким добром сейчас мов муравлі розлазять ся по всіх усядах.

Морелі, априкози, дорідні черешні, пахучі помаранчі та цитрини, великі мов спілі яблочка „клубніки“ (себто рід трускавок), вінки крихких бубликів,

пахучі „чабараки“ (рід періжків з баранячим мясом), солодкий рахатлукум, халва, навіть питво з рижу „буза“ — все найдеться у них. Виголоднілі кільканайцятигодинним постом подорожні, мимо високої ціни, розхапують апетитні ласощі.

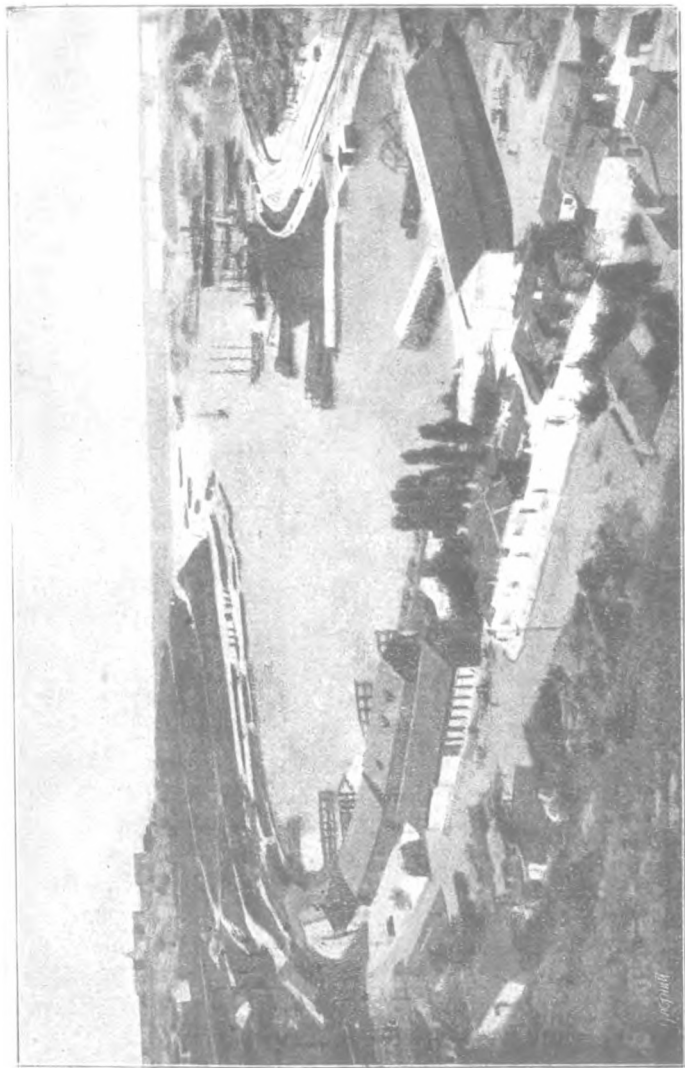
Нові подорожні порозміщували в каютах свої клунки та розсідають ся між нами.

Особливу увагу звертає на себе заможна турецька сім'я, що з великою свободою займає місце між подорожними першої і другої класи. Пані в модній сукні, тільки голова прибрана по турецьки, а густий серпанок наче оттак від нехочу закриває до половини її смагляве личко. Чоловік її, теж в європейському одязі, чорний, з густою темною бородою у червоному фезі на голові. Зате стара, погана служниця і мале турчатко, яке вона бавить, справдішні Турки. Дівчинка жива, смаглявенька щибетушка в широких штанях та в мережаному кабатіку, сьміла й цкава забігає до всіх, займає кожного; враз із нею і стара служниця, похожа на нашу циганку з такоюж циганською вдачею, витягає руку з просьбою о морелю, булочку чи копійку, скоро запримітить, що її пани не глядять на неї.

Тимчасом дзвінок раз і другий проголошує недалекий час відпливу нашого пароплава. Татари, що доси увихали ся проміж подорожних зі своїми кощеликами, поспішно вертають до лодочок, які ждали на них причіплені до стіни корабля. Також і деякі з наших подорожних, що їздили на беріг в город вертають, і за хвилю гарненька Евпатория наче світляний образок віддалюєть ся все дальше і дальше, аж зовсім зникає з наших очей.

Тепер вже не відпливаємо на середину моря, нерівні береги не зникають з наших очей. Небаром за три години наш „Князь Владимир“ завине у глибокі севастопольські заливи, за якими зачнуть ся найгарнійші кримські околиці.

Розумієть ся, з уваги на те про вчорашній сонний супокій на нашім пароплаві нема й бесіди.

ЮЖНА БУХТА В СЕВАСТОПОЛЮ.

Кримські бувальці, оточені слухачами, розказують про особливості Севастополя, Ялти, Лівадії і т. д. Практичні туристи розвідують про готелі, дачі, пансіони, про ціну і др. Книгар пропонує купно всякого рода „путеводителів“ по Криму, дехто й справді купує і сейчас таки зачитуєть ся у всяких інформаціях. І не чули ся ми, як перед нами виринув красавець Севастополь, який розкинув ся амфітеатрально над морем, засіяв золотистими кришами церков, замиготів сніжно білими мурами домів, що так гарно відбивають від густої темної зелені огородів, садів, бульварів.

Але перше, що кидаєть ся в очи, се укріплення Севастополя, грубі, сірі мури величезних касарень, високі вали, ряд гармат, що стрічають нас прямо в корабель виміреними дулами. Маса пароплавів з густим лісом струнких щоглів та димарів, велика скількість різної величини суден, лодок. Одні статні, парові, які пускають ся гень далеко на море; дальше вітрильні, які мов голуби розпустили білі крила до лету; а далі дрібенькі, мініатурні, яскраво помальовані, що наче лискучі колібри, буяють іграціозно по блакитно-золотистому просторі. А всюди рух і живе аж кипить. З кораблів виладовують то наладовують всякі товари, всідають то висідають подорожні, на лодочках перевозять туристів, рибаків та вояків.

На боці від сього ярмаркового гамору ряд сильних кораблів. Справні, чисті моряки увихають ся жваво на своїх „броненосцях“, торпедовцях і т. д. Он велика біла лодка, без вітрил і димаря, обслугована самими тільки вояками в моряцьких одінях. Кільканайцять сильних молодих мушин, ритмічно мов машина порушають веслами, подаючи ся притім так сильно то взад то вперед, що здаєть ся, наче би вони зовсім один на одного лягали.

Наш пароплав задержуєть ся якраз проти широких камінних сходів, що ведуть на площу, на якій велика статуя генерала Нахімова, звернена д'морю, витає приїзних.

Скоро тільки приставили місток до корабля, всі гурмою кидають ся на беріг, щоби як мож ліпше використати тих кілька годин, які лишають ся до відпливу корабля. Одні йдуть оглянути славне місто, перейти ся гарними бульварами (або таки зайти у добру реставрацію чи каварню). Другі з-иджують музей оборони де зібрано все, що відносить ся до давної облоги города. Ще інші шукають акварії, де мож побачити всі роди чорноморських риб. Ми йдемо в музей, де застаємо вже багато наших товаришів подорожі й оглядаємо разом всякі памятки, що відносять ся до облоги Севастополя Французами. На стінах образи, портрети, мапи, види міста й околиці, кріпости та більших битв. Навіть ріжні дотепні карикатури, образки та російські і французькі газети, які відносять ся до тих часів. На столах зразки тодішних деревляних кораблів, які проти теперішних імпозантних зелізних велитів видають ся дїточими забавками. Тодішню збую, перестрілені мантлі, шеломи та ріжні памятки севастопольських героїв теж можна там побачити.

В акварії нам не повело ся, бо сей день не належав до тих, в яких можна її оглядати. Зате, проходяючи ся прибережною дорогою, попали ми на купальні і знаменито скупали ся. А морська купіль се роскіш не аби яка: солена вода улєкшує пливанє; філя то утїкає, знижує воду мало не до ловини, то знова вертає, голубить стан, обнімає шию, часом наче в свавільній іграшці піднесе на хребті і знов покладе на маленькому пісочку, яког кожде зеренце виднів глибоко під водою.

Хоч час назначений до відпливу минув і подорожні знов зібрали ся на пароплаві, він не скоро рушив з місця і довго ще принимав в своє відчине нутро безконечну скількість всяких ладунків. Тимчасом подорожні забавляли ся оригінальним видом: наш пароплав окружили малі незвичайно зручні хлопчики-пливаки. Вони держали ся на воді майже сидячи із заложеними під пахи руками та

злегка тільки порушали ногами як риби плавнями.

— „Дайте копійочку, киньте копійочку“, викрикують тонкими діточими голосками, витягаючи до нас руки. Кидаємо та, звичайно, не вдасться грошеви попасти у руку, копійки поринають у воду, а за ними й діти на довгі хвилі зникають у синій глибині на те, аби опісля виринути на верх з грошиком в зубах. І се повторялося непереривно більше як годину, доки пароплав не покинув севастопольської пристані.

Дальша дорога се одна чудова панорама, яка пересуваєть ся перед захопленими її красою видцями. З малих незначних горбків чим далі, тим вище піднімають ся скелі, гори. А що в кримських горах знаходить ся чимало темноцвітного глинястого лупку, мраморного вапня і маса ріжних кришталевих пород, то скали мінять ся незвичайно гарними жовтими, темно-червоними, кредово-білими, синявими та лілієвими красками, що на тлі синього мов блават неба і темних зелених лісів складають ся на чаруючу цілість. Крім сього сї скелі то підносять ся струнко до незвичайної висоти, то знов обривають ся нагло наче стята, обрізана з верху стіна, через що виглядають мов природні стіни, кріпости, башти, що на перемену чергують ся зі справдішними, на-пів розваленими баштами, останками кріпостей Греків та Генуезців, давних панів сього раю.

Але не тільки естетичну вартість мають сї чудові гори; вони довгим, звиш сто-верстовим камінним хребтом відгородили вузкий пасок морського берега, а захистивши його від зимних полярних заверух та сухих степових вихрів, при помочи нїжного вохкого морського подиху зробили з нього справдішний рай. Сей ланцюх гір високих на 4000 до 5000 стіп, ділить Крим на дві неподібні до себе половині. Коли по одній стороні Ялти звичайна російська верба, рокіта, тополя, — то на полудневім боці ростуть кипариси, спіють оливки та

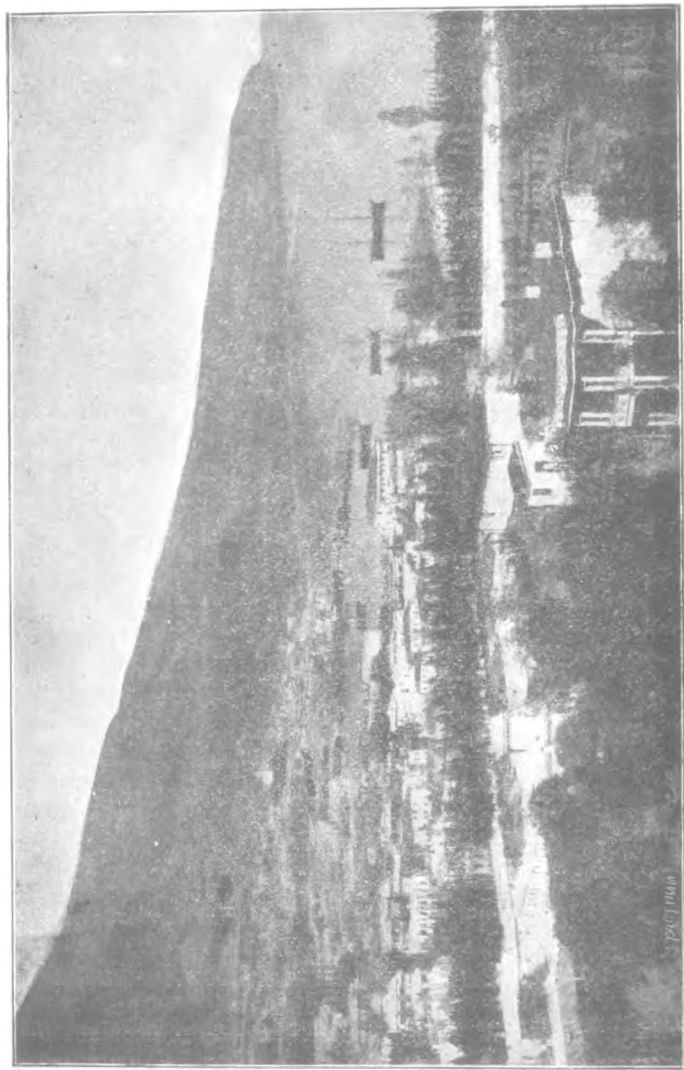
виногради, зеленіють лаври, цвітуть олівандри, магнолії. Коли по однім боці паде сніг, люди топлять в печі, забивають вікна на зиму, — по другім як рік божий цвітуть цвіти, пасеть ся худоба у полі, люди обходять ся без зимової одежі.

Чим ближше до Ялти, тим густійше розсіяні віллї, замки, мури. Тут в темному борі біліють мурри монастиря, он церковця на високій скелі, там здалека виднів маяк, а он на високій, різко урваній скелі між чорною зеленою звис над глибокою пропастью гарний, рожевенький наче квіточка замочок, вірно названий „ластівочим гніздом“.

А от вже й сама Ялта, весела, залита сонцем, уквітчана цвітучими садами, сияюча золотаверхою церковцею на горбі, розкинулась живописно на морськїм побережжї, заслонена півкругом високих зелених гір.

За хвилину ми вже в пристани, окружені хмарою Татарви в подобі всяких послугачів „носильщиків“, перекупнів та „ізвощиків“.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИД ЯЛТИ.

IV. В ЯЛТІ ТА ЇЇ ОКОЛИЦІ.

День теплий, погідний а надівсе незвичайно сонічний. Всюди повно золотого сонічного сява: і в морській воді, що тутже при самій дорозі плещеть ся золотосиніми філями, і в зелених листочках цитрин та лаврів, яких тут повно, в сияючих східними скарбами виставових вікнах придорожних склепів, в живописній, часто золотом мережаній одежі Турків, Татар та Черкесів, — навіть темні коси мові товаришки, здасть ся, густо переткані лискучими золотими ниточками.

Воздух сьвіжий, легкий, а такий прозорий, що гори віддалені о шість верстов від Ялти видають ся так близькими, наче стоять за плечима обвиті легесеньким синьо-лілієвим серпанком, що додає їм ще більшої краси, примани.

Гарною, широкою „набережною“ улицею, обсаженсю рядом мімоз, що обсипані тепер буйним рожевим цвiтом, спішать туристи, — хто пішком, хто повозом, часто верхом на конях. Сі послідні в товаристві провідників-Татар, котрі визначають ся звичайно дуже гарним виглядом та пишним ростом. Не дармо з огляду на красу ялтинських провідників і їх щастя у дам, курсув тут чимало сплетень.

Маси перекупнів Татар що хвиля заступає дорогу: той хоче продати китицю барвистих екзотичних квіток; у сього тільки самі сніжно-білі пахучі магнолії, що так принадно виглядають на тлі твердого темно-зеленого листа. У інших всякі роди дорідних солодких овочів, не виймаючи такого спеціялу, як спроваджувані здалека суницї.

Продавець мушлів наложив таки при дорозі гори ріжнобарвих черепах, — він задержув прохожих майже силою та обіцює всякому виключно для нього десятьпроцентвий опуст. Фотограф тиче картку зі своєю адресою, Турок пхає у руки золотом мережані туфлі та турецькі шалї; один Черкес пропонує свої справді артистичні срібні вироби, другий намагаєть ся убрати вас в білу легесеньку вовняну мантилю та великий кавкаський капелюх з білого мягенького фільцу, у які тут звичайно і мушцини і дами перебирають ся. І не перечислити, скільки покуст треба побороти, щоби не теряючи дорогого часу і гроша, добитись в пору до місця, відки пан Бебеша, завідующий „Горним клубом“ виправляє своїх гостей на цілоденні прогульки в околиці Ялти!

Через магнолії та черепахи, які ми наважили ся купити, ми справді мало не втратили свої першої прогульки і коли добігли до ціли, вісім догідних повозів, критих білими полотняними бальдахімами, вже майже заповнених туристами, стояло перед поміщенем „клуба“, а малий, чорнявий, похожий на Жида пан Бебеша приміщував послїдних, спізнених як і ми гостей. Нам дістали ся місця в одному із послїдних возів, що було слушною карою за наше спізнєнє, бо часто в дорозі приходило ся їхати серед невиносимого білого пилу, який грубою верствою вкриває всі головні кримські шляхи.

Їдемо понад море, що слїпить відблеском сонця. Другою стороною дороги, серед ліса цвітучих мімоз, акацій, ольандрів, цитрин — оригінальні домми, віллі, замочки з плоскими дахами, з балькона-

ми та балюстрадами, удрапованими прегарно зелено диких виноградів, витких цвітучих троянд, гліциній.

На першій пляні сьогоднішньої прогульки: звиджене царської посілости Лівадії. Положене її не визначаєт ся нічим особливим, нема тут ні гір ні скель, тільки на досить спадистому склоні зеленіють виноградники, тягнуть ся далеко луги, широкі левади, від чого й назва місцевости походить. І оба двірці так цариці як і наслідника престола побудовані в легкім стилу, зближенім до мавритапського, мають так скромний вигляд, що хиба золоті царські герби та орли нагадують, що ми в царській маєтности.

Мимо ранної пори застаємо вже чимало туристів. Царські урядники провірюють старанно пашпорти, а коли все в порядку, дїлять туристів на групи, дають свого провідника і чергою впускають в палати. Нашою групою проводить маленький, сивий на-пів в'їськово убраний старець, який, як каже, служить тут від молодих літ. Показуючи нам кабінети, уборні, столові та „прийомні“ кімнати, уміє він дещо цікавого розповісти про своїх можних хазяїв.

Задержуючись довше чи коротше, звиджує народ сі кімнати. Чужинці, як звичайно з байдужою цікавостю; зате деякі Росіяни з великим пієтизмом, мов сьвятощі оглядають на всі боки все, що царське. Ось хоч би наші товаришки дороги: стара дама з молодою дочкою, охаючи наївно, складають свої худі ручки й не можуть надивувати ся простій обстанові царських кімнат.

— Ох батечки! — шепче старша з подивом, — яке то все простеньке, без вибагів!... Ніде шовку, от і заслони у вікнах та дверях просто нитяні і мебель простенька, плетена, тростинова. . І подумати, що на сім їх сиятельство сидять!

І для ліпшого провірення пробують у пальцях батистові заслони й покривала, оглядають боязливо білолякеровані крісла й канапи. ,

Та видно не всім насувають ся такі набожні уваги, бо от хтось зичливий гамув своїх товаришів:

— „Дайте спокій, а то почують і не поведуть дальше і не увидите більш нічого!“

— „То-б ще добре, як би не повели — відзивається другий, — а то за таку бесіду готові якраз повести, — тільки не туди, куди ви хочете !...“

— „У нас се не тяжко !... — додає третій.

З двірця виходимо в сад. Тут справдішна ро-скіш. Зливані водою екзотичні кущі, дерева, квітки, травники розросли ся буйно. Пахне зілє, дзюрчать водограї, манять до проходу тінисті, висипані піс-ком стежечки, запрошують до відпочинку затишн-скриті в гущавинах лавочки, альтанки Біла мармуї рової кернички зібрала ся купка туристів і жадно пють зимну як лід воду. До них прилучаємось і ми і тут зазнаємо милої несподіванки: Своєю бесі-дою звертаємо на себе увагу кількох Українців, які сейчас користають з нагоди, щоби з нами позна-комити ся. Се перші земляки, яких по шестинеділь-ному побуті в Росії удало ся нам стрінити, пер-ший раз за той цілий час почули ми з чужих уст рідну мову.

На жаль наші провідники звивають до відїзду. Ледви пару речень замінили ми поспішно і роз-ходимось у різні сторони зі словами: до поба-чення !

Дальша дорога веде через царські посїлости, між якими положенєм і красою визначаєть ся ниж-на Оріянда, власність великого князя Константина. Се взагалі одна з найгарнійших м сцевостей юж-ного Криму. Хотяй головний хребет Яйли від-сунений тут від берега моря, однак темні ліси, ви-сочезні скелі тягнуть ся скрізь попри дорогу. Ви-ди чудові ! Чи станете в княжому двірці на широ-кому бальконї, що підпертий марморовими кария-тидами глядить прямо у море, чи дістанетесь на високу хрестову гору, чи відпічнете на другій скелі

в тімні білої кольонади в атенськїм античнїм стилю. Скрїзь перед вашими очима то пропасти, залитї лїсами, то парки як вїдвїчні лїси, то знов шмарандовї травники з дивановими цвїтистими взорами, а надївсе безмежне море, а понад берегами його величезнї рїжнообразнї і рїжнобарвї велити-скелї, що звисають понад саме море та мов у зеркалї приглядають ся у його водї своїй гордїй красотї.

І знов дорога темним густим лїсом. В гору по Яйлї втїсь ся вона серпентиною так, що здасть ся, наче їдете по рївнинї. Гїгантськї пнї сосен окружують нас справдїшним пралїсом, в якїм до часу, нїм прорубали сю дорогу, сокира не сьмїла ткнути нїодного дерева. А на кождїм закрутї дороги наче змальованї мистецькою рукою артиста розгортають ся перед вами прегарнї краєвиди. Тут синє море, а на березї його мов рїжнобарвї забавочки розсипанї дїмки, вїллї веселої Ялти, там знов шовковї квітчастї луги, кучерявї виноградники. То знов нечаяно опинитесь нагло над самою пропастю, а в глублинї її мов на долони вся Орїянда.

На вїдпочинок доїздимо до малої опустїлої вїллї, яка, здасть ся, заснула в лїсовїй глушї. Всюди пусто, — аж по довгїм трубленю і гляданю, удасть ся нашому провїдникови вїднайти сторожа тої пустелї. Він впроваджує нас в середину хати, яку збудовано на приказ лїкарїв для хорої на сухоти Марїї Теодоровни, жїнки Александра III-го. Тїльки двї недїлї провела тут хора, вїдтак їй погїршило ся і вона вїдїхала та скоро й померла. Вїлля з того часу опустїла.

Пїсля сеї звїстки зразу умовкають жарти і сьмїхи мїж туристами, навїть веселий вояк, що цїлу дорогу бавив нас своїми жартами, мовкне та перестав передирати ся з дївчатами.

А сторож тимчасом звертає нашу увагу на середнї стїни сеї палатки, що замість муру складають ся із деревляних рам, обтягнених легким полотенцем. В спальни на серединї кїмнати скромне лїжочко з бальдахїмом і заслонами з прозорого,

мушліну. Се усе роблено на те, щоб хорій достарчити як найбільшого воздуха, та забезпечити її від москітів.

Якимсь холодом вів від тих пустих кімнат. Так і здаєть ся, що ось-ось споза вилянула заслони вигляє бліде лице безнадійно хорої людини, яка навіть ціною царської корони не змогла собі продовжити життя.

Та нема тут нікого, тільки у вікно заглядав кущик зеленого, вибуялого в тіни ясіну, ще досі вкритого білим аж зеленковатим анемічним цвітом.

Спішно виходимо із сумних кімнат. З ганочка віллі відкриваєть ся перед нашими очима несподіваний вид: в рамках темних сосен, ген далеко-далеко мінить ся прегарними красками синє море, а серед нього пливучий в нескінчену даль пароплав.

І знова ліс, який так мило гасить жару літної днини, а потім довший відпочинок біля водопаду У-чансу (летюча вода). З височезної скелі, чистою мов хрусталь струбою спадає вода на один обрив, опісля другий, а вкінці заклубившись, гине у пропасти, над берегом якої ми стоїмо.

Налюбубавши ся гарним видом, лишаємо товаришів дороги при імпровізованім сніданю, а самі йдемо в ліс що манить до себе свіжим холодком та темною синявою небосажних сосен. Кущі ліщини, кізілю, держидерева та других ростин густо підшивають високі дуби з дрібними волохатими листочками, кримську дорідну рябину, дрібнолисту вільшину а надівсе високі, старі сосни, що як полки зачарованого війська оточують нас зі всіх сторін, загороджують прохід, заслонюють сонце, закривають небо. А все те получене, поплутане званнями темнолистих прочитанів.

Чим далі в ліс — тим більша тиша. Не доходить вже шум водопада, не чути шуму потічків ні сьпіву птиць, не зашелестить прудка біличка, навіть

вітер затих, не рухне високими верхами сосен. Ліс наче мертвий. І от серед сеї всіми подивлюваної, славної на весь сьвіт краси — нам став тужно за нашими милими горами, повними шуму потоків, гамору птиць, дзвінків „маржини“ та голосу трембіт.

Кажуть, що і кримські гори весною інакші. Не висушені сонцем журчать потоки, не спалена жарою зелена трава вкриває землю, стада птиць оживляють пишні ліси — се-ж головний пташачий шлях в перелеті у вирій. Може... але тоді було дивно, пусто, тихо, сумно...

Смерком запорошені, помучені вертаємо до Ялти. Передягнувши ся наборзі в сьвіжу одіж, по малім відпочинку при чаю, виходимо знов між люди, з наміром: шукати між ними знакомих Українців.

Вся інтелігентна публіка збираєть ся сьогондя в городському саду, де одна з найліпших військових орхестр в Росії дав симфонічний концерт. Були-б і ми його послушали, а може і знайшли там наших знакомих, як би... дорога не вела понад море. Тимчасом воно сьогондя таке гарне й незвичайне, що минути його байдужно не став сили.

Розіграні, запінені филі з шумом і ревом развраз бють о береги, а натрапивши на більший камінь, яких тут при березі чимало, підскакують вгору на пару метрів високо. Внаслідок сього ціла прибережня улица наче прикрашена довгим рядом пишних водограїв, які з гуком стріляють високо в гору, а засіявши хвилину в безчисленних сьвітлах електричних ліхтарень та ясно осьвічених виставових вікон, розсипають ся брилянтовими каскадами й тонуть у чорній морській глибині.

Щоб довше сьому приглядати ся, ми місто в сад на музики, увійшли до одного з малих реставраційних павільоників, побудованих на високих палях над самою водою. Любуючись тим небуденним видом при мороженім і чаю, ми просиділи тут до самої півночі.

Слідуючого дня ми були в прегарно положеному татарському селі Алупці. Тут серед гарно-

го парку імпонуючий, тепер не замешканий замок графів Воронцових, побудований в іотицько-мавританським стилю, з цікавими старинними портретами, меблями, костюмами.

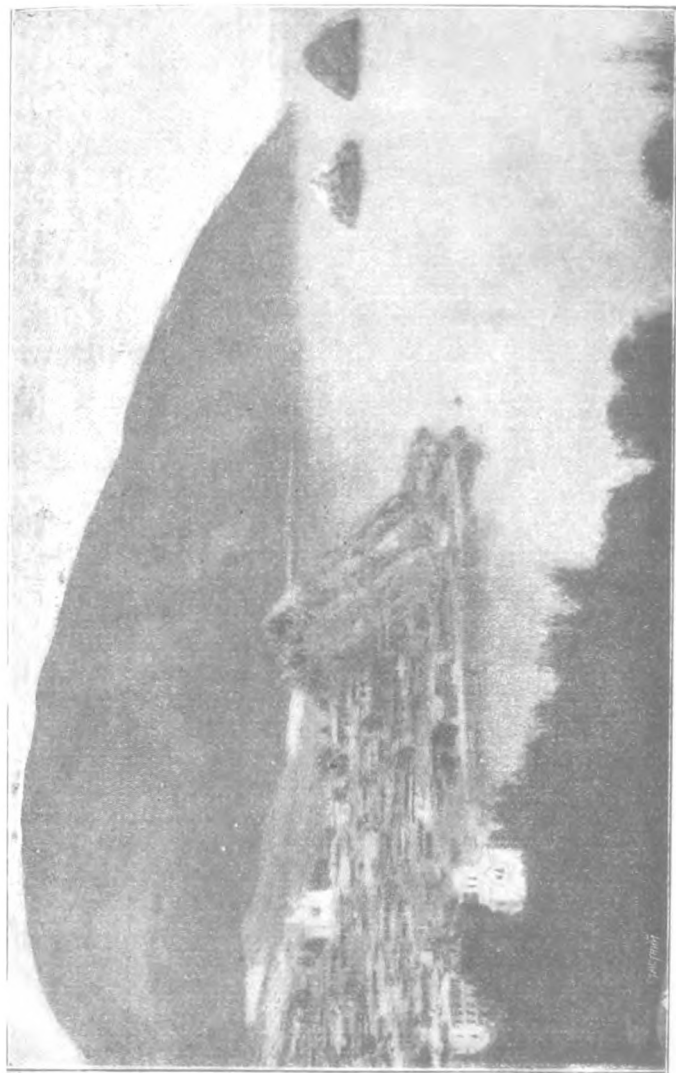
Висше замку сад зі штучними гротами, печерами, — дальше кратер вигаслого вулькану, із незвичайної величини і пречудної форми скалами, між якими розкинуті стежечки й алеї з видом на море й на гори та зубчастий верх гори Ай-Петрі, високий на 1234 мтр.

Але огляданє всіх тих особливостей не йде сьогодні жваво, бо термометер показує в тіні близько 50° Цельзия. Через те всі ми такі помучені, що більша часть туристів, оглянувши дещо поверховно, шукає милого затишку, щоби в холодку відпочати.

Хтось запропонував купіль і ми з ентузіазмом приймаємо пропозицію та сейчас в товаристві кільканайцяти осіб спішимо в сторону моря. Але чим близше д' ньому, тим виразнійше доходить шум та рик збурених филь. Більша частина наших товаришів, побачивши зблизка розіграні води, резиґнує з купелі і вертає назад до парку. Щодо нас обох, то мимо того, а може якраз тому, що купіль заповідаєть ся так незвичайно, постановляємо свій намір довести до кінця.

По мокрих, ховзких сходах ходимо до кабіні. Хоч вони побудовані на високих палях, мимо того вода заливає поміст, лавки, забрискує солоною водою очи. мочить одіж. Гук, шум, плюскіт такий, що на силу (більше на міґи як словами) порозумілись ми зі здивованою прислугою, що нерядо вистарала ся нам о потрібні костюми.

Сходимо на долину, але о тім, щоби дійти до моря, нема бесіди. Стаємо отже на березі і тримаючись сильно прикріпленої між стовпами линви, ждемо аж шалена, люта як звір филь, з шумом і свистом перелетить через наші голови далеко на пісок побережа. Колиб вона вертала такою-ж силь-

ԳՐԶՅՓ.

ною як прийшла, то жадні линви не допомогли-б і філя змила би нас наче порошинку. На щастє сей розшалїлий вал води по хвилині знесилений, розбитий, повзне вже смирененько тихою водичкою по наших ногах назад у море. Але на його місце приходить другий, третій ще сильнїйший, ще лютїйший, ще завзятїйший.

По кількох хвилях такої купелї, знаменито прохолоджені, вертаємо до нашого товариства, яке вже нас дожидало нетерпеливо і неспокійно.

Лїсовою тїнистою дорогою, все понад море, доїздимо до старинного татарського села Турзуф. Воно віддалене чотирнайцять верстов від Ялти. Положенє й окруженє Турзуфа так гарне й незвичайне, що незатертою картиною лишаєть ся в пам'яті тих, що його бачили. На склонї скалистого горба, який нечайно обриваєть ся від сторони моря, прилїпились хатки його мов гнізда морських птиць. Скали то високі, острі, грізні, то пообривані наче полломані понахилювались аж над саме море. На самому шпилї гори сторчать розвалини стїн та бастіонів старинного замку-кріпости. Се останки старої Турзувїти, давної оселї Греків, а відтак Генуезцїв. Взагалї руїнами старих кріпостей, менше або більше добре захованими, засіяний весь полудневий Крим. Та й не дивно, на такий жемчуг як ся чудова країна, мусїло бути все чимало аматорів, а хто мав її в своїм посїданю, мусїв її добре боронити перед ворогами.

Слїдів старовини на сих берегах було-б ще далеко більше, як би Яйла не засипувала все обломками своїх скал. Лучаєть ся, що верхні плати вапняка в верствах гори лежать на рухливїй глинястїй почві. Коли води підмиють сю мягку підставу, тверді скелї повзнуть до моря, розбиваючись по дорозї на куски та засипаючи всьо що попаде. Кажуть, що тим способом не одно ціле село сповзло в пропасть враз з хатами, садами й сьвятинями. Про загибель села Кучук-кай в околицї Кикенеїза в навіть звістки в історичних документах.

Крім руїн має Гурзуф ще й дуже гарний парк Губоніна із масою рідких, тропічних рослин, які тут гарно розросли ся. Роскішно блудити його тїнистими доріжками, які вють ся химерно зігзаками та сходять ся при широкій дорозі, що спускаєть ся в низ до моря. Тутже провідник покаже вам платана та кипариса Пушкіна, під якими як кажуть, поет любив сидіти та мріти, гостюючи у генерала Раєвського.

На Гурзуф припав довший відпочинок, з якого користають туристи після вподоби:

Хто йде в сад, хто над море прохолодити ся, сьвіжим його подувом або купелею деякі ідуть і в Пушкінський грот. Ми постановили зайти в татарську часть Гурзуфа, щоби побачити й те, що ховаєть ся поза плечима панських палат.

Вулички вузкі, засьмічені, грязні, як би й у першому ліпшому нашому маленькому, місточку — тільки замість обдрапаних жидівських деревляних домків камінні та глиняні татарські саклі з черепяними дахами, часто з обломками каміня вокруг будівлі, що робить вражінє наче-б хатки вже розсипали ся. Нема й нашого жидівського голосного гамору, гармідеру, а місто нього спокій, повага, тишина. Купці сидять мовчки, на землі перед своїми нужденними склепиками, підігнувши під себе обути в панчохи ноги. Часами перетягне з страшеним скрипом тяжка татарська мажара, запряжена буйволом, або перейде високий гарний з лиця Татарин в широких шараварах та в баранковій шапці, на дні золотом мережаній. Жінок майже не видно, а коли яка й покажеть ся заслонена мушлінами, що їй ледви очи видно, то крадеть ся поспішно попід мур і мов тїнь звикає на першому закруті.

На одній з бічних улочок, біля мурованої о старинних формах кернички, подибуємо мечет з лискучим півмісяцем на вершку. Двері його відчинені, а біля них прибита табличка з осторогою, що обутому в храм не вільно входити. Лишаємо отже свої мешти в сїнях і вже сьміло входимо в сере-

дину. Нема тут нікого, крім одного Турка, що підгнувши під себе ноги, хитаючись бурмоче тиху молитву. Саля доволі простора хоч не велика. Майже ціла вкрита диванами, що вельми нагадують і виробом і взором наші гуцульські, а особливо яворівські килими. До половини салі, під низкою стелею, побудовані широкі галерії з низенькими бар'єрами; зрештою нічо більше цікавого, — тож не забавляючи ся довго, виходимо.

На останок, вже над вечером доїздимо між збочами гір, вкритих старанно управним виноградом, до винниці одного в більших продуцентів славних кримських вин. Одначе помилив би ся, хто думав би, що довідасть ся тут чогось про продукцію і виріб вина. Вся наша тутешна гостина ограничила ся до звидження д'обре заосмотрених великанських пивниць, причім смакували ми даром кільканайцять родів вин, почавши від легенького — навіть не входячого ще в продаж кваску, до справдішнього божеського нектару. І як весело вертало ся до Ялти! Як лунали на всіх повозах веселі сьміхи, розмови, жарти! Тут вже й „Малороси“ відкись знайшли ся! Один з Києва хоч Черкес родом — зачинає з нами по українськи веселу, дотепну балачку, другий, що від двох днів їздив з нами всюди і все розмовляв по російськи (хоч видів як нам се важко приходить!) нагло в приступі щирости, признаєть ся, що він теж „Малорос“ і починає говорити прегарною українською мовою! Ще й пісню нашу затягає!... Гей, гей, нема то як чарка!...

По звидженю гарно положеного, славного Никитинського саду, заложеного в початках дев'ятого століття в ціли розповсюднюваня полудневих рослин, ми заїздили ще до деяких менше важних, але все гарних і інтересних закутин полудневого Криму, а на останок найгарнійша кримська прогулька на гору Ай-Петрі.

Туристів зібрало ся до шістьдесять осіб. В послідній хвилі, перед самим відїздом, приводить пан

Бєбєшє до нашого повоза одного з наших знакомих Українців, який витає нас словами: „От і знайшов наших Галичанок!“

Що за мила несподіванка! Ще й довідуємо ся, що і другі його товариші беруть участь в сьогоднішній прогульці. Вони теж шукали нас сих пару днів, але доля не зводила нас разом.

Малий відпочинок в лісі біля водопаду зійшов нам дуже мило на щирій розмові з новими нашими знакомими. Дальша дорога на гору вєть ся серпентиною і виходить майже на сам верх її. Звідси остає ще перейти її хребтом дві-три верстви, щоби дїбрати ся до самого зубчастого, скалистого шпилю. Наші вози остають ся на обширному дворі біля малої рєставраційки, у якій наш провідник радить нам підкріпити ся обїдом Легко сказати, але не легко виконати! Перед нами наспїла вже прогулька другого гірського товариства, в числі около 80-ти осіб і всі столи, ослони, всі кутки так в хатї як і на дворі — обсіли веселі туристи

Крик, гомін, галас, стиск. Прислуга бігає задихана зі склянками, тарїлками, фляшками. На боці під шопою на дворі, розложена велика ватра, а біля неї старий каправий Татарин, на довгому зелїзному рожні пече позавішувані на дротиках кусники баранячого мяса. Се, як обяснюють нас сьвідомі трєшних справ товариші, приготовляєть ся для гостей татарський присмак: „шашлики“. Дим вигризає кухарєви очи, який брудними пальцями обтирає їх від слїз і зараз немитими руками поправляє на рожні кусочки мяса. Прислуга жде вже нетерпеливо з приготованими тарїлками і сейчас задимлений горячий присмак несе між публику. Нєхай їдять здорові, нам вистанє сам вид його, — тож задоволені склянкою на силу роздобутого молока, їдемо на край гори, відки виднїє море.

По годині відпочинку трубка провідника вразно кличе: тудє, тудє, тудє! Спїшимо в дорогу і в милому, веселому товаристві ми й не спостерегли, як перейшли дво-верстову гірську полонину,

на якій турецькі чабани випасають стада білих овець з товстими великими як праники хвостами. Вид вівчарського шаласу нагадує нам наші гори і ми розказуємо нашим товаришам про нашу зелену Верховину, її темні смерекові ліси, бистрі гірські річки, чисте наче сльоза, дрімуче серед диких гір озеро, про наших сердечних а сьмілих та гордих Гуцулів...

Доходимо до ціли і стаємо на самому шпилі. Далека чудова панорама темнозелених, переходячих у синє лісів, ріжнобарвих, фантастичних скель, гір. В низу на зубчастому побережі розкинулась старинна Ялта, а далі парки й замки Плупки, Оріянди. Масандри і др. Глибоко-глибоко в долині, здасться таки прямо під нашими ногами, колише свої могутні филі безмежне море. При заходячим сонци воно пишно мінилося чорними, синіми, зеленковатими барвами, перемішаними з пурпурою, золотом, сріблом.

Тихнуть голосні сьміхи, жарти. Кождий відчував той маєстат краси, що ростелюється перед нашими очима і в тихім захваті довго любується ним.. Наступав довший відпочинок. Наш гурток розсівся на самім шпилю над глибокою пропастью і як звичайно у Українців буває — починаємо співати. Спершу знані нам спільно пісні, потім ми співалимо наші галицькі народні сумні співанки — оьпісля вони свої тужні, розливні як води Дніпра українські думки.

І так без кінця, аж трубка провідника нагадала, що час перервати сю гарну хвилину. А жалы хоч гурт, що зібравсь слухати української пісні подавсь спішно в долину, хоч запізнені аматори-фотографи з приборами в руках здогоняють бігцем других, хоч докруго крім нас ні живої душі не видно, нам жалко розходити ся. Аж спітнілий наш провідник вертається за нами, як пастир за загубленими вівцями.

Аж тоді!...

Другої днини майже рівночасно виїздимо з Ялтийського порту — на жаль двома різними пароходами. Довгу хвилю послаємо собі німі пращаня, а потім цілу нашу увагу приманюють чудові кримські береги, що за пирю годин зникнуть нам, може й на все із очий.

V.

З К И Є В А.

Виходимо раненько. Електричні трамваї майже порожні, сунуть вже одні за другими. На улицах ще пусто; прислуга skleпова з голосним стуком піднімає залізні двері й віконниці у skleпах; спішать молочарки з коромеслами, обвішаними масою горняток та бляшанок з молоком, та садівнички' що теж на коромеслах несуть коші, повні спілих пахучих грушок, морелів, яблук.

Сьогодні гадаємо іти до Лаври; але ще завчасу, тому поки що звертаємо наші кроки на Аскольдову могилу, те узгір'є над Дніпром, де після переказів в році 882 мав бути похований київський князь Аскольд. Тепер тут гарно удержане кладовище, відки прегарний вид на Дніпро, на місто і околицю.

На кладовищі тихо; тільки двох монахів зрівнують траву ножицями та скр'єплюють цв'іти водою. Остановляємось недалеко них, щоби з далековидом при очах приглянутись містови, що оперезане широкою синьою Дніпровою лентою розкинуло широко й далеко свої сині, білі, рожеві, зелені, жовті каменички з ріжнобарвими кришами, котрі разом з численними золототерхми церквами надають місту незвичайно оригінальний і приманчивий вигляд.

— Хорошо тут, правда? — озиваєть ся до нас один із черців, обтираючи потом зрошене чоло: — Ви не тутешні, певно до Лаври приїхали? О, гарний город Київ! Такого другого в цілім государстві не найдете! От як будете умирати, запишіть, щоби вас поховано на Аскольдовій могилі; за 500—600 карбованців можете гарне місце купити.

— Спасибі за гостинність; та ми за далеко мешкаємо, щоби собі на таку приємність по смерти дозволити. Ми з Австрії.

— Так? То нічо не шкодить! Недавно спроваджували одного аж з Франції; кілька тисяч рублів коштувала дорога. А ви з котрої губернії чи провінції, чи як там у вас кажуть?

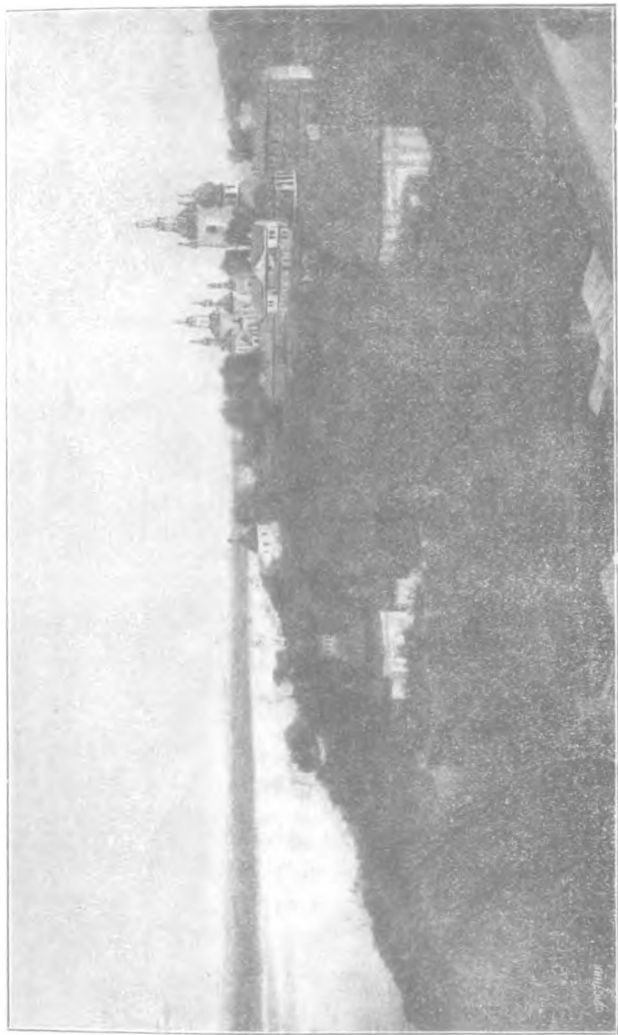
— З Галичини.

— А то ви певно до Почаєва часто їздите. Якже там? Розкажіть.

— На жаль ні разу там не були. До Почаєва з нашото міста таксамо далеко, як і до Києва.

— „Неужелі“? — дивуєть ся чернець: — То Галичина така велика? А от у нас оден із ваших Галичан уже слочиває на Аскольдовій могилі — і показує недалеко гарно удержану могилу Ів. Наумовича, що „гонений на родині спочив у рідній Росії“.

Не встигли розбалакатись з черцями, коли зваблений незвичайними тут звуками української бесіди, приступив до нас одітий в синяву в жовті пасочки рясу й порядно в косу заплетений не старий ще батюшка, що відомо вийшов так налюбуватись гарним видом старого города. По кількох вступних фразах новий знакомий почав нас випитувати про „заїраницу“, про те як живуть в Галичині священники, причім не хотів вірити, що уніятські „безбороді ксєндзи“ можуть женитись, та правлять службу божу мало відмінним як у Росії язиком. А вже коли почув, що у нас всякий хочби й сільський священник, мусить кінчити університет то подив його для учености нашого клиру не мав границь. (В Росії звичайно свашченики кінчать тільки

ЛАВРА І ДНІПРО.

середнє „духовне училище“). Ще більше здивувала його вістка, що у нас вся інтелігенція пише, говорить, читає по українськи. Потім батюшка тихо признав ся, що він „теж Малорос“, що має і читає „Кобзаря“ Шевченка, що дуже хотів би прочитати цілий не обкромлений цензурою „Кавказ“, що любить свій гарний, інтелігентний, так не подібний „до поганих Москалів народ“, але працювати для його просвіти у нього нема змоги, бо уряд взагалі не прихильний і не дозволяє на якунебудь роботу над піднесенем просвіти народа. От, казав батюшка, не то, щоб ви самі навчали, а досить дати одному другому мужикови, хочби й дозволену й найневиннішого господарського змісту книжку, — а вже мож попасти в халепу або й в тюрмі опинитись. Навіть дома не вільно вам мати більше як по одному примірникови якоїнебудь книжки, бо при случайности заберуть її, ще й тягати-муть за „неблагонадійні“ наміри.

Діставши від отця „благочинного“ точний адрес для прислання йому „цілого Кавказу“, ми попрацювали його та подались в сторону Лаври, котра недалеко відси розложилась на двох горбах зі своїми чнсленими закладами й будівлями.

Маса богомольців, трамваєм і пішо, спішить в одну сторону з нами. Далеко перед монастирем довгі ряди крамів розложились з усякими святащами та відпустовими пам'ятками. Знайдець ся там побіч книжок, хрестиків й образків і коралики скляні і хусточки, бинди і горнятка та кошеліки, — все, що схочете.

Крізь розмальовану яскравими образами браму входимо в мури Лаври. Давно монахи сиділи тільки в печерах; опісля, як їх стало за багато, заложили монастир на верху, а печери обернули на гробниці для черців. В одних печерах 80, у других 45 домовин. За давних часів, щоби черцям було спокійно сидіти, гетьман Самійлович обвів Лавру земельним валом, а Мазепа камінною стіною. За Петра Великого укріплення були розширені і перемінені у кри-

іость. Тепер Лавра творить сама в собі як би мале місточко з улицями, площами, старинною церквою, заложеною ще в 1073 р., з високою на 46 сяжнів звінницею, з котрої величавий вид на кількадесят верств вокруг. Крім будинків з монашими келіями в тут гостинниця для подорожних; вона задля своєї дешевости стягає багато гостей; в і реставрація і лічниця, книгарня, літографія і маса ріжних склепиків. А все обслуговують черці; все аж до кухаря, різника, сторожа в довгих ризах з бородами та з довгим, часто в кіски сплетеним волосем.

На подвірю рух мов на базари. З гостинниці пані, пани, військові, міщани й селяни розходять ся на всі сторони; богомольці облягають склепи, безчисленні черці розбігають ся по всіх усюдах. Найбільше прямцюють у церкву; сих держимось і ми.

Кількох монахів при замкнених царських воротах правлять уже Службу Божу. Один з них своїм дужим басом потрясав, здаєть ся, тисячилітними мурами церкви. І звідкіля в Росії беруть тільки басів? чудуюсь мимоволі. Де не ввійти в яку церкву, а все, чим більше торжество, тим сильнійшим басом съв'язчик гремить!

Народу збираєть ся що раз більше, а все, хто вйде, то одному чертеви на молебень дав, то у другого съвічку купув, опісля запалює її і кладе між другі, що горять вже у величезних збірних съвічниках посеред церкви.

Щоби сісти денебудь, нема і бесіди; всякий стоїть та, що хвилини хрестячись, згинаєть ся у глибоких поклонах. Перед старинною іконою Богоматери, що походить ще з княжих часів, народ з екстазою хилить низко голови, з голосними зітханьями бє поклони. Поважний, гармоній-ий спів хору, так неподібний до наших церковних мельодий, робить гарне вражіне й починаєть ся до піднесеня духа.

По скінченю одной відправи зараз починаєть ся друга. Народ один входить, другий виходить. Виходимо й ми, а враз з нами між іншими якась мо-

лода добродійка в жалобі з хлопчиком і старшою дамою.

— Виможе до печер? — звертаєть ся до нас з питанєм молодиця. — Коли так, то держім ся разом, бо поодинок з черцями пускати ся в печери небезпечно; про них всіляко говорять.

Сю дивну осторогу чуємо вже не вперве. Ще вчера, доїздячи до Києва, у вагоні жінка одного лікаря теж поучала нас, щоб у печери не пускати ся самим тільки з черцем, а підождати, аж збереть ся більший гурток; а і тоді — радила вона — свою молоденьку товаришку пустіть перед собою і не тратьте її з очий. Спішіть — каже — за другими, не остановляючись, бо на закруті можна легко збити ся з дороги, а тоді, кажуть, всілякі немилі пригоди лучають ся. Мошонку — каже — теж треба добре берегти.

Не знаю, скільки в тім правди, а всеж і при нас не обійшлоь без немилого епізоду, хоч тоді, як ми ішли, богомольців гурток зібрав ся немалий. Чернець зараз попровадив нас через площу д' високому будинкови, де знаходить ся вхід до печер. Довгим коритарем сходимо сходами глибоко вниз. Вкінці мала капличка; тут опять здоровий, бородагий чернець у високому колпакови сидить та продає тонесенькі свічочки. Богомольці запалюють їх і зараз поодинок починають входити слідами нашого провідника у малі дверці в стіні, за котрими видніють чорні хідники печер. Наші знакомі пані постановляють, заглянувши в печери тільки з порога, вернутись, бо малий хлопчик злякав ся і боїть ся в чорні челюсти входити.

Тимчасом чернець, що продавав свічочки, замикає двері каплички, ховає ключ у кишеню та ладить ся іти враз з богомольцями. Не сумніваємо ся, що кождому тут свобідно іти або вернутись і, що чернець на жадане зараз відчинить двері; тож діждавши своєї черги, входимо в печери, але в тій хвилі доходить нас з каплички голосна суперечка:

— Відчиніть двері; ми хочемо вертати.

Чернець видно про се не хоче й чути.

— Коли увійшли, так йдіть дальше.

— Силою задержуйте? Так не вільно! Гаспада, верніть ся! — ледви доходить її голос, звернений у печери.

Хочемо вернутись, але трудно. Коритар вузкий, що тяжко розминутись; перед нами і за нами ряд богомольців поспішав, якби їх хто гонив. Провідник давно зник на котромусь закруті Щоби не заблукатись у сих лябірнтах, мусимо й ми добре поспішати за малими сьвітлами. що блимають у темряві в руках богомольців. Потішавмось тим, що чернець, хоч який дужий, всегаки три особи не кине силою у печери. А таки сцена ся робить на нас погане вражінє та перебивав настрій, з яким ми у сі старинні памятні місці вибирались.

Тимчасом хідники вють ся то в право то вліво. По часту в заглубленнях коритаря то з одної то з другої сторони видно в отвертих домовинах моцї пустинників; крізь квітчасте простирало вразно рисують ся контури кістяка Преподобний Нестор, Андрей, Антоній Печерський та багато других пересувають ся перед нашими очима. Богомольці хрестять ся з глибокими поклонами, цілують набожно хрести, вишиті шихом на покривалах. Якась сивенька старушка, що дрібненьким кроком тупає перед нами, з голосними зітханьями повторяє безнастанно: „Ох, Матінко! Ох, батеньки!“ Клонить низко стару голову перед кождим угодником Божим, а її біле дрібне волосє, вимикаючись зіпід чорної хустини, засипає мов срібними ниточками старі полиняні покривала.

Денедє місце трошки ширше. В кутї нїби престол з іконою, осьвіченою густо сьвічочками. Тут хвильку пристаємо Збираєть ся більший гурток враз з черцем провідником, котрий монотонною скороговіркою толкує, хто сю ікону поставив, хто перед нею молив ся і далї зникає на закруті, а за ним

майже бігцем богомольці. По довгим проході низкими темними, душними коритарями з чорними вигладженими стїнами, накрутившись то в лїво то в право, виходимо всі опять до тоїсамої каплички, раді, що дістались на сьвіт Божий. Нашої знакомої з хлопчиком нема; значить, успїла присилувати черцл, отворити двері каплички. Деякі з наших товаришів ідуть ще до других дальших печер; та нам сього досить. Волимо оглянути ще деякі заведеня, між іншими робітню образів, де монахи таки при нас рисували делїкатно образи на дереві опісля красками відбивали на папері або на шовковім атласї.

Після обїду переходячи попри розмальовані яскравими красками брами Михайлівського монастиря, вступаємо у його золотOVERXU старинну церков, заложену ще Сьвятополком. Чернець провадить нас скрізь, показує старі мозаїки та фрески, що задержались ще на стїнах; вкінци просить о жертву на молебен і, рад з датку, остає, вижидючи нових гостей.

Попри оброслий зеленю пам'ятник Хмельницького, що глядить гордо з свого мідяного коня, виходимо на Володимірську гору, відки опять прегарний вид над Дніпро, на пам'ятник хрещеня Руси та город. Потім сходимо вниз у місто, щоби погуляти його улицями та приглянутись народови, що снуєть ся біля пишних магазинів. Модні панські убори мішають ся з рускими рубашками або й живописними народними костюмами, але що друга-третья людина вже певно чернець або батюшка з довгою бородою. І не дивота: Київ, се наче руський Рим; у ньому звиш 600 сьвітського, а до 900 монашого духовенства.

Вечером ідемо до театру. В лїтному садї трупа Суходольського дає українські вистави.

В садї гарно удержанім поміж грядки пахучих квіток снуєть ся вже маса народу. На право, таки на отвертому воздусї велика сая концертова. Публика вже сходить ся та займає довгі ряди крі-

сел; музики достроюють свої інструменти. Ми спішимо вниз на право, прямо в отворені широко двері театру. Саля і сцена досить примітивні, як звичайно у літньому театрі. Музика теж не надто вибаглива. Публики зібралось досить, хоч не заповнено всіх крісел.

Дають „Гаркушу“ й „Бувальщину“. Перша з козаками і розбійниками, зі співами й танцями, подобаєть ся гостям. Півголосом і без слів відспівана пісня „Ой не гаразд, Запорожці“, викликає ентузіастичні оплески. Чому? Арія чи зміст її, може декому знаний, ділають так на видців? Трудно відгадати.

„Бувальщина“, повна блазноватих дотепів пяного мужика, що хвиля доводить публику до гомеричного сьміху. На салі скрізь великоруська бесіда; тільки пяний мужик „хахляцькою“ мовою веселить чужих панів. А може й не чужих, може то й свої так щиро сьміють ся над тим, над чим скорійше плакати хочеть ся!

Прикрі театральні вражіння розвіяла аж чудова, ясна, тепла нічка. В саду мов у день; навіть небо з мільонами мерехтячих зірок не має північної чорноти, а яснїє наче в Італії темноглубою краскою. Квітки, у вечірнім холодї скупані росою, далеко розпустили свій ніжний запах, а від сторони Дніпра завіває таким сьвіжим здоровим подувом, що за струєю його виходимо аж до підмурованя на скраю саду.

Вид чарівний. Під нашими ногами широкий, тихий Дніпро. Сотні чайок й більших пароплавів, осьвічені безчисленними сьвітлами розсипають снопи сьвітла по чорній водї. На дарабах бухають червоним огнем порозпалювані великі ватри. Зелені острови теж блимають дрібними огниками. На борезї Київ з мільонами сьвітел а довгі його улицї з рядами засьвічених ліхтарень виглядають наче ілюміновані хїнськими лямпіонами, нанизаними на довгі шнурочки. По другому боцї Дніпра з поосьвітлюваних садів ледви чутно доходить голос музики.

VI.

НА ТАРАСОВІИ МОГИЛІ.

На Тарасову могилу! Хто-ж не пійме сього радісного зворушення, з яким ми в сю дорогу вибрали ся? Хоч кілька літ з того часу минуло, а мені перед очима наче живий сей ясний літний ранок, коли ми на пароплаві „Імператор“ випливали з київської Дніпрової пристані з поміж ліса суден та безлічи дрібних лодочок, що збитою лавою розмістились перед стайним будинком.

Пароплав суне повільно, тихо. Перед нашими очима пересуваєть ся у ранних сонічних промінях Володимірська гора, Купецький сад, царський парк, гень дальше виднів Аскольдова могила та високі вежі церкви і звінця Лаври. Старий Київ з безчисленними золототерхими церквами, з різнобарвими будівлями, з яскравими кришами та густими зеленими садами, помаленьки, наче відсуваючись, зникає нам сперед очий. Минаємо й київські передмістя та поближкі села і випливаємо у чисте поле.

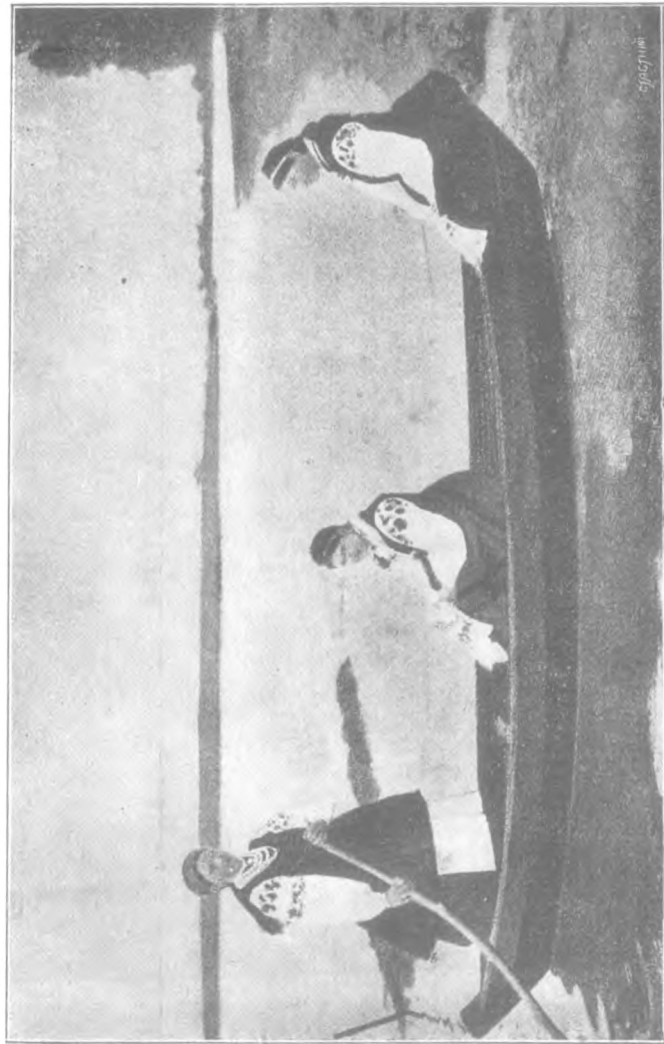
Правим боком Дніпра горбки вкриті темним лісом, зрідка балка спускаєть ся до води; осель майже не видно, скрились за горами. Лівий беріг—се далеко сягаюча незмірима степ-рівнина, поросла буйною травою або зеленим збіжем.

Наче в задумі над своєю славною минуваністю Дніпро пливе так поважно, що майже не замітно, в котру сторону котять ся його філі. Незвичайні посухи обнизили воду, поробились мілини, повиринали жовті острови, денедє ріка наче поділилась та пливе трома-чотирма рукавами. Через те плавба йде вельми повільно; пароплав з трудом находить потрібні йому глибокі місця; а нам аж зависно дивитись, як маса дрібних чайочок перепливає попри нас прудко, тільки весла мигають та брискають білою піною. Часами підпливе сплав дерева враз зі шатром і цілим хазяйством керманців. Іноді й другий пароплав стрінеть ся; але коли се трапить ся між мілинами, буває трудна справа: довгий час оба то вертають, то опять їдуть вперед, заки удасть ся щасливо обминутись. А капітан, що попиває чай на покладі, рад, що минула халепа схилчвшись над рупуром; кликне одно слово: „полний!“ хтось під сподом підбільшить вугля, і хвилину пливемо жвавійше.

Посуха, брак води у Дніпрі, становлять головну тему розмови між подорожними. Молодий, рижий батюшка в жовтій рясі, з кіскою, заплетеною зеленою биндочкою, впевняє другого, котрий своє буйне чорне волосє заплів аж у дві коси та звязав до купи неозначеної барви стяжечкою, що за його діточих літ Дніпро виглядав широкий як море, другого берега трудно було доглядіти, а тепер часті посухи висушили воду та відсунули її геть від зелених прибережних лугів. Нам він і тепер імponує своєю величиною; здасть ся, майже так широкий як Дунай.

Хоч між подорожними певно не брак „Малоросів“, всі довкола говорять по російськи, а ми одні своєю українською бесідою звертаємо на себе увагу. Якась цікава міщаночка таки не втерпіла, щоб не поспитати, звідкіля ми, що говоримо по хахлацьки.

— А у вас хіба тут ніхто так не говорить?— питаю.

НА ДНІПРІ.

— Чому ні? Але ся бесіда так ніби для домашнього обходу, до прислуги, для робочих; а пани у обществі її не уживають, — не вчена!

І пригадалися мені у тій подорожі по Україні давні літа, коли то молодю дівчинкою я, вживаючи всюди нашої бесіди, робила сензацію, майже згіршене. В школі прозивали мене Московкою, по склепах Поляки купці всміхались іронічно, удаючи, що не розуміють, про що питаю; а в театрі раз підчас польської вистави мало-мало не склався ексцес, так сусіди обрушились на „хлопську“ мову в „паньскім“ театрі. І от, майже в чверть століття потім прийшлося опять дивувати людей „хахлацькою“ бесідою. Га, що-ж діяти? Жалко, та думаю й се лихо, як тамто щасливо минеться, і молоденька моя сьгоднішня товаришка колись дивуючись згадувати-ме, як то давно на Вкраїні бувало...

Покищо лишаю в спокою моїх товаришів дороги з їхньою „паньскою“ мовою, а сама тону ціла у гарній природі, що приманчиво красується скрізь берегами. Якраз минаємо прегарний зелений луг з шовковою смарагдовою травою. На краю виднів густий лісок; високі дерева кладуть свої довгі чорні тіні. Так хотілось би покинути розпалений сонцем пароплав, перебігти босою ногою сей сьвіжий аксамітний килим, скупатись у Дніпровій воді, а опісля лягти під кущиком ліщини та снити, снити на яві, — слухати таємного шепоту Дніпрових филь... Може би приснилась колишня доля, може би причувся вольний козацький спів, загомоніла-б рідна мова, рідна пісня...

Але ми пливемо далі. Минає перестанок за перестанком: ось Трипіль, Стійки, Ржищів, Ходорів. Неділя, тож у кожній пристані стрічає нас багато народу, що виходить цікаво поглядіти на пароплав. Синіють широкі шаравари парубків, біліють мережані квітками сорочки жінок, червеніють намиста, наче сьміються весело розкішні вінки та стрічки на головах дівчат. Щось дивно рідного,

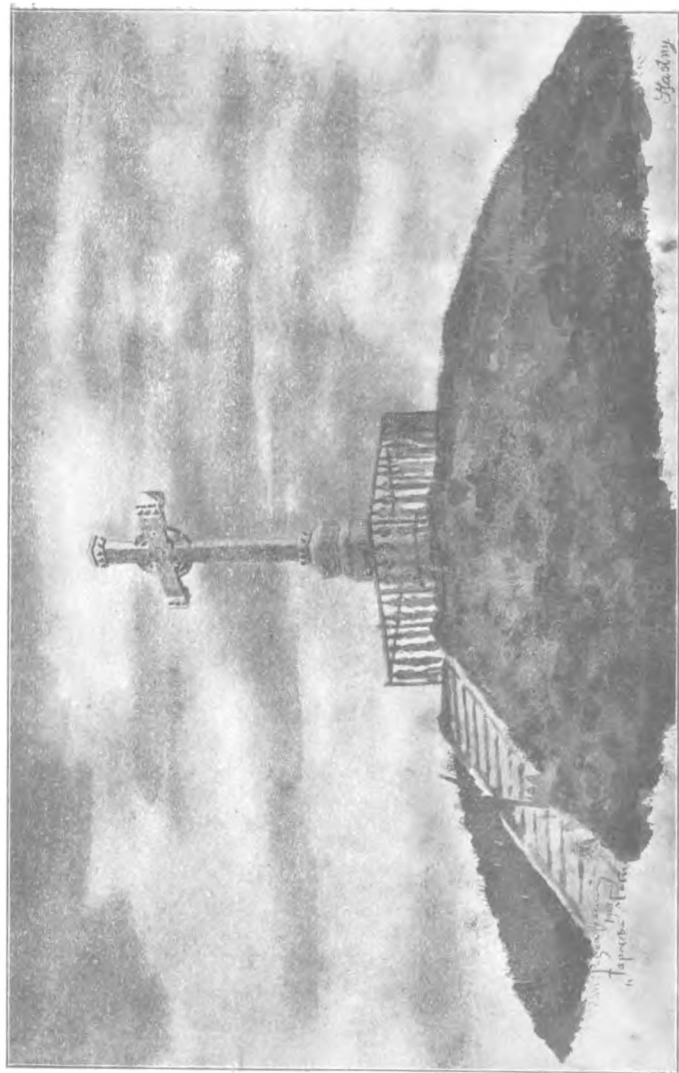
знакомого для нас у сїм народї і його бесїдї. Хвилями здаєть ся, що се не перший раз нами стрічанї дійсні мужики, а знакома нам дружина театральна, із шук Карпенка Карого

На однім з послїдних перестанків прибиваємо до берега майже в чистїм поли. Місто містка з нашого парохода кидають до берега вузку дощечку, а по нїй сходить від нас кількох мисливих із своїми псами. Зате дістаємо двох студентів університету. З гори видимо, як зручно спиняють ся по імпровізованім містку, далї зникають у широких воротах пароплава, а за хвилину — вже й між нами. Один високий, дужий мужчина, з великою головою, вкритою ясною, буйною чуприною; другий меньший, молодший, з гарним ніжним, майже діточим личком. Мундури їхні виляняли, шапки ледво-ледво нагадують приписану форму й барву; але проте рухи їх певні, енергічні, на устах голосна українська бесїда. Ах, милї хлопці! Якї ми вам вдячні були за сам звук нашої мови! Так дивно було їхати славним запороським шляхом, не чуючи вокруг рідного слова... Аж ось діждали ся.

Не треба й казати, що ми скоро познакомились, і на милїй розмові швидко зійшла решта не довгої вже дороги.

Около четвертої доїхали до Канева. Скажу мимоходом, що се мале, жидівське місточко, де навіть картки з Тарасовою могилою годї дістати. Могили з пристанї не видно, вона скрила ся за третим горбком, і треба ще дві-три верстви переїхати чи перейти, щоби до неї дістатись.

Коли лишили корабель і будинок стаційний, ми опинили ся серед юрби перекупнів, що тут завели справдішний базар з усяким добром. Молоко, бублики, навіть пахучі сьвіжі ягоди у плетених з кори коробочках, — всего мож дістати. А за перекупками, кільканайцять сїльських візочків чекають на гостей. Хмара малих лодочок злегка колишеть ся при березї; їх керманичі зараз нас обскочили: „Може на Тарасову гору? Пожалуйте, бариня!“

ТАРАСОВА МОГИЛА.

А поки ми щонебудь відповіли, тут уже й візники з батогами в руках продирають ся через юрбу до подорожних зі своїми пропозиціями.

Постановляємо поїхати возом. Вибирати екіпаж нема що: всі вони однакі, простенькі, запряжені одним або двома малими кониками. Але з візників впадає нам в очи симпатична стать старого міщанина, що бритою бородою вказує на українське походженє. Без торгу годить ся за кількадесят копійок перевести нас до могили, пождати і опять відвезти до міста або до пристани.

— Тут усі знають дорогу на Тарасову могилу? — починаємо розмову з нашим товаришем.

— Якже не знати? Адже день в день когось возить ся. Як сухо, як ось тепер, то долиною, лугами; а болото, то верхом горою дорога провадить.

— Хибаж там так часто народ навідуєть ся?

— Як літо боже що днини люди їздять або й пішки ходять з Канева або й з подальших сторін.

— Чого-ж вони там ходять?

Візник поглянув скося, а далі хвильку помовчавши: „Гарно видно звідти воколо, то Канівці люблять іти на Дніпро дивитись, а дальші — може знакомі може свої, йдуть могилу відвідати; самі ліпше знаєте, коли приїхали“.

Тихо котить ся віз по мягенькому пісочкови поміж зелений густий луг. Від Дніпра навівав легким сьвіжим воздухом, заносить запахом цвитучої лози. По дорозі стрічаємо багато інтелігенції та міщан, що вертають з проходу з руками повними пільного цвіту.

— Се все з Тарасової могили — обяснює візник.

На містку минає нас гурток селян, співаючи на два голоси якусь мельодийну українську пісню.

— Ви тутешні, з давна мешкаєте в Каневі? — пробуємо навязати дальшу розмову.

— Я таки відси родом, з Монастирця; не далеко могили мешкаю. Гей, памятаю — вже більше сорок літ тому, я був тоді молодим парубком — як Тараса тут привезли і хоронили. Був дуже розливний рік. Тут, де ми їдемо, скрізь непроходимі води стояли. Везли його горами. Болото страшенне, трудно колесам у возі обертатись; а люди, студенти й пани, відпрягли коні і самі тягли віз з домовиною, вкритою китайкою. Тож то народа було! Господи!

— Що ж він таке зробив, що його так хоронили? — Візник поглянув мовчки, недовірливо, наче хотів сказати: „ось знов хочете мене підійти“; але не спостерігши іронії в наших поглядах, додав згодом наче до себе: „Га, видно маєтки лишилися по нїм великі, коли й курган висипали, ще й сторожа коло нього тримають“.

Ой, лишив маєтки, лишив, та найблизші про них найменше знають...

В'їздимо в сільце, а радше передмістє Канева. Скрізь попри дорогу білі чистенькі хатки всьміхають ся привітно з зелені садочків-огородів. Вікна обведені фарбою, приспи вимазані жовтою глиною.

Наш візник під'їздить до одної з них, що стоїть у підніжжя високої гори і задержуєсь біля перелазу.

— Злазїть! Попри сю хатку йде стежочка, що заведе вас на саму могилу; я підіжду.

З хатини виходить проти нас гарна молодиця й запрошує до столика, що вкритий білою скатертю стоїть в садочку під яблінкою:

— Може позволите чаю, бариня?

Але надїя, що за хвилину станемо на тій сьвятій землі, що вкривав останки безсмертного Тараса, не успособлює до їди; тож не теряючи й хвилини, спішимо в дальшу дорігу.

Стежка стрімка і довга, досить утяжлива до ходу. В прикрійших місцях кинена дощечка, у відступах набито кусниками дерева, що мав заступати східці. Поруче повихолїтуване, іноді й зовсім від-

хилилось від стежки. Нї слїду якоїсь дбалости про вигоду публики, все тхне опущенєм. Одиноке богатство се пишний зелений килим буйної трави, що м'якко вкриває цілу гору, густо уквітчаний барвними пільними квітками. Денеде купка білих плакучих беріз, де в тіни мож відпочати та налюбуватись гарною природою й чудовим сьвіжим воздухом.

Під самим вершком звичайна сільська хатина. Двері замкнені на колодку. Малий хлопчина цікаво виглянув ізза угла і зник в сїй хвилі. Але про хату й про нього нам байдуже: цїль нашої далекої дорogi осягнена: перед нами висока могила.

Широкими, але збутвілими деревляними сходами, добре уважаючи, щоби не ступити в діру, виходимо на сам верх могили, обгородженої зелїзними штахетами, засїяної травою, блаватом, червоним маком та іншим цьвітом. На середині високий білий хрест, на ньому з одної сторони золотими буквами едно слово „Шевченко“ і дата уродження й смерти, з другої поважний профіль великого поета дивить ся сумним, лагідним поглядом на свій милий Дніпро...

Вокколо нї живої душі. Тихо, спокійно, навіть вітер, що цїлий день так докучав на пароходї, утих й не рухне стебеліною; все наче здержало віддих; ніщо не перериває нашої повної глибокого зворушення задуми. Не говоримо нічого. Гадка, що стоїмо на могилі нашого незабутного Кобзаря, що дивимось на се, на що його очи тільки разів з такою любовю дивились, за чим його серце в чужині-неволі не переставало тужити, витискає нам сльози з очий, і млоу зворушення заслонює краєвид, котрий хотїлось би затримати в душі на віки, заховати в пам'яті як скарб найбільший на дальше житє. Хочеть ся подивитись на сї зелені покриті лїсом гори, на сї золото-червоні від блиску заходячого сонця широкі води Дніпра, на сей, здасть ся, безмежний степ, що мріє перед нами широким зеленим морем. Довгодовго не відриваємо очий від чудового виду, аж сторож могили, що тимчасом підійшов до нас, бу-

дить неначе з чарівного сну, запрошуючи вступити до хатки. Ах, правда, час вертати! Сонце вже сховалось, а вечірні мраки наче легким синим серпанком огортають степи, ліси, воду й надбережні луги.

— Нарвіть квіток на спогад! — І крізь зелізню огорожу помагав нам нарвати жмуток пільного зілля.

В хатині, звичайній сільській чистенькій хатці обширна кімнатка. Зі стіни витає нас великий портрет поета (після картини Рєпіна) з незвичайно симпатичним, сердечно-добрим виразом лиця. Образ украшений вишитими ручниками та китицями живих цвітів. В углі золотиста ікона з лямпадкою; на довгим столі, прикритім вишитою скатертю, кобзар Шевченка, I. том „Віка“ і памятка книга. Сю послідну подав нам хазяїн для записаня наших імен.

На самім початку книжки вложений друкований зшиток з просьбою до відвідуючих прочитати його, поки возьмуть ся до писаня в сій книжці. Там пояснено значіне поета для України, зазначено з жалем, що не всі ті, що тут свої імена записували, здавали собі справу, кому посв'ячено се місце: вкінці просьба не мазати легкодушно книжки, а хто не розуміє ваги і значіня сеї самотної могили, хай ліпше не бере пера в руки.

Переглядаємо і перечитуємо книгу та знаходимо побіч кількох маловажних віршиків та ніби до тепних уваг, написаних видно тими, що звикли відіти на Тарасовій горі місце звичайних літних прогульок, письма тих, що з далеких сторін спішили нарочком почтити память великого поета і ясно відчували значіне його для всего народу.

Є там письмо батька, що сам молодим хлопцем відвідував могилу поета, а тепер привіз своїх малих синків, щоби поклонились могилі того, котрого ідеї мають їм бути провідною зізвздою в дальшій житю. Невправні підписи хлопчиків під іменем батька роблять вражіне присяги на сьвяте діло. Другий російською мовою каже, що „з далека сюда

рвала ся мечта моя“, щоби могилї славного Тараса „поклон отдать“.

„Слушательниці петербургских педагогических курсов“ прийшли „из далекого сѣвера на могилу незабвеннаго поета“.. „читали его думы близкія и роднія нашему сердцу“... „привѣт Тобѣ, великій поэт Украины, борец за родину и правду, благослови и нас на этоє дѣло“; під тим кільканайцять підписів учениць і учительок.

Богато не дуже читких підписів або псевдонімів многих Українців під сентиментально патріотичними віршами. Є немало Поляків, що складали поклін „wielkiemu piewsy Ukrainy“; і Німці і Жиди підписались, складаючи честь Кобзареви.

З Галичини ледво кільканайцять осіб здобуло ся на відвіданє могили. І не дивно! У нас мимо великого пієтизму для України і її найбільшого поета, мимо щорічних рядів сьвят та концертів в його честь не знайшлись доси люди, щоби дали ініціативу до такої просто конечної річи, як щорічні прогульки молодіжи, студентів, а навіть селян до Києва й Канева, а дальше Дніпром до Катеринослава, до порогів та місця давної козацької Січи. Ні кошт ні труд невеликий, а тільки якась байдужність не дала доси завести сього звичаю, котрий з неодного огляду міг би незвичайно добре вплинути так на галицьких як і на російських Українців.

Вже добре вечеріло, коли, переглянувши книгу, ми віддали її з нашими підписами сторожеви. На прощанє ще раз вийшли на могилу, щоби в послідне кинути оком на дорогий краєвид, що тоне вже в лїлївій вечірній млї. Зриваємо ще пару квіток та, поздоровившись приязно з нашими знакомими студентами, котрі тимчасом вспіли також тут знайтись, з жалем покидаємо незабуте дороге місце.

VII

ІЗ КАМ'ЯНЦЯ ПОДІЛЬСЬКОГО.

Перший раз до Кам'янця Под. ми вибрались зимою. Переїхавши границю в Гукові, без перепон пустились вже жваво в дальшу дорогу.

Санна була знаменита, тож мимо того, що тут терен завдно підпимаєть ся злегка в гору, наш „ізвощик“, російським звичаєм поганяв коні без тям. У малому жидівському місточкови ми теж не задержувались довго на попасі; всеж таки вже добре було стемніло, коли з далека на горбі показавсь Кам'янець Подільський. Мов оаза на пустині виринуло місто, заблисли перед нами тисячі амфітеатрально розсипаних огнів. Серед сніжного, темноголубого тону широкого поля, сей блискучий, сяючий горб, робив казочне вражінє, тому й не диво що на його вид в мить розв'ялось наше умучене і сонність.

Доїздимо що раз ближше, — вже можемо навіть розрізнити контури домів, між якими відзначає ся горда, висока будівля з численними рядами освічених вікон, немов палата якогось знатного пана, що баль гостям справляє або (або як здогадуєть ся моя товаришка) якась публична будівля з клубами, читальнями, касинами. Майже певні свого здогаду, ми більше для потвердження ніж справдження його спитали свого візника:

— Гей, чоловіче, що отсе за будівля така пишна?

— Отся висока? — питає він показуючи багатом в сторону палати. — Се тюрма; вона так переповнена тепер „політичними“, що й шпильці там нігде примістяться...

Нас дожидали. Гостинна хазяйка чаю злагодила, ще й пару своїх добрих приятелів запросила, щоб гостей з за кордону як слід приймати. Але мимо властивої Росіянам сердечности й щирости, веселости хоч як на ню силкувались, не було. Були то часи передреволюційні, в яких все жило в найбільшій дожданю і напруженю, в яких мало не в кожній сім'ї не ставало вже когось, в яких ніхто не був певний, що принесе завтра, чи за день-два ще зможе побачитись зі своїми.. От приятельці нашої хазяйки Зоні А. недавно забрали брата; а й о молодших двох, ще гімназіястів, що заходять на тайні збірки, вона також потерпав.. От дочка долішної льокаторки, Зіночка, вже два місяці в тюрмі, а й сей тихий, несміливий приятель Марії Петровни, якого здавалось нічо поза ним самим не обходить, знаходить ся ще на волі, лише завдяки високій протекції та всемогучому рублеві.

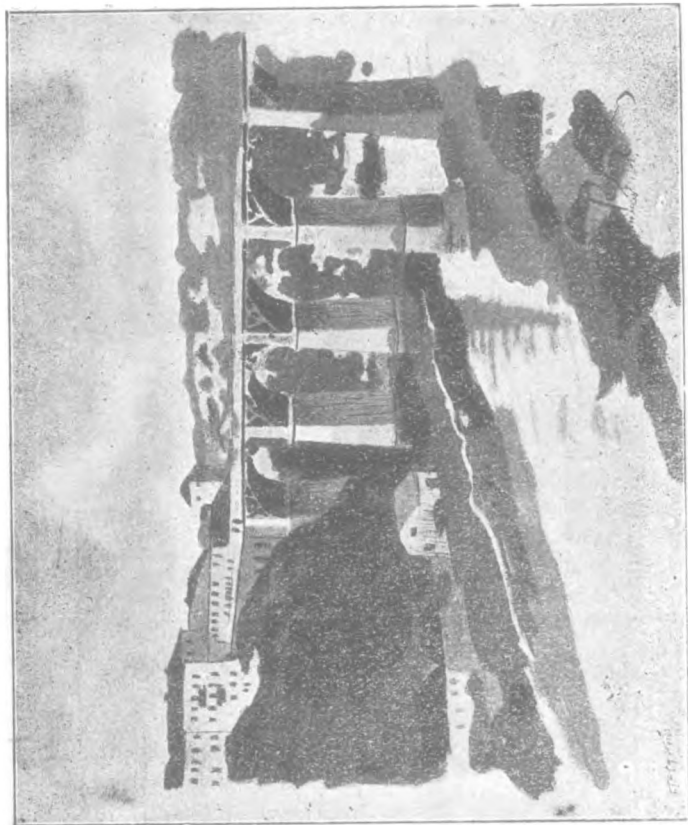
Другої днини ми оглядали з новими знаємими місто. Мороз сильний; всьо в футрах а голови позакутувані в „башліки“. У всіх, так у жінок як і у студентів, урядників, ізвощиків а і у водоношів у всіх поверх шапок капузи. На дорогах, хідниках повно санкующих ся дітий, саночки їх тягнуть навіть важні панове в дорогих футрах з бобровими ковнірами. Старша молодіж побренькує лижвами, та спішить в сторону лижвогого тору, — але мимо якогось житя, руху — ані у молодіжи, ані навіть у дітий не запримічавмо тої галасливої веселости яка де инде слідна при таких нагодах. Все здасть ся замкнене в собі, наче прибите страхом перед тою нагайкою, що так і висить тут над усіми. Одні тільки салдати. що маширують улицями з голос-

ними співами на устах, своєю штучною весолостю намагають ся розвіяти пригнітаючий настрій.

Камянець хоть має звиж 40.000 мешканців зовсім не робить вражіння більшого міста. Мало більших будівель, нема зовсім великоміського комфорту, в склепах, більшою частию жидівських, ні одної гарної вистави. Однак його положенє на скалистім горбі, облитім з трох сторін Смотричем, його прегарні старинні руїни, різні давні пам'ятки, сади, бульвари винагороджують, брак шабльонової краси нових міст та роблять його цікавим, та вартним звидженя містом. Мимо морозу ходим) скрізь. І широкими улицями „нового пляну“ де найгарнійші будівлі і огороди і довгими бульварами з яких прегарний вид на місто, ходимо стежками попід розложисті дерева, які позгинали свої віти аж до землі під тягарем тяжких ледових жемчугів та ніжних сніжно-срібних прикрас інею. Подивляємо оригінальну, багату Александрівску церков, що на горбку, серед широкої площі, пишаєть ся своєю візатійскою красою.

Перейшовши через високий новий міст, над замерзлим тепер Смотричем, вступаємо в старинну часть міста Переходимо різні оригінальні камінні брами, брамки та ворота, заходимо по дорозі в собори та костели, яких тут як і по всіх російських містах чи мало. Є тут 18 православних а 4 католицькі храми; деякі досить старинні, бо ще з XIV. віку. Сходимо потім стрімкими східцями аж у глибоку кітліну над самий Смотрич де на вузкім пасі землі понад рікою на стрімких берегах бачимо старенькі замешкалі убогою людністю передмістя звані старими т. новими Фільварками. Кажуть, що давно жили тут Липки, хищий татарський щеп, що своїми розбишацькими виправами, був пострахом всего поділя.

Переходимо дальше Смотрич, вже добре втомлені ледво видрапуємось старезними камінними сходками, високо аж гень до звалиш турецької кріпости, яка в части дрімав в руїнах, а в части пе-

НОВИЙ МІСТ І РІКА СМОТРИЧ.

ремінена на тюрму, дав притулок простим злочинцям.

З відси гарний вид на місто, яке на проти-лежнім горбі розсипалось поміж густими садками.

Сам замок заложений в XVI. стол. стоїть на високій недоступній скелі, облитій рікою, зміцнений грубими мурами, полученій з містом одним старим оригінальним „турецьким мостом“. Був він колись справді майже не здобутою твердинею. Під її мурами греміли гармати й щербились шаблюки, польських, турецьких, татарських і козацьких армій. Переходив він рук до рук аж в кінці в 1793 р. прилучено його до Росії враз з подільською губернією.

З турецьких часів остало в місті багато пам'яток; між ними високий мінарет біля вірменського костела, над Смотричем чотироповерхова будівля давнього турецького гарему, дальше мости та брами, а в самій кріпости на баштах оригінальні вежі в формі камінних шапок.

В середині розвалин обширні площі завалені снігами, але панове роблять нам слід, котрим ми запускаємось аж під грубі, низкі склепління, під якими чорніють на пів завалені входи до підземних хідників, що тайним коридором мали колись лучити Камянець із Хотинем.

З тої прогульки вернули вже надто втомлені, щоб мали охоту вибратись до малярсько-промислової школи, яка також була метою нашої подорожі.

Опісля пізнаємось із нею. Поміщена в старім по домініканськім будинку, повна гарних картин, знаних з рухомої вистави, художника д. Розвадовського а спопуляризованих і у нас на переписних листках. Богата вона була і в ріжні артистичні різьби та етнографічні збірки була переповнена тоді також учениками та ученицями. На жаль — як зачувати — все те тепер по виїзді її оснудателя й директора д. Розвадовського заснітило ся.

В тім самім будинку, в кількох кімнатах розміститься і музей з цікавими пам'ятками, почавши від викопалин з камяної епохи. Є й цікаві збірники монет, знарядів, зброї, старинних церковних предметів, гафтів та пергамінів, а що для нас найінтересніше то давних образів та козацьких портретів (портрет Гонти і др.).

З відси заходили ми і в бурсу чи інтернат, де мали дешево або й зовсім вільне поміщенє й удержанє сільські хлопці з подільської губернії, що були учениками гончарського, різбарського або малярського відділу тої школи. Хоч українського походження, однак склукувались вони відповідати на на нашу українську бесіду по панськи — сео то по російськи.

Вечером в театрі давали „Євреїв“ Чірікова. Загально сподівались, що так як на попереднім представленю, підчас вистави Вільгельма Теля, прийде й нині до бурливих свободолюбивих маніфестацій, за які поліція своїм звичаєм нагайкою змусить публику опустити театр. І хоч знакомитись з російським кнутом мабуть не дуже приємна річ, все-ж таки числячи на своє щастє, ми вибрались до театру, бо побачити представленє з нагайкою на сцені і між публикою — було варте й трохи страху!

Однак на диво представленє, момо досить галасливо маніфестованої жидівської симпатії, відбулось без перешкоди.

Слідуючого дня був четвер, день відвідин політичних в'язнів, чи як вони там кажуть, день „свидання“. Знакома наша панна Зоня запропонувала нам пійти з нею в сторону величавої в'язниці. Дівчина нетепеливо дожидала хвилі, коли недужому на груди братови, замкненому в переповненій, нездоровій тюрмі, передасть відрадну вістку: що по великих прозьбах і заходах, багатий, впливовий дядько таки обіцяв поручитесь майном і словом за недужого сестрінка, щоб увільнити його з того пекла. Зоня так тим тішилась; що тільки й говорила про те,

як то його вивезуть сейчас далеко в сонічний край, як він там поволи на лонї природи забуде всі місцеві страшні справи, і з часом, ще заки розпічне ся судова розправа, може й зовсім там подужає..

Того дня з ранку лютилась страшенна сніжна хутровина. Зимний вітер з морозом гуляв улицями так, як гуляти він може тільки в такому, на високім горбі положеному місці. Страшно було й вийти з хати, проте Зоня закутана з теплу одіж, з капuzzою, насуненою на очи, почала наглити до виходу.

По короткім ваганю йдемі і ми; всеж таки уважаємо се за річ незвичайну, на яку сьогондя очевидно не багато знайдесть ся amatorів... Але дівчина здивовано глянула на нас.

— Що ж, думаєте, що знайшов ся би хто, що маючи дозвіл губернатора на баченя і злякавсь би негоди? Хиба-ж не ждемо на се нераз і пару неділь, щоб лише побачити своїх, та поговорити хоч хвильку? А в кого й дозволу нема, то в такий день бодай через других може довідати ся де-що про своїх, передати лекший харч для недужого, чистого біля, або бодай добре слово... Чи ж можна пропустити таку нагоду?

І справді! Хоч мороз тис, хоч вітер валив із ніг, се не спинило нікого. Широкою дорогою санками то пішки, пнулись вони під гору, закутані, з клуночками в руках, борючись із вітром пробиваючись усею силою крізь сьвіжо навіяні високі снігові заспи.

Зоня майже всіх знала. Знала, кого йдуть шукати і ті молоді дівчата, і ті жінки високих чиновників закутані в дорогі футра, і ті студенти і рсбітники!...

Кого-ж там не найде? Адже все здібнійше, паякійше розумом і душею — замкнене! І письменники, що раді були служити ширшій родині, і військові, не перемінені в бездушну машину, і не здеморалізовані ще урядники і сьвітліші робітники: все що тільки підросло інтелігенцією, понад темну безкритичну масу — замкнене зі страху,

щоби не підняли вони до себе в гору решту, не розсвітили ясним словом темряви, щоб не потягли своєю дорогою незрячого брата...

Йдемо ледво живі з утоми — аж ось під ескортою салдатів з обнаженими шаблями минає нас віз за возом, один, другий, третій — всі повні нових жертв. Один по при одного, сидять на простих санях „нові злочинці“, порють глибокий сніг закостенілими ногами, гріють заковані й задубілі від студени руки. На сей вид жах проймає проходжик — адже-ж тюрми вже так переповнені!.. Де вже вони всіх їх подіють.. коли все те скінчить ся?

З тяжкою бідою добились ми до мети. Виказавшись паперами, Зоня зникла враз із другими за важкими воротами тюрми. Ми хотіли пристанути під мур, щоб схватись від вітру, одначе салдат з обнаженим багнетом так строго запитав, чого тут хочемо — що не остало нам нічо иншого, як самим скорше вертати до дому не дожидаючи Зоні.

Цілий день з хазяйкою ми виглядали її неспокоїно. Прийшла ж до нас вже пізно над вечір. Нетерпелива Марія Петровна так і кинулась до неї:

— Ну щож, як пішло, що казав, дуже утішив ся?

Зоня не зараз відповіла. Вона була дивно поважна, задумана, бліда з почервонілими очима, від плачу чи вітру, чи може й обох разом. Вкінци замість відповіді, спитала:

— Марійко Петровна, як ми могли про се й думати? Чи ми за тих пару тижнів його вже забули?!.. Коли серед нетепляче радісного дождання він увійшов блідий, марний, змучений і першим неспокійним поглядом, першим недоговореним, мені тільки зрозумілим словом запитавсь як стоїть справа, — я майже не мала відваги, я прямо соромилась сказати йому з чим прийшла.

Все ж таки, по часі, не дивлячись на нього, я розказала йому наші й дядькові заходи, щоб увільнити його за порукою.. Але болізна усмішка скривила його лице коли почув він услів: усунути ся від

„всього“ та виїхати в теплий край. Своєю худюю, горячою рукою підніс мені лице в гору й глибоко заглянув у очи.

— І се ти говориш Зоня? — говорив тихим голосом, — ти з сим приходиш до мене? Хиба-ж думаєш, сестричко, що тих кілька тижнів в тюрмі вже змінило, „поправило“ мене чи як би вони там хотіли? Чи річи які я видів та переходиз у війні і дома можуть коли небудь затертись у моїй душі?! Ах щоб лише вийти на волю!... Щож мала я на се сказати? зворушена слухала його і нім сама здобулась на слово прозьби чи потіхи — минуло пів години, застукали багнети, наспів час розходитись..

Після недовгого гостюваня в Камянці, надивившись ще одному лихови, прийшлося покидати його і то самій, позаяк моя товаришка оставала там на довший час.

Вертала я вже не Гуків, бо за порадою знакомих безпечнійше було їздити гуртом більше людьми шляхами. І нарешті без важнійших перешкод за те з ріжними докучливими перепонами задля пашпорту радше задлятого, що мошонка моя була замкнена, я переїхала Новоселицю і відітхнула на австрійській території...

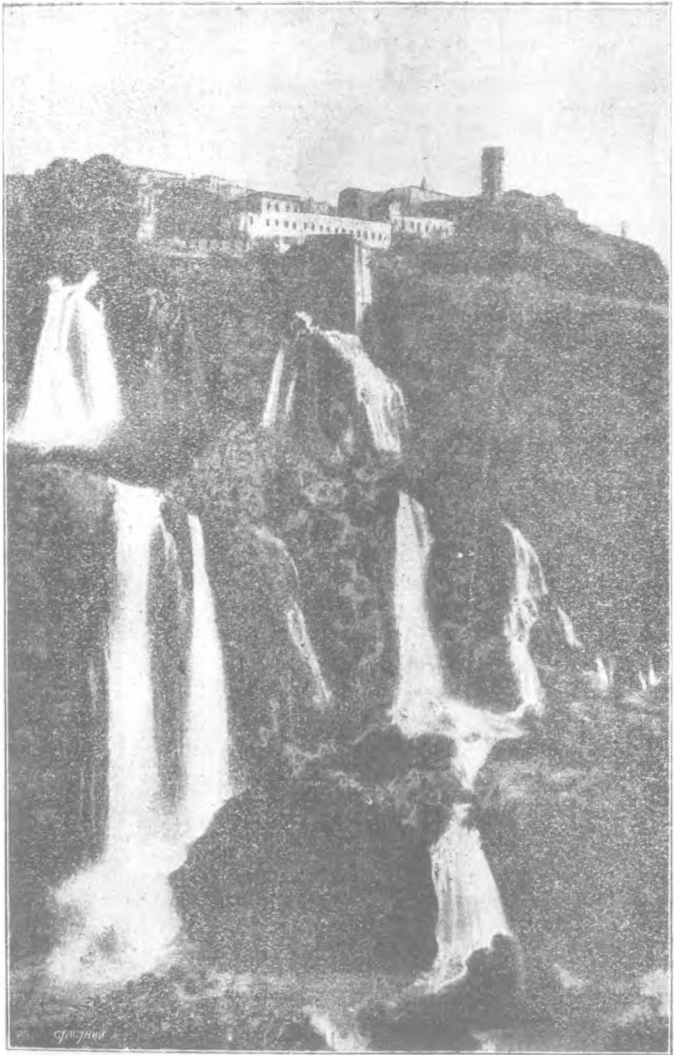

VIII.

ТІВОЛЬСЬКІ КАСКАДИ.

З сьвятині до сьвятині — з музея в музей — з руїн в руїни, — вештаємо ся вже більш тижня по Римі, а хотяй очи болять від подивлюваня золота, марморів, ріжнобарвних мозаїк та чудових мальовань, хотяй ноги вянуть від лаженя по Кольо-сеях, Форум та принатнім прочитанами (блющачами) й рожами укритім Палятині — далеко не видно кінця тим всім чудам і не скоро виїдемо із старинного города. Та перервати хотяй на днину ті сильні вражіня, відпочати від кипучого велико-міським життям Риму стало для нас — прямо конечністю, — тому з цілим ентузіязмом повитали ми проєкт нашого товариша: звидіти славні тівольські каскади. В неділю скоро рано ми вже на маленькому замідському вірци, з нетерплячкою ждемо на поїзд. Крім нас вще чимало туристів з „Бедекерами“ як не в руках то в кишенях пальтотів. Мова німецька, англійська та італійська мішаєть ся, змагаєть ся між собою.

Виїздимо. Поїзд досить повільно лишає римську рівнину і незначно піднімаєть ся щораз більше в гору. Минаємо безчисленні оливні гаї, денед буйний, рядочками саджений виноград, іноді село чи місточко вирине із зелени садочка; на камінистих горбках покритих скупю травою розсіпані денед корчики, пригадують нам яловець

МАЛІ КАСКАДИ В ТІВОЛІ.

А може то й він? Але в такому случаю деж наша буйна верховинська зелень, де чорні небосажні, горді ялиці? Та з часом, чим висше в гору, тим буйнійше гори вкривають ся зеленою деревинною, а далі розросли ся свобідно таки гарні ліски.

Але ось і Тіволі. Не велике, бо ледви кільканайцять тисяч мешканців має се місто — але пишне останками своїх старинних палат, сьвятин; горде своєю давниною, якою і славний Рим не похвалить ся. Тут Лівій списував історію Риму, Гораций та Овідій писали свої оди, Віргілій — безсмертну Енеїду — хибаж не досить сього, щоби і без каскад пишати ся своєю бувальщиною? Але нетерплячка увидіти славні водопади, всі історичні спогади усуває на другий плян — подорожні кидають ся до повозів, поспішно добивають торгу й екіпаж один за одним мчить ся скоро широкою дорогою. Ми всідаємо в якийсь високий трамвай чи омнібус, призначений на кільканайцять осіб — манить нас надія дешевшої проїздки. (на жаль як звичайн надія сильно завела, бо окрім нас троїх і двох Німців ніхто не полакомив ся на сей спосіб подорожованя — через те й їзда випала дорозше як малими легенькими повозиками). Коли наша ляндала пустила ся вже в дорогу, вскочив до неї ще елгантний панок і дуже чемненько ломаною німеччиною став нам все обьяснати (в добавок те, що й само в очи било і обьясненя не потребувало). З вічливости, а ще більше з несьвідомости ми терпеливо зносили його безнастанне балаканє і тоді навіть, коли раді були-б відіслати його д'чортови, щоб не перешкаджав подивляти прегарну околицю та живописні руїни. На жаль, за нашу терпеливість прийшло ся ще й доплатити влізливому панкови, котрий показав ся — звичайним, полюючим на чужинців провідником.

Заздалегідь ще перед мостом, глухий шум спадаючої бистро води заострює нашу цікавість, по хвилі біля руїн старинної, хотяй добре задержаної сьвятині Сибілі, ріка кількома широкими стру-

ями з гуком та шумом спадає зі значної висоти в долину, де скалисте русло її творить рід камінного басену, в якому вода збирається мов в малім озері. Від наглого спаду ріки твориться така імла розприскуючої ся води, що здається, наче басен повен кипятку, який парує густими клубами. Се дійсне чудо природи яке туристи подивляють серед голосних окликів — се „малі каскади“. Переїхавши ще добрий кусень дороги, заїздимо до „великої каскади“, яку опять творить ріка Аньо. З великої висоти маса чистенької запіненої води кидається у пропасть. В половині дороги нагло широка ріка розділюється на кільканайцять менших струй, які з шаленою шкоростю, брискаючи високо дрібенькими капельками, злітають по вкритих зеленю скалах на те, щоби на долинні получити ся, заклубити, запінити на камінному дні, а потім успокоївши ся, поплисти вже смирно в далеч.

Довго любуємо ся сею незвичайною красою. Полудневе сонце так чудово купає свої промінні в прозорих б гатих струях. В дальшій своїй дорозі тотя бистра гірська ріка творить, вибиває цікаві печери, котрі і ми постановляємо звидіти разом з другими туристами. Тимчасом однак полудневе сонце сильно припікає, а обідова пора нагадує, що наситивши душу такими чарівними вражіннями, треба подумати і про тіло, для котрого в ресторанах прилагоджено певно вже цілі стирти макаронів та ріжних салаток. Провідник, що чекає на нас мимо наших протестів як чорт над грішною душею, жертвує ся запровадити нас до доброго ресторану та постарати ся о ослів, на котрих мавмо віхати з цілою парадом до печер З резигнацією піддаємо ся його проводови та вертаємо назад до нашого омнібуса.

Вже в місті пропонує провідник відправити екіпаж, а самим збочити пішки трошки з дороги і ще перед обідом звидіти добре удержані руїни якоїсь палати давних вельмож. Але ми протестуємо проти такого провкту. Досить ще руїн, мурів, галє-

рий та мальовань дожидає нас в Римі, тут гір, вод, зелени як найбільше! Але виrozumілий провідник не зражуєть ся і з терпеливостю толкує нам, що можемо мури лишити в супокою, а оглянути лише прекрасний город, в нїм також є води доволі — і завертає без церемонії в сторону руїн а за ним наші Нїмці, що доси нас тримають ся. Га, щож робити? Коли вже така наша доля, ходім і ми. Вузкими старинними уличками доходимо швидко до ціли. В сторону будівлі, куди пійшли Нїмці з провідником, ми не завертаємо, але, окупивши собі кількома сольдами вступ до городу, спішимо туди. І не жалуємо того. Старий парк на тільки запущений, щоб не разив, а чарував лише своєю дикостю повен чудових мініятурових водопадів, саджавок, керничок, водограїв, штучних скель, такий прегарний, сьвіжий зі своїми чорними тінями старезних дерев, зі своїми аксамітовими темно зеленими мохами, що як би не обід і чекаючий провідник, ми мабуть до вечера просиділи би тут в холодку. Богато туристів видно так і гадає зробити, бо розтаборили ся вигідно з всякими харчами. З жалем опускаємо принадне місце, а наш провідник при виході з того малого раю має таку міну, як би хотів сказати: Ага! тягнули медведя до меду?...

Обід смакував нам знаменито; на горі в городі в тіни дерев з видом на малі каскади, котрих шум аж до нас доходив, видавало ся все таке добре, що не зважаючи на великі ціни а малі порції, ми змітали одно по однім, що лише услужний служачий запропонував. І так все добре складалось, осли вже чекали з провідником в тіни старезного каштаня, коли нараз не знати відки — взяв ся дощик. Спершу дрібний, ріденький, а далі чим раз ряснійший. Щоб не покидати гарного виду, розпинавмо парасолі, але провідник сейчас заповідає, що в дощ виправа до печер немислима — бо як ховзко, то згориста дорога небезпечна. Раді не раді, платимо йому за весь час жданя, шуканя ослів та ріжні інші претенсії, по чім він зараз таки по-

квално забирають ся. Своєю дорогою, що погода хиба була в змові з нашим Італійцем — бо. не минуло і пів години, як сонце знов засьвітило і пекло аж до вечера. Розуміють ся, що провідник вже не показав ся і ми до печери не поїхали, але мимо того провели час дуже весело на проходах в місті та гень поза його мурами, доходили до ліса, сиділи на зеленій пахучій леваді, любували ся гарним видом, сьвіжим гірським воздухом, а над вечір раді з прогульки вернули знов до Риму.

ІХ.

ПЕРШИЙ ВЕЧІР У ВЕНЕЦІЇ.

Безмір блакиту! Над нами, під нами, довкруги нас скрізь синє небо, синє море. Вузкий пасип землі, яким мчить ся наш поїзд, омивають з обох сторін сині філі, він губить ся в голубім морі — і здасть ся, що ось-ось поїзд опинить ся на сафірових морських філях.

Недавно ще від заходу рожевів мягкий відблиск сонця. Золото-червоні промінні його перетикали дискретними ниточками сині морські простори, — але от вже тихий літний вечір спускаєть ся над море, вкриває його своїм покривалом і помалу все гасне, тихне темніє...

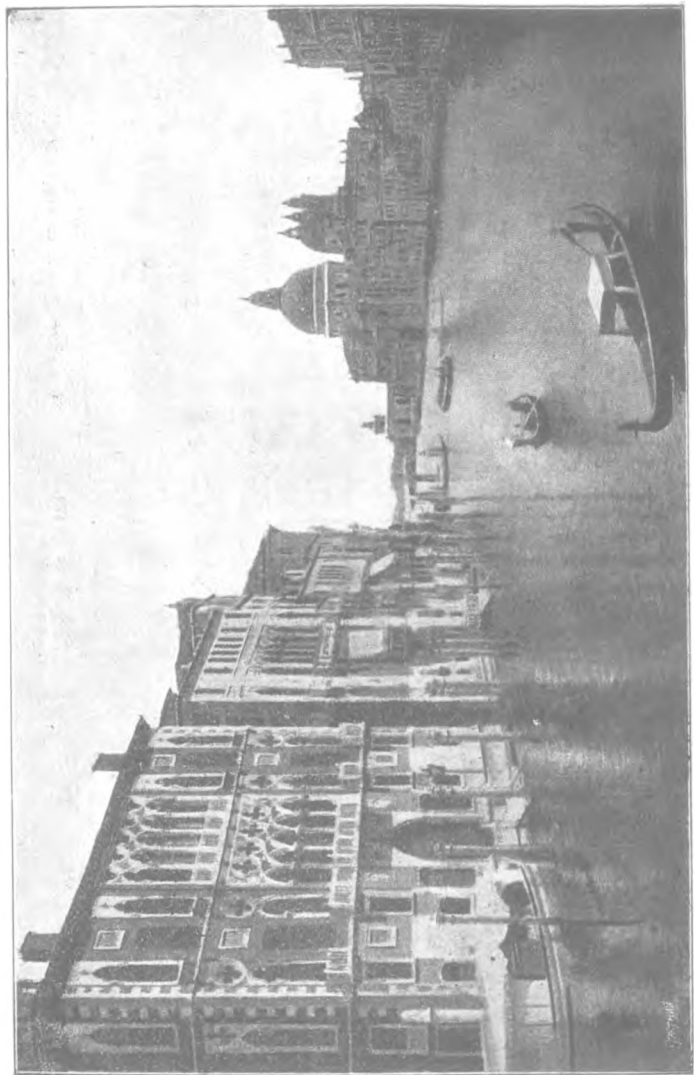
Аж ось здалека заблиснули перші світильця, замиготіли численні ліхтарні: се ми доїздимо до венецького двірця. За хвилину товпа нетерпеливих подорожних висипаєть ся на ясно освітлений перон і мішаєть ся з галасливими рухливими Італіянами. Мов голодні птахи на розсипане зерно, кидають ся до подорожних всякі зелізничі та готелеві послугачі. Назви найріжнородніших готелів, гостинниць, падають із їх уст, а руки жадно витягають ся по пудла, шалі і куфри подорожних.

Боронимо як можемо своїх річий та трохи роздратовані, трохи розбавлені сим нападом на гладкій дорозі, на силу пробиваємо ся крізь ту верескливу юрбу. От вже удало ся нам пробрати ся на

вільнійше місце і думаємо: тепер вже свobodно добемося до парохода! Але де! Сейчас побачило нас кількох обшарпаних хлопчиків і в тій-же хлилі їх тонкі, чорні ручки, як кігті пташенят, чіпають ся наших клунків. Енергічний рух парасолам і вони розскачилися, але не спускаючи нас з очей, женуть за нами в підскоках з голосним впертим кличем: Сольда, сольда, сіньоріна! На щастє наша дорога недалека, бо тутже пристань повна лодок, гондоль, пароходів. Всідаємо на невеликий пароход т. зв. „вапорето“, кинувши малим чортенятам на пращанє пару сольдів. В мить збилися вони в клубочок — тільки копаючи ніжки та бючі кулачки з трудом мож розрізнити.

Великим каналом впливаємо до Венеції. Темно-синя, майже чорна вода каналів посипана наче брилянтиками, відблесками зірок, мерехтить з легенька здрігаючись у якійсь таємній дрожі — роскоші. Довгі ряди ярко освічених домів-палат, сьвітла ліхтарень і гондоль відбивають ся у чорній глибині і нам здаєть ся, що на дні води є якесь друге зачарованє місто.

Як дивно тихо! Ніде гамору, метушні, руху великого міста, за яким чоловік мимоволі шукає. Ні дзвінків трамваєвих, ні гуркоту коліс, ні крику візників! Довкруги якась повага, спокій, тишина. Тільки на бальконі палати мигне людська постать, а на східцях домів, що спускають ся прямо у море, відпочиває якась біднійша родина. Коли переїздимо попід луковато вигнутий місток, подибуємо на нїм гуртки прохожих, — впрочім все житє, весь рух на морі. Минаємо по дорозі сотні гондоль, повних народа. І наш пароходик часто то тут то там прибиває до берега і щораз більше заповняєть ся живою, галасливою публикою. З гондолі доходить нас тихий гамір розмови, часом уривок якоїсь пісні, часом пару звуків мандоліни, але ще й не розбереш мельодії, а вже нїміє все в віддалі. Нараз звуки далекої музики мов дорогі жемчуги поточились до нас на чорних філях. За хвилю перед нами ве-

ВЕЛИКИЙ КАНАЛ В ВЕНЕЦИИ.

лика площа, обведена вокруг найчуднішими пала-
тами, із гарним мармуровим костелом, залита по-
веню електричних світел, оживлена тисячною гу-
ляючою публікою.

Се площа св. Марка.

На хвилю пароходик наш прибиває до берега
і більша часть подорожних висідає, щоб побавитись,
послухати концерту. Ми їдемо аж до кінця каналу
на Лідо.

На острові теж гамірно. Численна публіка гу-
ляє в саді, між затишними цв'їтами грядочками.

Майже на кінци довгої алеї находимо поруче-
ний нам готель, а передягнувшись в малій, але з ком-
фортом урядженій кімнатці, йдемо до другого бу-
динку, де містять ся реставраційні салї. Пишне у-
ладженє, безліч зеркал, пальм, сотні електричних
світел укритих в кришталових ліліях, рожах, в ор-
натентах стїн і стелї, кидають на велику салю ла-
гідне світло. Дрібні і більші столики, вкриті сніжно
білими скатертями, украшені кришталями та живи-
ми квітками. Підчас вечері концерт доволї добрих
спїваків при акомпанїяментї мандолїни, спричинив
нам розкішну годинку відпочинку.

Вже досить пізна пора, але що жаль пере-
спати перший вечір в Венеції, йдемо до опустїлого
майже городу і блудимо тут висипаними пісочком
доріжками, впиваємось сьвіжим воздухом та запа-
хом цвїтучих троянд та виткого мїліового цвїту,
що запашними звоями звчсає з дерев аж понад
дорогу.

А на добраніч ще раз над море!

В пристанї вже пусто, ледво кілька гондоль
колицьєть ся сонно біля берега. Перевізники радї
пізним гостям запрошують нас на море. Тай справ-
дї! Може би проїхатись хоч до площї св. Марка?!
Сїдаємо на мягких сидженях гондолї і сейчас від-
биваємо від берега.

Тихий звїздистий вечір і тихе сонне спокійне
море. Гаснуть сьвітла в прибережних палатах, наче
засипляє земля і море. Тільки плюск весел нашо-

го керманича, якось несъмло перериває окружаючу нас тишину..

Минають довгі хвилі, доки допливаємо до ціли. Площа така оживлена не давно військовою орхестрою і хвилюючою публікою — тепер тиха й німа. Погасли сьвітла бля богатих крамниць, лише денеде поодинокі лампи, кидають вокруг себе непевні блиски.

Так пусто!

Дрімучі палати дожів з чудовими філіграновими прикрасами з білого мармору стоять наче діло богів моря, сотворене із сніжною морською піни. Глядимо мов зачаровані і лячно нам, що ми звичайні смертні відважились вдерти ся в се царство краси, заколочувати його тихий супокій... Мимоволі оглядаємось, чи попід коронковими звездами не вирине хоровід давних вельмож, або зпоміж марморових стовпів пишного костела не висиплеть ся давний венецианський народ — горде лицарство!

А з понурого мосту сліз, здаєть ся доходять жалісні стони колишніх мучеників.. На чорно закрашеній гондолі прикріпленій ланцюхом до мурів старої вязниці, немов дзвонять ще кайдани невольників!..

На вежі годинник показав північ, а рівночасно виходять два зелізни великолюди і рівномірно й поважно, бють у дзвін своїми молотами.

Як лячно, але як гарно тут заразом! Моя товаришка трівожно пригортаєть ся до мене, в ській руці чую її тремтячу ручку. Ходім дитино! Он жеде на нас гондоля. Повернемо завтра коли заясніє ярке полудневе сонце, коли хмара голубів вкриє сю пусту площу, коли народ всего сьвіта збіжить ся оглядати сї чуда, коли гомін мельодийної італійської мови мов піснею оживить сї німі мури... Ходім дитино!

Х.

САН-РЕМО.

Половина лютого. Там далеко за горами, водами, у нашій країні, сніги позавівали шляхи, морози ледами ріки стяли; а тут? Весна, тепла чудова весна. Цвіти, зелень, шмарагдові травники, убарвлені найгарнійшими квітками, височезні пальми повівають мабстатично своїми перами, вієрами, цвитучі мімози розливають в околу свій ніжний запах. А за тло того цвитучого раю, сих гордих віль, палат, що мов дорогі картини красують ся в зелених рамах огородів, з одної сторони високі скелісті Альпи, вкриті срібнавою зеленію оливних гаїв, а з другої синє, чудове, величаве море.

Я забуваю про образ, що розцвив пишною красою над його берегами, і тону цілою душею в його голубих філях, лину, як до дорогого, кілька літ не виданого приятеля, що мимо всего, що в мені і в округ мене за той час зайшло, остав все однакий, незмінний, гордий своєю величчю й безмежністю.

І коли в тихій, повній захвату задумі, самотно сиджу над його берегами, чую, як душа моя мов легкий птах лине його синіми, усіяними золотом й брилянтами філями; чую, як духа мого забирає

ся велика могутна сила і уносить так ніжно, так легко, гень-гень в далекі простори, — туди, де води тратять свою лагідну синю краску й мінять ся самим осліплючим блеском, купають ся в сонци, топлять у собі його горячі проміння..

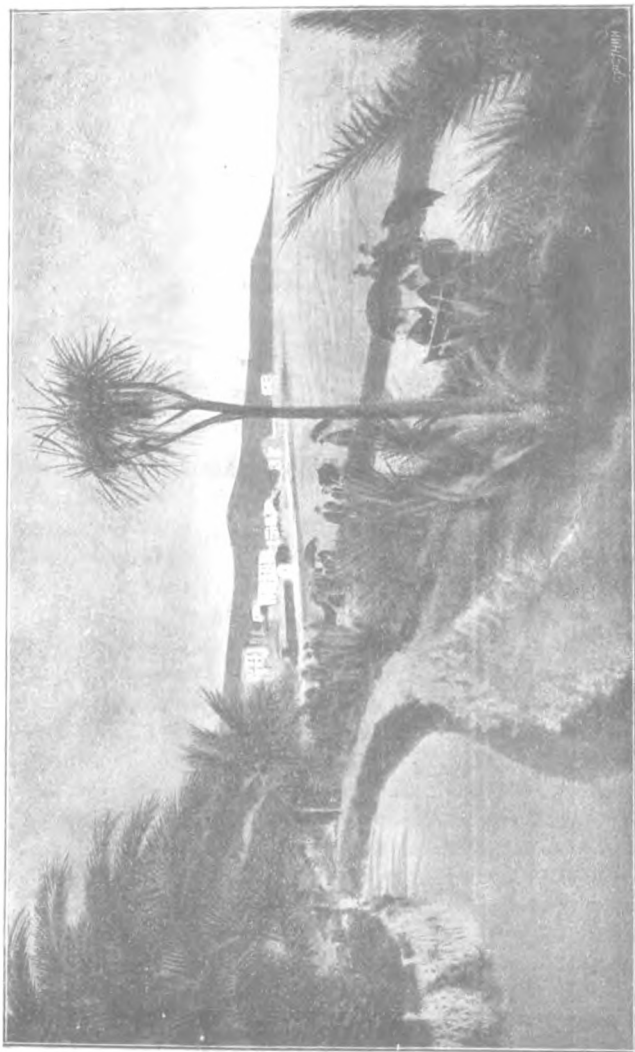
А воно таке лагідне, майже тихе. З легка жартуючи, колише своїми чистими водами, та весело як свавільна дитина пробує перескочити зеленим мохом оброслі каміня, розкинені на плитких місцях при березі. І хотілось би тонути в його обіймах, плисти онтими лодочками, що мов білі птахи розпустили широкі крила; хотілось би ступати тою ясною, срібною дорогою, котру відпливаючий пароплав лишає за собою ..

Та не все так лагідно воно витає сей ясний беріг. Часом неспокійно морщить своє гладке лице; не гніває ся ще, але вже невдоволене, підносить голос, розбігає ся з далека, перелітає гнівно перешкоди, білою піною розливає широко свою філю, уступає і знов вертає.

Аж нечаяно на крилах вітру надлине якась неждана вістка. Велетень грізно здрігає ся, криком свого гніву заглушує все навкруги, з далека котить грізні філі підносить ся і з клетотом й шумом, кидає ся наче лютий звір на те, що недавно голубив; перескакує каміне, мури, холодною піною заливає дороги.

Стоїш мов зачарований з широко розкритими очима і глядиш у сю безодню перед тобою і здасть ся тобі, що ще трохи зусилля зі сторони велита, а проковтне він тебе, мов зеренце піску; лячно, а відвернути ся від нього нема сили.

І чим проти сього краса берегів? Там зелень, цвіти, пахощі мов вино з повного пугаря аж переливають ся; палати купають ся в пальмових гаях, штучні печери, мури, барієри угинають ся під фестонами прочитану, рож, кактусів, пеляргоній і иншого зіля, але всім тим захопиш ся, глянувши раз і другий, потім стояти-ме тобі перед очима все однаке й незмінне...

КОРСО ІМПЕРАТРИЦЕ.

А люди, що гуляють сими квітчастими берегами? Се, окрім частини хорих, що приїхали в лагіднім кліматі шукати здоровля — люди багаті, заможні, бездільні, що з всеї Європи, ба й з Америки з'їздять ся на Ріверу задля розривки-забави. Шумлять шовки, аксаміти; повівають дорогі пера, красують ся коші цвѣту на модних капелюхах; усміхають ся підмальовані личка, дріжать під подувам вітру буйні приправлені модні фризтури. І мужчини в химерно шитих білих костюмах й дорогих панамських, на жіночий лад завернених капелюхах, і діти мов ляльки в тонісіньких гаптах, батистах, — все сьвяточне, багате в барви.

А я мов сіра пташка, що в перелеті у вирій заблудила в чародійну казочну країну, сиджу з боку, нікому не знана та радую ся красою всего, що тут бачуть очи. І надивившись на ті всі чуда, верну знов у свою бідну країну, де мої сили, тут нікому не придатні, таки до чогось придати ся можуть.

Часами блуджу гарними дорогами. З Корса Федеріко, переходжу на прегарне корсо Гавальоті, далі на площу Гарібальдія, а там вже головна улица Віктора Емануеля. Минаю багаті склепи, повні дорогих річий. Артистичні вистави, блискучі від шовків, дорогого каміня та рожевого коралю, манять очи прохожих дам, як бжолу пахучий мід. Минаю імпозантну будівлю муніципального Касина, де весь панський Сан-ремський сьвіт, від ранку до ночі бавить ся, читає, слухає дорогих артистів, а найрадше забавляє ся рулеткою.

Зближаю ся до головного місця проходів всеї аристократії, Корса Імператріче.

Здовж на мурі довгі ряди купців розложили тут свої товари. Тут і артист-маляр перед очима цікавих фабрикує доволі гарні образки з видами моря або старого Сан-Рема, пташник розмістив щебетливих маленьких невільників в клітках цілими гурмами. Діти з кощами пахучих темних фіялок, чорні сини Альжіру з руками повними струсинних пер, а купці, обвішані білими рожевими й черво-

ними коралями, заступають дорогу. Ряди повозок й купка осідланих аксамітовими сідлами осликів готові до послуг можним гостям.

А публика — сидить або ходить байдужно, В ряди годи хтось знакомий поздоровкаєть ся; а більша часть, хоч годинами біля себе сидить, хоч чує розмови навіть на рідній мові, звичайно ради „доброго тону“ удає, що не помічає других.

І так мені чужо між сею численною товпою, між сими стриженими рукою огородника травниками, між сими шпалерами букшпанів, рож, лаврів, що цілою душею починаю тужити за свобіднішою природою й свобіднішими людьми...

Та сього тут найти не легко. Коли душа забажає простоти, спокою, то тут її не знайде; треба лишити всю отсю набережну панську красу і прямо з Корса Імператриче завернути в гору дорогою Королевої Марґеріти.

Наступає анґлійська частина міста: Тут найгарніші вілі, палати; готелі тонуть у повени екзотичних дерев і цвѣтів. Ось їх скромна але гарна церковця, захована в тіни темної зелени. Що крок чуеш їх мову; що крок минають худі, високі в ясных костюмах леді, в широких вигідних уборах дженгельмени. Надлетить легка повозка з вибритим лакеєм або голосний вонячий бензиною самохід, з котрого повітавають довгі серпанки дам і виглядають в охоронні шкла узброєні очі.

Чим дальше дорога веде в гору, зникають штучно плекані квітники огороди, а заступають їх прості помаранчеві та цитринові садочки, де дерева так і угинають ся від тягару золотих овочів. Минає й се, і от передімною тільки узгір'я, покриті безчисленними подібними до наших верб оливками.

На долині в пропасти шумить бистрий гірський потік, клекотять колеса млинків, зеленіють аксамітовим темним мохом та прочитанами оброслі старі мури.

По другім боці потока, правдиве не обчисле-

не на ефекти старе Сан-Ремо. Цілу збіч гори покрили одна понад другу розсипані старезні каменниці. Чорні високі стіни, якісь пошарпані, пооббивані, наче напів розвалені мури, плоскі, червоною з старости почорнілою, дахівкою криті криші, стремлять густо одна біля другої. Ні сліду широких, висаджених пальмами улиць, що перетинають так гарно нове, призначене для чужинців місто. Тай на що? Хибаж бідні їздять паровозами? А віслюк, як наш гуцульський коник, і вузкою стежиною потрапить перетиснутись.

Кортіло-б заглянути у ті цікаві середновічні заулки; але покищо манить більше зелені, вода, сади, гори. Спокою, тиші так бажають змучені вражіннями нерви, що нема сили завертати знов між міський гамір.

Тут по садках скрізь роботи; се-ж наче весна з осінню подали собі руки. З оливних дерев хлопці обтрясають доспілі чорні овочі; траскіт їх патиків по деревах несеть ся по городах голосним відгомонам. Народ оббирає золоті мандаринки, чистить дерева й виноградники. Раз-враз минають ся жінки з великими вязанками сухого гіля на головах. Баби одні копають грядки, другі обсапують вже цвітучі рожі і підгортають у цвітї горох та біб. Там знов дужий, молодий Італіянець з голясним співом на устах поправляє мури під деревами. І кожду пядь гірського каменистого ґрунту дбалий ґазда штучно підмуровує і навозить землею і так кождий неужиток обертає у свою користь.

Лишаю за собою й зелені, повні житя сади. Чим дальше в гору, тим пустійше, тихше доокола: лиш денече майже під верхом видніє з грубого каменя змурована хижина або якась більша будівля, мабуть костел. Всілякі колючі корчики, похожі на наш яловець, чіпають ся одежі. Зрідка прості, недвижні кипариси стріляють в гору, а денече італійська сосна широко розпустила розложисті верхи. От заблукав ся тут і мій краєнин, — звичайний наш дуб. Скарловатілі його листочки мимо

тепла і сонця зачули зиму; шумить він сухим листом і своєю жовтою одіжию дивно відбиває віт окрyжаючої зелені. Сідаю в його тіни відпочати й на хвилину здасть ся мені, що я в наших милих горах.

Довкола чути весною. Так рідно пахнуть у високій траві сині фіялки так знакомо моргають веселі жовті козельці та білолиці морзні. Здалека чую, як десь за мною обережний коник ступаючи з гори, тручає камінці. „Певно Гуцул з бербеницями спішить до Косова“ блискавкою прошибає гадка мозок. Оглядаюсь; та що-ж се? Невеликий гірський коник, осідланий високим гірським сідлом, обючений з обох сторін такими як у нас бербеницями та кошелями, майже наступає прямо на мене.

Зриваю ся здивована, а зза коника чийсь приязний голос: „Buona sera, signora!“ А добрий вечір, добрий вечір! Хоть не своя а всеж-таки найшлась людина, що в мені теж чоловіка пізнала, поздоровила по людськи й глянула цікавим, щирим, а не панським холодним поглядом.

Але пора й вертати. Сонце скрило ся за високі гори, тільки відблиск його, наче величезна розложена незнаною рукою ватра, палає посліднім блеском. Хоть не хочеть ся, а треба вертати.

За якої пів години, голосне міське життя огортає мене наново. По широкій дорозі, що мов стрічка оперізує вкруг місто, женуть повози, автомобілі, суне повільно гуляюча публіка, спішать домів робітники з роботи. Нараз з життям і вервою надлетіло з горбка кілька возів, заповнених молодими мужчинами. Проводир дав знак і з усіх возів згідно при звуках музики — залунала марсильза.

Звук сеї чародійної мельодії, співаної з італійським завзятєм, переймив мене мов електричною струєю, немов подув свіжого гірського вітру. Нове життя вернуло в змучений організм. Не хочеть ся вже сунутись повільно сею вигідною до-

рогою і волю навпростець пійти в долину через старе місто.

Вузкі, вимощені каменем, стиснені мурованим поручем доріжки стрімко спускають ся в низ та скоро заводять мене між старезні чорні каменіці, з лябіринтами вузьких стежечок, що часто переходять у стрімкі східці. Чим дальше в низ, тим меньше світла, тим густійше хат. З моря, гір, лісів, навіть подув мабуть тут не доходить; здаєть ся, що й сонце не продираєть ся, бо високі будівлі так скупили ся, що ледво денеде виднів лише скравок неба. Часто вони получені з собою оброслими мохом луками, містками, аркадами, склепеленими мурованими дахами, що цілу тоту частину міста збирають густою сіткою до купи.

А заулки тут місцями такі вузкі, темні, понурі, прямо страшні, що іноді ляк імене огортає, чи запустившись у сі непроходимі, здаєть ся, лябіринти, зумію вийти з них на вільну просторонь, чи може де на тіснім подвірю загубить ся моя дорога.

Але на обдрапаних, попліснїлих стїнах разураз видніють назви ріжних улиць та площ і переконують мене, що сі карикатури улиць справді до загального ужитку призначені.

На силу поборюючи мій ляк, тону дальше у темрявах, стараючись майже не віддихати тим немов спліснїлим від старих мурів воздухом.

А однак — тут гомонить житє.

Бігають граючись малі діти, з хат чути гуркіт машин, дзвонять під молотком бляхи. Мури обвішані густо шнурами висихаючого біля. Люди мов тіни снують ся тихо, то тут, то там, з закратованого з повибиваними шибамі віконця, або з тяжких чорною бляхою покритих дверей виглядають цікаво людські очі; чути голоси розмови.

Вкінці улочки ширшають. Вже й маленька площа немов розсунула тісні мури; вже й нужденні склепики заповідають поблизкість ринку. З шинку, відки заносить воколо сильним винним запахом,

іза дверей, заслонених легкою полотняною занавіскою чути гарний мужеський тенор, що при акомпаніяментї мандолїни з незвичайним патосом і взятєм співав якусь італійську пісню. У корчмі тихо, як би крім нього нікого більше не було. Аж по скінченю пісні, коли послїдні акорди нїжного інструменту прогомонїли, буря оплесків й голосні признаня виявляють присутність гостей.

От ще кілька крутих зворотів, і я вже на знакомій уличці, а з неї прямо в сам центр панського Сан-Рема. Тут ясні сьвітла, багаті вистави; тут гроші, вдоволенє. Що тут кого обходить, що за другим, третим муром йде звичайне буденне житє, серед трудів та недостатків? Богачі, що тут з'їхались, може про се й не знають, любуючись видами старого міста, зображеними на картках та образках оригінально, барвно кольорованих.

А хоть би і знали?...

XI. ІТАЛІЙСЬКИЙ КАРНАВАЛ.

Битви цв'їтами, битви конфетами, маскаради походи улицями — ось з чого складавть ся італійський карнавал. Про се ми давно знали, тож коли управа міста Сан-Ремо, величезними плякатами заповїла на 27. лютого першу цв'їтову битву — ми без особливої цїкавости, а всеж-таки радї, що можемо всему приглянутись з близка — вибрали ся на місто.

Головний терен сеї кампанїї, довга улица Віктора Емануеля, вся украшена лямпіонами, луками, ріжнобарвими лямпками.

Мов вітрила видувають ся на вітрі фестони яскравих прикрас, весело повівають безчисленні дрібні хоруговки; Вистави склепів, позамиканї а на їх місци красують ся гарні орнаменти з цв'їтів та пальмового гіля.

Хоть ще година дїлить нас від початку битви, та дорога вже роїть ся від товпи прохожих. Балькони камениць помалу заповняють ся видцями. З кождої улицї, з кождої закутини пливе людська філя — показуєсь багато костюмованих та замаскованих (з початку більше дїтий як старших) а всі з повними жменями сьвіжого зїля.

Численні продавці цвѣтів увихають ся з повними кошами пахучих фіялок, левкої, маргериток, рож та всякого цвѣту. Запрошують купці до купованя париських конфетів, звої ріжнобарвих паперових стяжок, ріжнородних трубок, свиставок, та всяких примітивних але зате голосних інструментів. Навіть тонесенькі тростинкові палички та щіточки до обтріпуваня конфетів мож купити тут посеред дороги.

Але ми, як пристало поважним Галичанкам, і не думаємо з Італіянями шаліти, відкидаємо всякі пропозиції купців та занимаємо вигідний пункт обсервацийний за низеньким підмурованем і так ладимось спокійно приглянутись цілій комедії.

Десь-не-десь перелітає вже пахучий стріл — мабуть поміж знакомими перші повитаня; а тут вже й удекоровані вози починають дефілювати. Ось маленький на двох колесах повозик, застелений білим килимом, запряжений білим коником, цілий від початку до кінця в луках вінків, та китиць папороти, великих темних фіялок, та білої левкої. У ньому дві гарні дами, старша в фіолетах, молодша на біло. Коника веде за уздочку малий хлопчик, а ціла громадка дітей з цвѣтами в руках окружає візочок, ніби двір свою королеву.

За ним тут же велика лядара оповита білс-фіолетовими газами, а властителі її тонуть у повені біло-ліллового цвѣту.

Опять малесенький білий повозик, запряжений на здовж двома білими кониками, весь наче кіш цвѣтів, вкритий китайською лілловою парасолькою. Там знов інший в луках з пальмового гіля, китиць білих лілій та синього цвѣту. Все біло-фіолетове, бо за найгарнійші декорації в сих барвах, місто призначило кілька цінних нагород.

А от загальну цікавість будить величезний віз, запряжений русскою трійкою, в зелених фестолах та в червоно білих китицях з російським гербом, прикрашеним вінками. На возі повно російської молодіжи. Он знов між жовтими китиця-

ми мімоз англійські дами, а он... та ба! минув час спокійної обсервації, битва розпочинавсь на добре. Пахучі цвіткові кулі, чим раз частійше летять на всі сторони, конфеті засипають очи, паперові стяжки обмотують вози, коні, людей, звисають довгими фестонами на бальконах та телеграфічних дротах.

Кілька музик починають грати в різних кінцях улиці, продавці старають ся їх перекричати, сотки свиставок, трубок, дзвіночків підносять свій голос, радість, крик розбавлених мас, що починалась крешендо, доходить до фортісіма.

Цвіти падають так густо, що нікому від них охоронитись. Бють без ріжниць всіх, ніхто ні нащо не зважає. Кидають квітками мущини так в жінок як і в мушин, бють пані пань, як і панів, та бо й жовнірів що стоять спокійно групами, й поліцаїв та жандармів, які поубирані мов генерали, удраповані в широких мантиях похожають гордо між товпою. Бють діти старших, бідні богатих і на оборот.

Візник прибраного в цвіти повозу на свою руку рівночасно з панами провадить баталію. Сиплесь град квіток з бальконів а з долини їм влучні стріли відповідають.

Декоровані вози, народ з окликами вдоволення й браврами засипав градом цвітів — а властителі повними жменями з своїх кошів мечуть також в публику квітками.

От і в нашу сторону залетіла мабуть заблукана китиця, та бо й друга, третя, падають на капелюх, на груди, от ціла жменя тісно звязаних фіялок в сам ніс поцілила — гей то-ж не жарти! — видимо, що в сій шаленій товпі ніхто нашої поваги не пошанує і мимо волі родить ся охота відборнятись, відплатитись таким же способом.

Незамітно горячка битви й нас починає огортати. Спершу відповідавмо тільки на зачіпки, але атакуючі швидко зникають в товпі, наші китиці, падають невинним на голови, сї-ж не залишають відпла-

титись. Далі надїхав чудовий екіпаж, який публіка градом цвѣтів витає — чому-б і нам китицю не докинути? А от вертає російська трійка, засипана квітками; браві хлопці і тут свої національності не затратили, — ось вам за се жменя рож!

Напроти нас по другім боці улиці, чорний як вишварцований чобіт, мурин. Нагрудник його білої сорочки таку знамениту ціль представляє, що не мож опертись, щоб не спробувати в неї трапити. А от поважна польська дама, яка на Русинки з „Ділом“, в руках на проході так з висока поглядає чекай добродійко, сполошимо трошки твою повагу. — Покидаємо своє тепер вже невичідне обсерваційне становище, сходимо в долину — і кипуча жива струя пориває й нас.

По двогодинній битві, змучені, запорошені з руками повними цвѣтових трофеїв, вертаємо до дому, самі собі дивуючись яким чином із байдужних видців стали ся ми учасниками цілої баталії.

Але на сьогодні програма не скінчена. Підчас вечірної ілюмінації, заповідають вечірне корсо — битву конфетами. Брати в ній участі не маємо наміру — інша річ цвѣти, се така пахуча, принадна амуніція — але паперці? Се вже за велике дитинство. Подивитись однак годить ся. Пійшли — і що скажете? Всі наші поважні постанови ні нащо не придались!

Коли ми тільки змішали ся з сотнями масок й тисячами найріжнороднійшої публіки, яка при звуках музик та ріжнородних свїставок, з дитинячою, у нас нечуваною свободою та веселостю обсипувала знайомих і незнайомих, без ріжниці віку, стану й пола, цілими пригорщами барвних паперців, на нас сейчас накинулись із всіх сторін з паперовими стрілами й бомбардували так завзято і довго, доки ми не зрозуміли, що як в кожній війні, маємо до вибору або втікати соромно із поля битви, або як не атакувати то хоча боронитись від нападів.

Ми вибрали се послідне, тим більше, що між розбавленою публікою побачили майже всіх наших знайомих (деяких навіть з сивим волосом), які з незвичайним запалом віддавались невинній забаві. Не остало й нам нічого як купити пів-гарцеву торбу конфетів та з комічної безоружної ціли — перемінитись в хоробрих вояків.

По десятій годині ціла улица на пару сантиметрів вистелена паперцями.

Італійці доперва на добре розбавились. Показують ся давно загально-уживані а тепер заказані гіпсові кульки, ще й стріли з муки чи пудру, ба й прискавки з кольонською водою. До сего ми вже не узброєні — та ще й змучені, тож вертаємо до дому, признючи однак, що такого оживлення, розбавлення, прямо діточої веселости давно не дізнавали. У нас, де забави кожного стану розмежені такими границями, яких ніяк переступити — ніякий баль, ніяка прогулька чи вечерок не дала мені такого спокійного вдоволення. Не знаю як кому, але мені, коли я гуляла між панями, а товпа бідного позбавленого радости народу, зза вікон або огородової оплоти на нас з завистю гляділа — мені ставало соромно, мені здавалось, що я забираю неправно чиесь добро, що роблю собі привілей користати самій з чогось, що так мені як і тим що за плотом належить ся. Тут сього нема. Коли навіть чужинець, мимо волі давсь захопити загальній забаві, радости — то чинить се із легким серцем, має чувство, що запрошено його до вельми обильно заставленого стола, з якого кождий бере, скільки бажав — без обави, що кривдить других.

ХІІ. ПО РІВІЄРІ.

Коли щаслива доля занесе вас в сю чарівну країну, повну запашного цвіту, блисків сонця, блакиту моря, де пишними набережними корсами-променадами гуляють представителі всіх частин світа, де богате оточення покаже вам все, що о. Іанне слово елегантності та комфорту може сказати, — то однак, не забудьте пошукати і сліди давно минувших часів, які дрімають мов здетронізована княгиня серед убогої людности на тихих віддалених від модного блиску передмістях.

Коли будете в чарівній Ніцці, повній багатих чужинців, яких вона забавляє мов розпещених дитий всякими карнаваловими вигадками, — то зайдіть і в давню її частину, де мури мов дідуся сиві, де старинні башти, монастирі, вежі, де палати з фасадами, бальконами, балюстрадами, де надвірні стіни розкрашені старинними мальовилами — де входить ся по широких мармурних сходах, стережених мармурними статуями, в кімнати, що прикрашені чудними фресками, де одно-поверхові дома на дахах задержали давні тераси, на яких давні Ніцеяни проводили більшу частину свого життя. Там під тими склепленими аркадами може згадаєте різні зміни, які ся Ніцца, заложена Фокеянами в IV. в.

перед Христом, перекидана з рук до рук через тільки віків переходила. Може хоть в приближеню представите собі й ті не такі то вже й давні часи, коли італійська Ніцца була малим місточком на милью дороги від французької границі, коли з тих пишних променад, гостинців ще й сліду не було — а окружали її такі майже непроходимі пропасти, води, що подорожних мусіли наймлені мужики переносити на рукак через потік Вар, що перетинав нині англійську променаду. Але зате обичаї тодішних майже відтятих від сьвіта мешканців були так строгі, що двері хат стояли отвором, бо красти не було кому.

А не забудьте також зайти на ринок Cours Saleya. Площа ся окружена терасами, на які виходить ся по широких сходах, була колись місцем прогульок давної аристократії, — тепер тут підчас торгу між масою всякої зелені та горами цвѣтів побачите типи нинішних правдивих Ніццянців: невеликих, гарно зложених, зручних, чорнооких — що нагадують і Римлян і Греків і Арабів і Італійців і Французів — і ви нагадаєте немов з живої історичної карти минувшість сеї країни.

А заки покинете сей „малий Париж“, як називають Ніццу Французи, вийдїть ще зигзаковатою дорогою на горб Шато, де остали ще сліди давної крѣпости. — Вали її перемінені на чудну алєю обсажену кактусами, аґавами, алюесами та масою другого буйного цвѣту. — Там з плятформи, з якої широкою стяжкою паде запінена каскада води, ви побачите у стіп ваших цілий червонокриший город, розсипаний гень понад синє море — і блакитно-золотисту бухту Ангелів і високі гори, що своїми сніжними верхами, здаєть ся, дістають синього неба.

Не поминїть також передмістя Сім'є, віддаленого від Ніцци о два кїльметри, ту столицю давного лігурійського населеня, з розвалинами старинного римського цирку, а кїлька хвїлин ходу даль-

ше, старий монастир постровний в 1456 р., на розвалинах римського храму Діяни.

А коли роздумаєте над тими давними часами, то може зацікавить вас і село Фалікон, віддалене о десять кілометрів, що заложене на місци давнього розореного Льомбардами римського табору, де заховали ся ще останки городської стіни і багато домів характеристичної старинної архітектури, які держать ся кріпко одні других, получені масивними мурованими камінними зводами, порослими мохом та звисаючими квітками.

Потім найдіть дорогу і в давне сільце Ез, яке взяло назву від сьвятині Ізиди що містила ся в його мурах. Тут найдете останки мавританської кріпости, а й сама оселя не подібна до інших, з оригінальним полудневим виглядом. Село розложило ся на верху пірамідальної гори, обведене грубою стіною, в якій пробиті тільки одні ворота; доми копичать ся тісно одні понад другі, понурі, похожі на казамати з довгими вузкими проходами місто улиць, які раз підносять ся в гору, то знов камінними сходами збігають в долину. Навіть жителі тутешні так дужим ростом як і темною краскою лица ріжнять ся від звичайного в тих околицях типу.

А відси по чудно висіченій в скалах дорозі, що здіймаєть ся високо понад море, дійдете до старого Тюрбі, яке з своєї висоти гордо поглядає на лежаче у своїх стіп оригінальне Мочако та молоде пишне Монте-Карльо. І не дивно! Аджеж коли імператор Август будував у сім старім Тюрбі башту на спомин підчинення народів, що замешкували приморські Альпи, якої руїни зберігли ся до нинішнього дня — на місци теперішньої пишної яскині гри містила ся може правдива розбишацька печера серед непроходимих дебрів.

Налюбувавсьиь далеким видом на безконечне море з ледво мріючими отворами, на береги Франції й Італії, з розкинутими на них містами, оселями, ви вже певно надто втомились, щоб сходити гень в долину поміж цвитучі садки та зелені живопло-

ти. Коли так, то сїдайте в маленький вагоник зубчастої гірської залізнички, яка без труду спустить вас легенько в само серце новочасної Рівєри, в богате Монте-Карльо.

Вечеріє. Весь модний сьвіт, що лїниво відпочивав досі, виходить тепер із своїх пишних палат-готелїв і одїтий в шовки, золото, срібло, брилянти живою струвою тягне в одну сторону — в богато украшені брами славного казина.

Хочете і ви там зайти? Можна, але коли вже хоть раз там бували і заспокоїли свою першу цїкавість — не раджу. Вечір такий теплий, тихий, лагідний — чиж не лїпше, місто дуситись в повних виперфумованої публіки комнатах, сїсти в тім чуднім повнім запаху екзотичних цьвітів огороді що спускаєсь терасами в низ в сторону моря і при звуках циганської орхестри долїтаючої з одної з каварень палат, прислухувати ся тихому шумови морських филь, що лагідними цїлунками миють підніже скал?

І коли в сю тиху хвилю вдивите ся довго в незміримі води, що серед темної ночі здають ся мов якась таємна, безконечна, безкрая безодня — тоді душу вашу навів смуток — туга; перед вами стане щось так великого, таємного безконечного, що весь той богатий, гордий народ, всі його здобутки і ви самі здаватись будете тільки марною порошокю.

Але коли в ранці чудове золото-пурпурове сонїчко розвіє чорні нічні мари, коли ся безконечна глубінь, що темніла пропастно вчора, сьогодні заморгав до вас синїми очима, засьмієть ся румяним личком як зі сну збуджена дитина — щось з тих блесків, з того земського неба западе і в вашу душу і в нїй пробудить ся жите, енергія, радість що ви живете, що вам дано оглядати стільки чуда; і вас опанує охота йти дальше і дальше і я певна ви не опретесь покусі та завершите свій побут на Рівєрі прегарною прогулькою в царство цьвітів та запахів, як сьміло може назвати околиці Грасу.

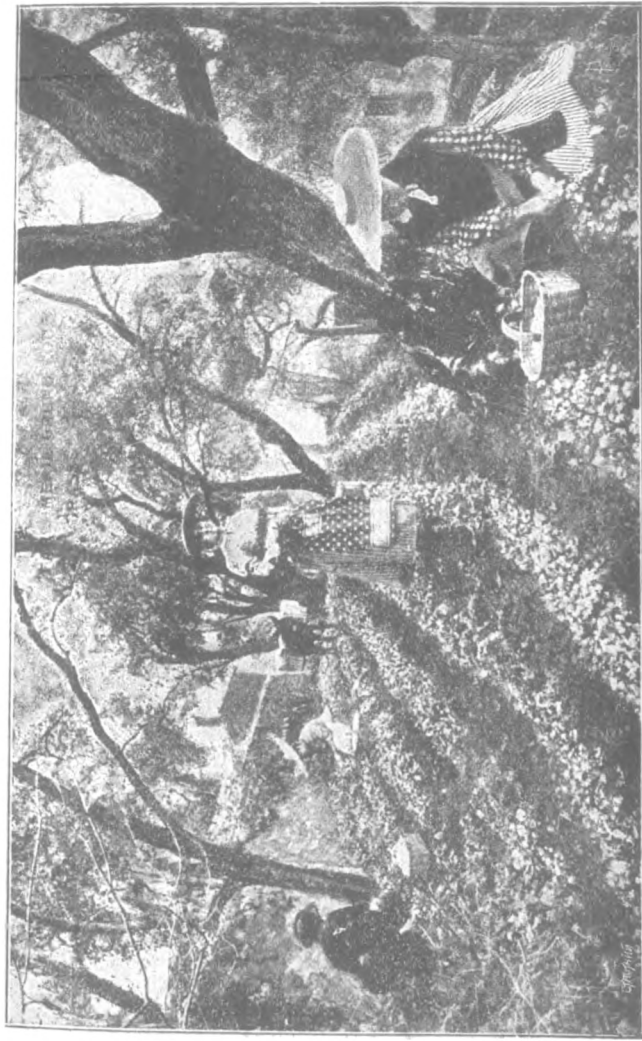
Тільки не сподівайтеся знайти там яке модне купелеве чи прогулькове місце, повне штучної краси та стрійних чужинців, ох ні! Ірас, се собі скромненьке старинне французьке містечко, чудово положене серед високих гір, на пару миль довкола окружене цвітотвими плянтаціями — а одинокою його особливістю — 33 фабрики парфумерій, що розсилають на весь світ свої пахучі продукти.

І не пожаліте труду, бо коли переночувавши в Кан раннім ранком виїдете легкою гірською залізницею і начнете помалу з надморської низини піднимати ся чимраз вище в гору — вас окружить така чудова природа, що згадка про неї мабуть не скоро затреться у вашій душі.

Безчисленними в'ядуктами легко киненими понад глибокі пропасти, граціозними мов вигадлива забавочка мостами понад кипучі бистрі, чисті мов кришталь потоки, ви їдете зеленими то шовковими левадами то поміж скали та узіря, покриті буйною полудневою ростиністю.

Коло стачії Ст.-Іатієр минаєте старий замок давних лицарів, що дрімає на руїнах колишньої слави в сїм затишку. Дальше за стачією Ст.-Жане поїзд ваш продиравсь крізь якесь скалисте море. Воколо вас немов величезні кам'яні шапки стіжки, голови цукру, низше горби вкриті срібнолицими оливками, чудово перемішаними з розложистими зеленими пініями та чорними струнками кипарисами, оживлені мов квіточками, рожевими априкозовими та мідаловими цвітучими деревцями. На западнім горизонті виднів „перла середземного моря“, місце зимового спочинку пануючих, аристократичні Кан, та горішний ланцюх гір Естрель з голими остроми золотистими скелями. На схід італійська Рівієра своїм ясним зубчастим берегом мов золотим кружевом закінчує безмірний, блакитний оксаміт моря. На північ високі Альпи із сніжними, немов з сияючого срібла вилитими верхами — на полудни ледво-ледво мріє острів Корсика...

І знов тунель, знов височезний в'ядукт понад

ЗБИРАНЕ ЦЬВІТІВ В ОЛИВНІМ ОГОРОДІ.

потік Кань, що з клекотом та шумом жене в долину в сторону млина та моста — і перед вами оден із найстарших городів Франції, стара столиця Керузійців, місточко Ванс. Сірі почорвілі від старости його мури, збились тісно в купку, немов вчепившись міцно один одного, щоб спільними силами оперти ся свому лютому ворогови-часови. І стояти-ме певно ще довго ся збита колонія сивих старців, від котрих з пошаною держать ся з далека біло-рожеві, скупані в зелені каменички нового міста. Не менше старинний характер має і місточко Туре. Маса старезних мурів розмістилась на високій горі. Множевсто пишних альоесів та фігових дерев надають йому подобу альжирської місцевости.

Тут ви вже в самім цвітнику Європи. Тут нарід живє майже виключно з експорту цвітів та з достави їх до фабрик в Ірасі. На десять миль довкола, всі городи, узгіря, долини, кождий кусочок землі — се один цвітник. Лани левкоїї, рож, гвоздиків, нарцизів, тубероз, фіялок та других пахучих квіток. Цілі узгіря покриті цвітучими помаранчевими деревцями, а все те розносить далеко воколо свій чудний запах та манить око ніжною барвною красою.

На городах нарід при роботі. Жінки й мушцини в широких плоских соломяних капелюхах, розпорпують зубчастими зелізними знарядями землю, підгортають одні, засаджують другі квіти.

В садах увивають ся старі й малі коло збираня темно синіх, вродливих, парменських фіялок; величезні коші повні пахучого цвіту, привязують на терпеливо дожидаючі в тіни дерев вісьлюки, та зараз, поки не стратили своєї першої сьвіжости та запаху, перевозять їх до Ірасу.

На кілька стаций перед кінцем дороги, я раджу вам задержатись на стації Le Lour, та зробити интересну прогульку до водопадів Лю Се свого года особливість природи: води гірського потоку в протягу довгих віків пробили тут в скелях довгу

на десять кілометрів щілину і знайшли вихід у пропасти в глибині 400 метрів. Стежечка вть ся дном сеї пропасти, понад рвучу чистеньку річку селединової барви, попід височезні жовті кам'яні стіни, з яких часто тонкою струєю збігають малі водопади, або звисають величезні скелі, що творять цікаві гроти, печери.

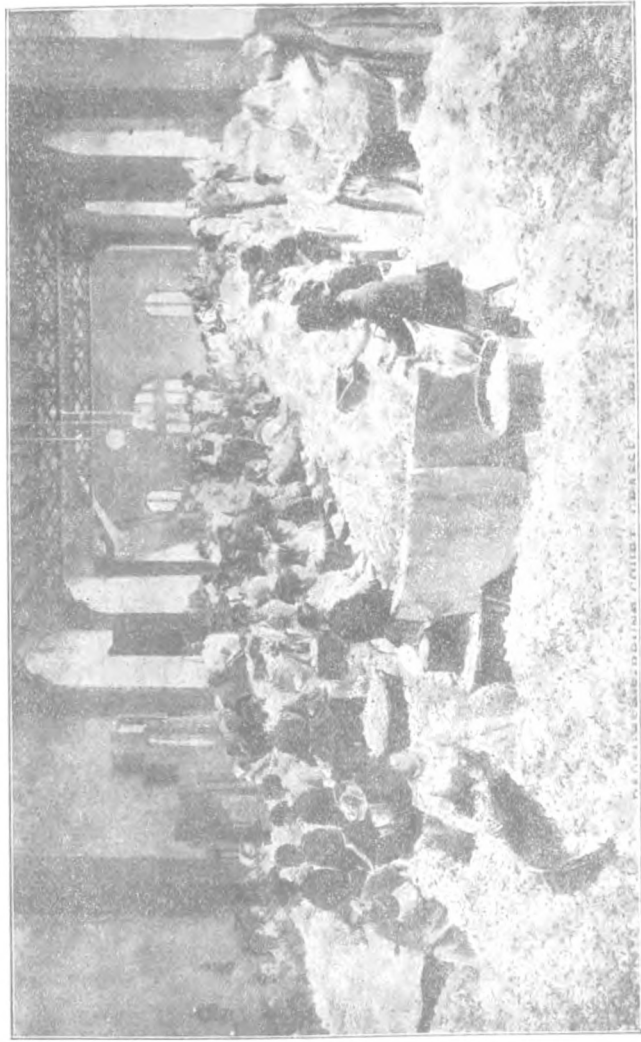
Вкінці доходите до водопаду. Там з високої камінної стіни, паде вода широкою розсипаною мов прозорачний серпанок струєю у більший басен — а з нього з сорок метрової висоти кидаєть ся з шумом та гуком у ложе потоку.

Богато туристів іде ще дальше до села Курму, де щілини стають недоступні, а грізний дикий водопад закінчує прогульку.

Але коли у вас постанова, ще сьогодні звидіти Грас, тоді ліпше вертайте до дожидаючої вас залізниці, що довгим старим оливним гаєм доведе вас аж там, де на склоні гори романтично розкинуло ся старе Грас. Найперше в купу збите, як всі старі міста майже без клаптика зелені, наче суворий сивий старець давне місто, понад ним в пишних садах ряд веселих легких віль, оперезаних мов лентою широкою, білою висадженою цвітучими деревами й корчами дорогою; на боці ліс фабричних коминів з многими складами, будинками, мурами, відокремив ся від одних і других, наче здоровий дужий робітник, який не хоче мати нічо спільного ні з немічною старостою старого, ні з діточою легкодушністю нового міста.

З двірця ви дійдете довгими, здаєть ся, безко-нечними камінними сходами, до старого засьміченого ринку, де серед ярин та стосів цвітів, сидять поважно перекупки, загорнені в чорні волочкові мантилі, в широких солом'яних капелюхах.

Про дорогу до фабрик і не питайте — сильний запах рож, заманить вас в бічну доріжку, а тут вже наткнетесь прямо на один з більших фабричних заводів.

СОРТОВАНЕ ЦВІТІВ В САЛІ.

Не робіть собі нічо з того, коли не володієте добре французькою мовою — тут так привикли до відвідин цікавих чужинців, що в якій би ви мові не сказали, що бажаєте оглянути фабрику — до тепні Французи вас зрозуміють і сейчас з'явиться перед вами гарненька чорноока паняночка — яка найперше чемненько перепросить ще й пожаліє що не володіє вашою мовою — але в тій-же минуті запевнить вас, що то байдуже — бо ми знаменито обійдемося і без сього. І справді, вона розказує так вимовно гестикуючи, що слова стають майже злишнім додатком.

Зачнеться ваш похід. Найперше склад материялу, себто до величезної салі заповненої по береги міліонами зовсім сьвіжих квіток в роді нарцизів з незвичайно сильним запахом, коші помаранчевого білого цвіту, а надівсе сьвіженьких фіялок що лежать грубою верствою на величезних плахах на підлозі, на столах, полицях, в кошах, бочках.

— Се день фіялок, обяснює провідничка.

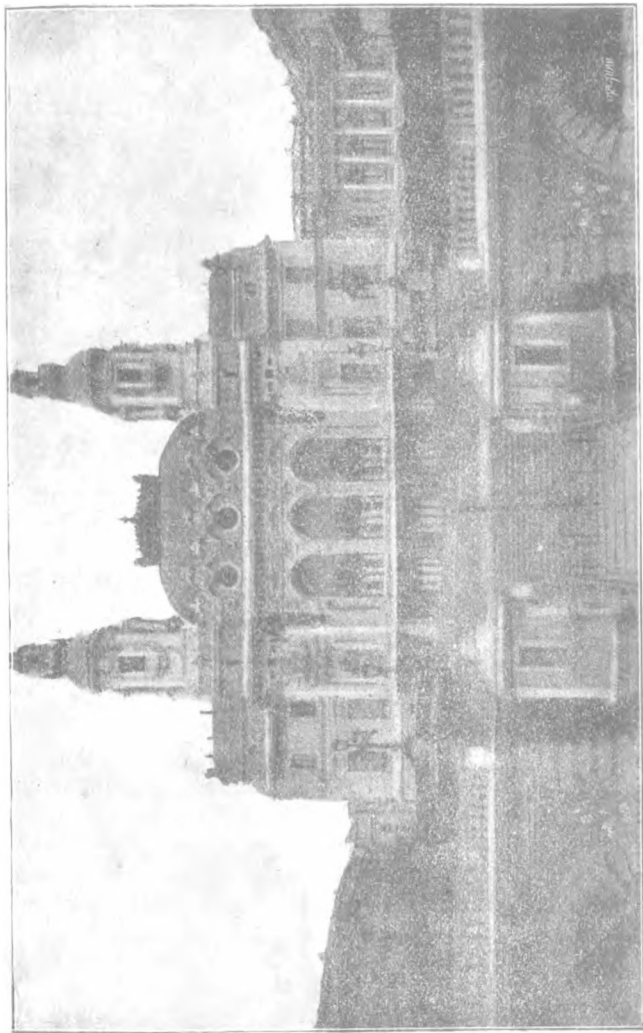
В других кімнатах опять довжезні столи, повні квіток; сотні робітниць перебирають їх, очищують, ладять до ужитку.

В лябораторії всякими способами стараються відобрати квіткам найбільшу їх приману — запах. З одних сок скроплюють у кітлах парою, другі тиснуть прасами, інші мочать у спирті. Цілі ведра цінного плину стоять готові до ужитку та видають так сильний запах, що справді дивувати ся треба, як робітники, (а переважно робітницї,) можуть тут працювати. А така робота йде жваво: одні мішають довгими варехами в кітлах, розводять олійками, розтирають помади, приладжують мила, парфуми, пахучі води.

В іншій салі побачите, як опаковують вже готові мила, наливають флящинки, слоїки. наліплюють етикети, завязують стяжочки, ладять все чепурненько в далеку дорогу. Звідси розходить ся сей продукт по всіх краях Європи а навіть Амери-

ки. Сама Кольонія побирає есенції до своїх вод за більше як пів мільона франків річно. Цвіту в'уживають фабрики безліч. Досить сказати, що тільки самих рож спотребовуєть ся мільон кільограмів, а мільон пятьдесят тисяч кільо помаранчевого цвіту. Аби виробити літер ружевої есенції, треба 10—12 кільо легеньких листочків; але зате ціна відповідна бо літер її продаєть ся по 2000 до 2800 франків.

Коли вийдете з фабрики з головою, що кружить ся від сильного запаху, в одіжи пересиченій на скрізь запахом фіялок — вам правдоподібно останеть ся ще годинка-дві до від'їзду. — За той час ви віднайдіть того доброго, сердечного приятеля якого ви пізнали на Рівієрі і за той короткий час встигли так полюбити, що згадка про нього не затресь уже ніколи. Он сею широкою новою дорогою йдїть гень далеко, минайте гарні панські вілі, між якими Ротшільдова палата з чудним городом займає перше місце, минїть присипаних порохом каменярів, що при дорозі з ранку до вечера розбивають молотами тверде каміне — оставте і сю купку дрібних дїтий, що бавлять ся як і ви колись в дїточім віку купками пороху, минїть і сього блідого хорого студента, що на лавці вигриваєть ся проти заходячого сонця і ідїть аж доти, доки перед вашими очима гень далеко-далеко за долинами й горами заясніє в опалевих барвах заходячим сонцем позолочене море. А коли, сядете спокійно на лавці, й полинете духом до нього, заглянете в його глибокі синї очі — воно вас зрозуміє — якоюсь дивною мов чародійною силою в його голубих філях, немов в зеркалі відібесь те, про що в сю тиху годину душа ваша мріє — все одно чи то личко милої дівчини, чи карі очі милого — чи те, що наймилїйше на сьвітї — невинний усміх полищеної далеко любої дитини..

КАСИНО В МОНТЕ - КАРЛЬО.

XIII.

ВРАЖІНЯ З МОНАКА.

Не знаю, чи є де в Європі гарнійший а притім дивнійший куток землі, як дві величезні скали, омивані синіми водами, на яких наче орлине гніздо примістилась ліліпут-князівство Монако. Минувшість його сягає далеко до історичних часів. Кажуть, що се Геркулес, вертаючи з Іспанії, заложив порт, названий від нього Portus Herculis Монас, т. є уєдинений (з часом слово „монасі“ змішано з „мопасус“, — тому герб Монака представляє атлет. (Геркулес), одітий в монашу одєжу а в руці держить меч).

Про Монако згадує Тацит і Пліній, а безсумнівний факт, що за Кароля Великого вже існувало. Як всі тутешні побережні місцевости, переходило ріжні зміни В ІХ. та Х. віці заволоділи ним Сарацени, але скоро викинули їх лігурійські племена. Відтак підпало під владсть генуєнської републики, дальше ріжних фєвдальних князів, аж при кінци ХVІ. столїтя дісталось в руки князів Ірімальді, які походять із старого, аристократичного роду. Вправді в часі французької революції Монако прилучилось було до Франції, але в 1851. р. звернено його Ірімальдим, що панують й досі.

На високій, уривистій, висуненій далеко в море скалі, що одним боком притикає до Франції,

а остальні три сторони купають ся у синіх морських філях, розложилось Монако, столиця сего малого князівства. Здалека видніють зубчасті стіни кріпости, ряд червоних башт і бастіонів, що надають йому вид середновічного міста.

Вигідна, підемиста дорога, з чудними висячими садами по обох боках веде до міста й цитаделі. Княжий замок се оригінальний будинок в стилу відродження, з зубчастими баштами; над входовими дверми два узбронні монахи придержують герб Грімальдих.

І панув собі щасливий князь над 13 тисячами своїх підданих, що живуть в Монако, Кондаміні та Монте-Карльо. Має своє військо, жандармів а навіть три малі пушки, що на гордість Монакійців виставлені на замковій площі. А панув на правду завзяки тому, що багатий на рід зі всіх сторін світа, да посередництвом рулетки в Монте-Карльо, скла дає йому добровільний податок (в минушнім році доходу із сього жерела мав до 80 мільонів!)

Хто бачить теперішнє Монте-Карльо з його готелями, каварнями, банками мов князівські палати, з його чудовими садами-огородами, що терасово спускають ся в долину, повними найрідших й найгарнійших цвітів та дерев — той справді вірити не хоче, що перед пятьдесяти несповна роками, була се недоступна скала, на якій хиба дикі птиці гніздились. Годі представити собі кілька надлюдського майже труду (не кажу вже о видатках!) мусіло стояти се, щоби сі гранітові скали навезти землею, забудувати, засадити, довести до того стану, в яким бачимо їх сьогодні.

Розумівсь, що найважміїшим й найгарнійшим будинком, для якого все проче хиба за рами може служити — славне казино. Вибудоване воно в 1879 році, архитектом париської опери. На високім піднесеню з баштами, аркадами, бальконами орнаментами і всім, на що лиш артистичний смак, не оглядаючись на кошт, може здобути ся.

Межи морем а касином чудна тераса, обсаджена екзотичними цвѣтами й рослинами, з далеким видом на Ментону, Кап-Мартен, Бордигеру.

З противної сторони, де головний вхід — широка площа окружена огородами, палатами, готелями й каварнями, горизонт замикають скелисті високі гори.

Мов справдішна сьвятиня виглядає будинок касина і мов до сьвятині спішить зі всіх сторін народ, зїздять ся до чудотворного місця люди, щоб на олтарі його зложити в жертві майно а часто і житє. По його широких ступнях від одинайцятої з рана до півночі — одна безупинна процесія. Та не всім до сеї сьвятині вільна дорога; найперше зовсім замкнений вступ для корінних жителів Монака та департаменту приморських Альп (мабуть боїть ся князь, щоб до парудень всіх своїх підданих не зруйнувати, а з половину не витопити у мори), дальше не впускають дітий і взагалі надто молодих людий. Не пустять убраних бідно або по подорожному з клучками хотьби й найменшими або з апаратами фотографічними. А коли вже і вік і стрій навіть відповідає, то й тоді треба виказати ся пащпортом, з якого урядник касина може зміркувати, хто ви і чого по вас надїятись можна. Колиж кому доля судила невисокий чин або залежне становиско, того без церемонії завертають і ні защо не видадуть білєта, без якого розставлені в кождих дверях численні служащі не впустань до салі. Для упертих однак єсть еще одна рада: удатись до свого конзуля в Ніцці або Сан-Ремо — та зовсім отверто висповідатись зі своїх намірів — тоді видасть ся йому зелїзний лист в виді малого документу, в яким конзуль без вимінення фаху і занятя, потвердить тожсамість особи і ворота раю а радше пекла відчинять ся перед вами. Розуміть ся, що за те конзулеви треба дещо заплатити з тої простої причини, що коли би такі документи видавали ся даром, то у нього тільки було-б робо-

ти, що від ранку до вечера аматорам гри писати перепустки.

В нутрі казино уряджено справді розкішно. Спершу вестибуль та уборні, по нїм атріум з двома рядами марморових кольон, украшене живописю та картинами славних малярів. Тут і буфет, де вишують послїдні телеграми з цілого сьвіта; відси на коврі-самоходї без труду мож дістатись на поверх, де містить ся незвичайно гарна театральна сая на 800 місць.

Звідси також входить ся до саль гри, яких 6 кілька. Се розкішні сальони, осьвітлені лагідним сьвітлом з гори, украшені зеркалами, мальовилами, різбами, штучними золоченнями, орнаментами. Картини більшою частию зображають веселі, грїціозні сцени, котрі великим контрастом відбивають від сцен дїйстности. Колиж вечерами салї засіяють безчисленими електричними лямпами, наповнять ся по береги богатими гїстьми, видекольтованими мов на баль стрійними дамами, а ще стрійнїйшими, глибоше видекольтованими, сияючими від брилянтів кокатами: тоді цьвіти, дорогоцїнности, шум шовків, запах парфум й сама присутність тїльки народа затирають потроха погану правду; але при недискретних сонїчних лучах пристрасть, що такі виписала на блїдих лицах грачїв, страшно прикре робить вражїнє. Найперше, що ударяє чоловіка в сали гри, то мимо соток людий майже цїлковита тишина. Лише звук золота й срібла, та голос круперів, що одними й тимисамими фразами починають та кінчать гру, повторяють ся безупинно.

Дивне вражїнє роблять сї овалні столи окружені кількома рядами скуплених в собі, цїлою душею відданих грї грачїв обого пола. Звичайно видимо гру яко забаву, якїй люди при склянці чаю чи пива нїби для розривки віддають ся; тут все поважне, серїозне, без слова на устах з ворушенєм слїдить все рїшаючу кульку. Одні другим понад голови заглядають, крїзь шпари підсуваючи й свою лепту. Більша часть чи грав чи нї, а все на картках нотує, порів-

нув, висушув мозок, щоб винайти якусь систему та загарбати сі купи золота, що валами вносять ся перед круперами. А грають ся тут не паперами ані дрібною монетою тільки сріблом і золотом; найменша ставка в рулету 5 франків, найбільша 6000, в трант і карант — найменша 20 франків, найбільша 12 тисяч.

І мимо того, що крупери взагалі за кожним разом масу гроший забирають, а тільки зрідка комусь щасливішому підсунуть купку золота або срібла — тай то звичайно на те, щоби за хвилю опять її забрати — охочих до складаня жертв сьому богови не бракне ніколи. Ми обійшли кілька саль з 8 столами рулети, та двома з грою в „30—40“ і через цілу годину ні одного місця не знайшли вільного, щоб добре приблизитись та приглянутись грі як слід.

Характеристичне, що жінок тут коли не більше то певно ні трохи меньше від мущин. Молоді, старі, гарні, погані, навіть сивоволосі бабуні, сидять собі побіч виружованих з підмальованими очима кокот і однаково силкують ся відгадати місце, на котрім задержить ся гладенька кулька, кинена рукою крупера. Ріжниця тільки в сім, що коли програє бабуня то й сам чорт на те не допоможе, а як гарна дамочка то часто тутже таки знайдець ся хтось із багатої молодіжи або який старий донжуан, який радо поділить з нею свою виграну.

І що ся приотрасть до гри робить з людей? З нормальної, може деінде й справді розумної людини, тут ставть ся фаталіст, склонний до віри в усякі забобони та ворожби, — чіпаючий ся всяких неправдоподібностей, щоб тільки знайти спосіб видерти хоч трохи того золота, яке його своїм видом прямо загіпнотизувало. Отже рахують сходи, вікна, навіть тузики при убраню; кладуть на номер готелевої кімнати, на число, яке на убранє дістали в уборній, на число дорожки, вагону на всі можливі комбінації, системи, рахуби. Дрожачою нервовою рукою підсувають свої жертви на скомбінова-

ні числа, блідніючи глядять на невмолимі грабельці купера, які раз-в-раз купи срібла й золота собі загортають Коли-б справді існував який чорт що за записане душі пеклови хотів би відкрити тайну виграваня, то не товчись би йому по сьвіті, а заложити своє бюро в салі гри, а скоро-б у пеклі й місця для аматорів не стало!

Та не тільки для грачів але й для видців атмосфера казина сильно денервуюча і коли по годині-двох вийти з того розкішного пекла, то довгої хвилі потреба, щоб прийти до рівноваги, затерти в своїй душі сліди несмаку, який таке товариство лишає.

А сей деморалізуючий вплив казина затроїв все довкола. Монте-Карльо то зовсім инший сьвіт, тут інші неможливі деінде обставини, Тут гріш не має ціни, в театрі не знайде ся таншого місця над 10—20 франків — фякри, готелі, ресторани, всі числять небувалі деінде ціни. На виставах склепів майже не видно звичайних, позиточних річий тільки самі збитковні, понад вартість оцінені товари. І не дивниця — Монте-Карльо, се город чужинців, з яких богато рахує на виграну, а коли хто й виграв, то не вмів легко набутого гроша пошанувати. Тільки се мабуть лучаєть ся дуже рідко, більше вже програних, які однак думають „відбитися“ і тоді все одно до дрібниць ваги не привязують, а коли нема чим відбиватись, то як гра не відібрала у них ще всеї охоти до життя, тоді чим борше утікають з фатального місця.

Ще одну неменше варварську силу притягаючи мав Монте-Карльо а се стріляне голубів з великими нагородами за найцільнійші стріли. Справді хиба лише у так здеморалізованім гнізді як Монте-Карльо, можуть люди терпіти таку варварську забавку, можуть рівнодушно слухати безперестанного пуканя з рушниць, яке голосно розносить ся із стрільниці положеної сейчас у підшви казина, де тисячі невинних сотворінь платять житєм панські жарти, а сотки окалічілих волочать свої підор-

вані крилця. На площі перед казино, мов у Венеції у сьвятого Марка, снують ся громади сих птахів, та не опіка й охорона жде довірчиві сотворіня. Се все засуджене на смерть, яким позволено ласкаво в послідних хвилях житя натішитись сонцем, землею, свободою.

Круги деморалізації з того гнізда розійшлись гень далеко по цілій Рівері. Майже кожде місто й місточко має свої шулерні, рулети. Навіть на виставах склепових красуєть ся часто в мініатурі сей винахід Монаха Кассоні. І не в казинах лише управляєсь ся забавка, а часто, як приміром в Ніцці, у всіх більших льокалях можна із нею подибатись. І в прегарній палаті казина де-ля-жете, над морем, і в великім касині на площі Масена, в більших готелях, в фоав театру, всюди грають явно, не скриваючись. В Італії, в малім місточку Оспедалеті, знайшлись підприємчиві люці, що хотіли з нього зробити італійське Монте-Карльо. Заложили парки, вибудували коштом кількох мільонів пишне казино — але правительство не дало свого позволеня і так всі „благородні“ заміри добрих люців заснітились. Нехай однак читач не думає, що італійська Рівера вільна від тої язви. Ні, і тут казина мають свої столи рулети й бакарата, і тут згривають ся люди до утрати житя: тільки тут робить ся се облудно, не гравсь явно грішми, а купуєсь як при преферансі кістяні монети по 5, 10, 20 й 100 франків одна кістка (меньших не мож уживати!) і гравь ся так само як і в Монте-Карльо, тільки при заслонених вікнах, та засьвічених за днини лямпах.

Часами, десь піднесесь у пресі благороднійший голос протесту, та дбалі о добро Рівери опікуни оголошують такого сьмільчака в других газетах прямо „ворогом вітчизни“. Кажуть, що він хоче відобрати Рівері її найбільшу притягаючу силу, без якої не зїздились-би чужинці, опустїла-б і зруйнувалась ся чудова країна. А те, що багато з тих, які приїхали тут шукати відпочинку та лічення недуг в теплім сонішнім кліматі, замість сього дались

піврати пристрасти і в димі, задусі, безперестаннім денервованю тратять останки майна й здоровля, се байдуже! Коли-б тільки за свою руїну добре заплатили.

XIV.

КАРНАВАЛ В НІЦЦІ.

Звичай забав на улиці заведено у Ніцці ще в 1821. році за приміром Італії. Двір сардинський запровадив його для розвеселення свого короля, який тогді перебував там зиму. Однак в перших літах зійшов він тільки на якісь безпорядочні сатурналії. Аж в 1856 р., коли зимувала там цариця Марія Теодорівна, доложено всяких з'усиль, аби надати йому елґанції та блеску. Се й удало ся на якийсь час, та згодом, коли настали 1870—1 роки, забави уличні зникли цілком, але, що вони могли при відповіднім урядженю стягнути велике число гостей до Ніцци, то в році 1873 завязав ся окремиий комітет, який з часом потрапив із невинної італійської забавки, зробити справдішне діло штуки, яким в теперішній ніцейський карнавал.

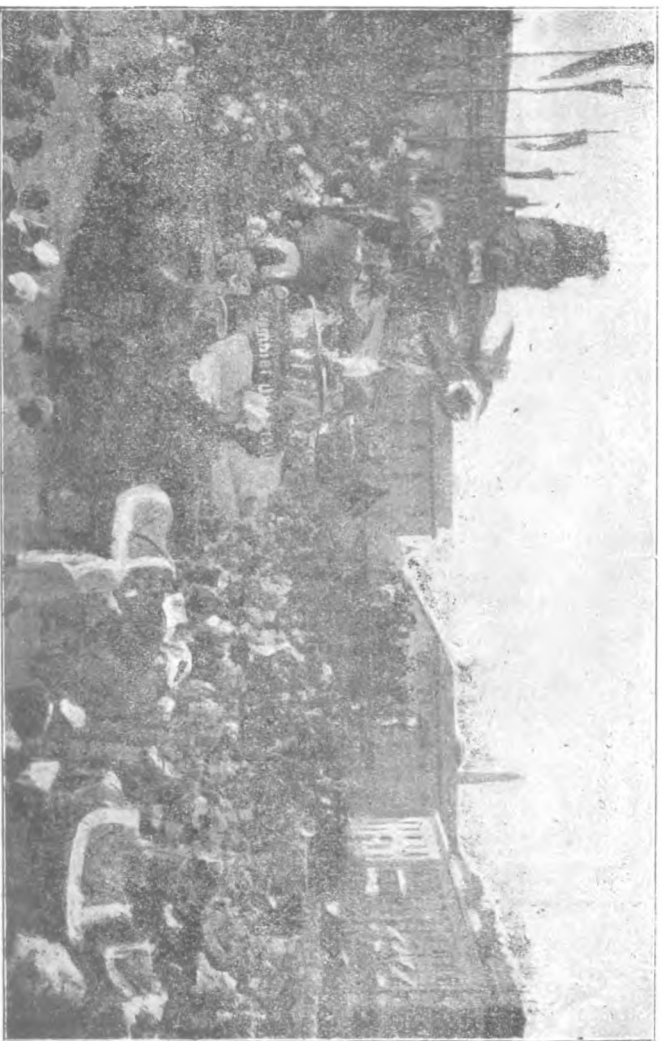
Кілько народу бере в нїм участь, можна собі представити з того, як нагадаємо що сама Ніцца числить до 140 тисяч мешканців, — а крім того зїхало ся сего року до 60 тисяч гостей карнавалових. Досить сказати, що одного дня прибуло до Ніцци 43 надзвичайні потяги. Готелї, пансіони, приватні мешканя переповнили гостї так, що вкінци навіть за казочні ціни тяжко було знайти поміщенє. За кімнату на пару годин в днину (без нічлігу) пла-

чено кілька десятків франків, а часто і за сю ціну не мож було її дістати.

В часі карнавалу т. в. менше більше на два тижні перед початком посту, Ніцца, сей малий Париж, як її зовуть Французи, прибирає зовсім відмінний характер. Незвичайне число багаті людности заповняє парки, бульвари, а надівсе майже найгарнійшу в світі „променаду Англичан“. Переповнює театри, концерти, де виступають тоді ліпші світові артисти, заливає по береги чудову палатку касина де ля-жете, яку побудовано на залізних стовпах на самім морі та широким мостом получено з променадою Англичан.

Прегарна вулиця де-ля-Гар, обсаджена величезними плянтами, сияє пишними виставами париських купців, які позвозили тут найгарнійші свої товари. За широкими вікнами ждуть довгими рядами маскарadowі костюми, виконані з дорогих шовків, — артистами-кравцями. Що до костюмів, то зі сторони комітету в спеціальні приписи не тільки що до барв, але також що до роду матерій. На балі в опері заповіджено заздальгідь газетами найлучший сорт шовку і оксаміту, подано навіть фірми продавців, які зобовязали ся заосмотрити ся в потрібні товари.

Ціла ся довжезна й широка вулиця, украшена рядами ріжнобарвих луків з електричних лямпок, безчисленними хоруговками; навіть стіни й балькони камениць, які на неї виходять, обвішано зеленими й барвними фестонами та драперіями. Велика площа Масена, на яку вулиця виходить, се немов пиш-но декорована саля театральна або балева; орнаменти, цвѣти, птахи, всякі брами й луки з ріжнобарвих електричних лямпок, лучить її наче триумфальними брамами із численними вулицями, які збігають ся на ній із всіх сторін Крім сього аркади старинних камениць, що квадратом окружають площу, навіть береги дахів, все украшене цвѣтами, хоругвами а надівсе лямпочками, що звисають зі всіх ізимсів безчисленими рядками — наче нами-

КНЯЗЬ-КАРНАРАЛ ІДЕ НА ВОЗІ.

сто на шиї дівчини. Вечером підчас карнавалових походів, коли все в округ засяє мільйонами світел, площа й вулиці переміняють ся в якесь зачароване, казочне місце.

На середині площі вибудовано великий павільон, украшений мальовилами, шкарлатними драперіями, різними алегоричним групами, які зображують музику, танець бакханток, арлекінів і т. д. Се резиденція ХХХVІ. князя карнавалу, який 20 го лютого о 9-30 год. вечером, має вїхати в свій „улюблений город Ніццу“. На площі на улиці де-ля-Гар, побудовано високі трибуни для гостей, які мимо великої ціни, в мить розкуповують ся. Крім трибун, балькони, вікна, навіть широкі сходи прегарної сьвятині, збудованої зовсім на взір париської „Нотр-Дам“, перемінено на театральні льожі.

Трикратні стріли дають знати коли від сторони залізниці надтягає нетепеливо вижиданий похід. Найперше кінні герольди. за ними кілька пар коний тягне величезний віз, украшений різними симболічними групами, а на яким їде одітий в яскраву синю одіж, монтструальної величини манекін, себ-то сам князь Карнавал у власній особі. За ним ще два алегоричні вози, дальше 12 груп костюмованих масок в різних історичних костюмах, 40 жовнірів, 40 стражників, артилеристи на конях і т. д. до того 5 музик й смолоскипи. Представте собі, що похід мав 267 метрів довготи, а супроводжали його безчисленні многотисячні маси, — а може уявите собі хоть частину сього, як Ніцца розпочинає свій карнавал! Похід, який надтягнув зі сторони двірця улицею де-ля-Гар, переходить площу Масену, Жарден публік, еще пару ілюмінованих улиць, вкінци вертає опять на пл. Масена, приміщує князя карнавалу в його павільоні і при звуках музики, співах, карнавалових маршів серед сьміху крику радости, починає на добре бавити ся, гуляти, засипувати себе дрібнесенькими паперцями, які перед кільканайцяти роками видумали Парижане, котрі тепер під назвою париських конфетів стали улюбле-

ною карнаваловою забавою. Перед п'ятидесяти роками обсипував ся народ гіпсовими кульками, та яйцями, наповненими мукою. Коли однак до штучних мучних яєць, не рідко почали мішатись зовсім природні, поліція такі жарти строго заборонила. Градові тучі гіпсових кульок у Франції остали й досі, але тому, що се вимагає від всіх спеціального охоронного строю й дротяних масок, дозволене тільки в два послідні дні карнавалу.

Помогли ми Ніцеянцям витати карнавал, — а в три дні опісля, приїхали знов поглянути на їх славні на весь сьвіт битви цвітами. Ся гарна забава — то винахід Ніцеянців і ніде вона не відбувається так пишно, як тут у своїй вітчині. І не диво: адже околиці Ніцци, се цвітник цілої Європи, їх бачимо на всіх балях, нюхавмо в формі славних французських терфум; вони в зимі так розкішно манять очи на вікнах вистав огородників і ніде в сьвітї нема так ідеального поля битви, як ніцейська англійська променада. Представте собі улицу 27 метрів широку, 2 кільметри довгу, обсажену високими пальмами. Один її бік становлять вілі, готелі, палати з чудовими парками; другий, сині аксамітні філі моря — над головою ярко синьої, не виданої у нас барви, небо. Ціла улица на цвітове сьвято ще й пишно удекорована, обвішана хоруговками, стяжками, цвітами.

За бар'єрою, що відгороджує публику від улиці, на бальконах і терасах близьких готелів, збирають ся тисячі народу — а перед очима їх дефілює безконечний подвійний ряд удекорованих цвітами повозів. Се не Сан-ремська хвиля загальної майже діточої забави, не всі в ній годні брати участь — але всім доступний вид, якого — раз побачивши — не забудеш

Перед нашими очима дефіляда наче з казки тисяч і одної ночі. Їдуть мушлі, зьвізди, метелики, коші, їдуть цілі кораблі, замки, шатра, млинки — прямо гори найчуднійше уложених, пахучих, сьвіжих квіток. От містерне гніздечко пташки, увите

з чудових жовтих маргаріток, — там монструальний букет цвітів, на яким знайшло поміщене двогарних дівчат, перебраних за сверщика, — й мотилля. Тут знов лодка з квіток з квітками, — дітьми, керманичами. Килями цвітові в прегарних взорах ще й з гербами, вкривають хребти коний, звисають з сідал. Цвітами вкриті колеса, безліч широких шовкових стяжок, повівають барвними китицями на конях, ліхтарях, та капелюхах візників. Декорациї таких возів, се правдиві діла штуки, які може сотворити тільки французька інтелігенція і її вроджений артистичний талан. Правда, що й оплачує ся огородникам їх праця, бо за прибранє одного воза платить ся від триста до три тисячі франків. Властителі знов найгарнійшийх — дістають від комітету високі премії. Розентузиязмована публіка, з окликами вдоволення, закидує гарні повози квітками, властителі її відповідають за оказані симпатії цвітовими стрілами, але головна битва розгріваєть ся таки між сами дефілюючими властителями возів.

Цілий час, кілька музик на переміну, пригриває ріжні веселі мелодії, а ще веселійше сьвітить тепле осліплюче ясне сонце, що так і купав все в своїх горячих промінях, нічим не нагадуючи, що всеж таки — се тільки що-й-но 23-ого лютого!

Не менше цікава і дальша програма карнавалу. До неї треба зачислити походи возів та груп маскових, які перетягають улицями в днях призначених на битви конфетами.

Ужите тут слово „вози“ — зовсім нашому виображеню про вози не відповідає. Кілька, а частійше кільканайцять прибраних коний, з їздцями на хребтах, — тягнуть за собою цілі зачаровані замки, неприступні кріпости, лодки або й кораблі. Часто вози, які представляють якісь заведеня розвеселяючі, мають свою з кількадесять музикантів зложеному музику й сотки костюмованого та замаскованого народу. Тут же перед очима публіки

виконують ся різні представлення а найбільше танці, між якими не бракне й канкана

Ріжні невинні, дотепні шутки мішають ся з доволі їдкою іронією. Приміром їде віз, який з'ображав і мирову конференцію з її учасниками, а за нею сейчас цілий ладунок оружя, армат, кораблів. Сатирою політичною, однак зміненою поліцією, проте й не зовсім ясною, єсть також група гуляюча на животі обернено до гори ногами величезного осла. На іншій возі, пані дому бавить ся в рулетку, а за її плечима пан діти колише. Великанський слимак із написею „Nice Coni“ та цифрою 50, — на яким їде в національній строю Італіянець; се насміх з поспіху, з яким через 50 літ ведено будову залізничі з італійського місточка Коні до Ніцци..

Деякі дотепи порушували такі теми і сфери, що аж поліція мусіла їх казати змінити або й зовсім усунути. За теж не уважала за потрібне заказати воза, на яким їхало кільканайцять дам в рожевих трикотах та звичайних дамських сорочках, без жадної іншої одежі. Га, що край, то обичай. Але то дивно, що дівть ся се в Ніцці, в якій за часів її належання до Італії панували так строги обичай, що дві особи різного пола не сміли разом показати ся публично, ані перейти в купі улицю. Дівчина, яку побачено з жовніром на розмові, була на все скомпромітована, та тяжко вже було знайти для неї жениха.

Між возами, яких кільканайцять доходило величиною триповерхової камениці, для яких завчасу ладжено місце проїзду, підрубано дерева, усувано придорожні будки, — тягнули численні, не менше дотепні й цікаві менші візки. Дальше кільканайцять груп масок кінних по 20—30 коний, 50 груп масок то в історичних костюмах, то поперебраних в жаби, черепахи, птахи, великолюди, осли, свині, а також безліч масок не звязаних у жадні групи. На надгороди для найліпших возів та груп призначує місто 50 тисяч франків.

Коже уличне карнавалове свята повторюють ся у відступах двічі. Між тим вечерами для виспих верств відбувають ся гишні балі й костюмовані маскаради. Льожі для видців на сих баях платять ся від кількадесят до 200 або й більше франків. Балі, що відбувають ся з незвичайним комфортом, а звичайно з гори приписаних барвах і цвітах, — стягають всю богату місцеву й приїзну публику. Часто під дискретною маскою уживають свободної розривки члени пануючого дому, котрі зимують на Рівері. Однак попри найвисшу аристократію, вільний вступ мають також дами із „пів світа“, наколи тільки відповіли приписам щодо комфорту в строю та костюму. Місцеві газети пишуть навіть, що й дами сі, яких тут безліч, тішать ся великим поведженем, розуміють ся, доки не переступлять границь приличности, як се лучило ся прим. сього року на ніцейськїм бали, де якась дама, убрана в пишне доміно, частенько розхильовала його із легка, при чім спостережено — що під доміном гарна масочка не мала на собі від ніг до голови нічого більше, крім — трикотів. Розуміють ся, сю відважну женщину випрошено. Став ся скандал, але як зауважано, число дійсно обиджених тим фактом не було так велике, як би мож було надїяти ся.

Але вернім ще раз до улиці, яка, мимо своєї численности, ріжнородности в замаскованю — ніколи не переступає границь приличности. Не чути поганих слів, ні лайки, ні сварки; ся многотисячна товпа дорослих, розбавлених дітей — веде себе однак прилично, з великою ввічливістю для чужинців.

Забава й веселість доходить до кульмінаційної точки в послїдний день карнавалу, на який вечером заповіджено спаленє князя карнавалу, що досі царствував на площі Масена, в своїй пишній резиденції.

Користаючи із близького сусїдства, ми ще й сього дня загостили до Ніцци.

Коли доїздили трамваєм із Монте-Карля до Ніцци, то передмістя й віддалені від осередку улиці, були майже опустілі. Всі склепи і варстати, мимо будної днини, позамикані. За те до середмістя не доїхали, бо головними улицями як раз перетягав карнаваловий похід із своїми нечуваних розмірів возами, кіньми, ослами, безчисленними масками, при такім здвизі народа, що годі було думати, що-би туди перетиснути ся. Тому що на сей день була дозволена також битва гіпсовими кульками, прте ніхто не важив ся вийти на улицю без верхнього окритя, каптура й маски, через що, і ся ся многотисячна товпа, здавалась безчисленним масковим походом. Мов бистра філя гірської води, валить народ із шумом, співом, сьміхом, криком. З голосною музикою раз по раз перетягають великанські вози, а на перший відгомонь труб, клярнетів, багато масок пускаєть ся у танець. То нічо, що ноги прямо грязнуть у конфетах, що пил із паперців та гіпсу підносить ся в около — се нікого не журить. Якась шалена втіха підносить кожного, не дав вдержатись на місци. Потворились колеса, які з сьпівом, підскоками, крутять ся в кільце чимраз швидше, чим-раз дальше. Летять ряди чвірок, з свистом, тарахканєм, лиш в ряди годи одно слово: „плясо“, „плясо“ і як вихор перелетіли, за ними другі, треті, діти й дорослі, жінки й мущини. А все, що йде, пливе, повними жменями або бляшаними лопатками аби не пачкати пальців, розкидає в около хмару паперців й гіпсових кульок. На сїм тлі загальної забави досить комічно виглядають мабуть чужинці, які без маски й каптура — для цікавости, вийшли тільки приглядатись забаві. Маски раді, що мають неохоронену ціль, сейчас обсыпають їх зі всіх боків всілякими конфетами, які путають ся у волосє, бороди й вуси, засипають капелю, нападують у рот а навіть гортанку. Обтріпуєть ся такий бідачиско, стрясавсь а тут нова туча граду на нього спадає і так як пилку, подають собі його

з рук до рук, доки не удасть ся йому вивинутись і зникнути десь на убочи.

А народ раз-враз напливає — вже головні улиці за тісні для такої маси, групи масок піших або й верхом, враз з музиками, запускають ся на бічні, тихі улиці, та заповняють їх гамором, сміхом, співом. Немов море підчас припливу, так радість заточує чим-раз ширші круги. Хто сього на власні очі не бачив, той прямо представити собі не може, що є люди, ба народи, здібні еше на тверезо до такої шаленої забави.

Иншого підсоня, иншого темпераменту, инших обставин, та иншої школи життя треба до сього, щоб людч уміли так бавитись. А одначе — розривка веселість так потрібна кождому до життя! Жаль, що у нас ніхто навіть не пробує кинути жмінку яснійшого сьвітла на сіру буденщину широких народних мас. В кождім клубі, чи „бесіді,“ мавмо комітети, які висушують мозок, щоб забавити жмінку інтелігенції, яка в добавок їх забави і не потребує, чого доказом мале звичайно число гостей на вечерницях — а маси забідованого хлопца лишені самі собі і коли з розпуки й браку иншої розривки лізуть у коршму — тільки голословні морали знають йому правити, не подаючи в замін нічого. Противно, навіть такий старий звичай, як коляда з музиками, з великої дбалости о спасенє хлопської душі, тепер заказуєть ся...

Та час покінчити із князем Карнавалом. Палатка його на площі Масена вже пуста. О другій годині після обіда вивезено його з великою парадом на площу Поншетті — де сидить на ^ю високім престолі та дожидає свого сумного кінця. О 8 годині безчисленна маса народа з музиками й смолоскипами, спішить на площу, щоб в послідне попрощати свого божка забави. Загуділи трикратні стріли, заграли музики, а ціла широка площа й довжезні улиці заповнені битком мно отисячною товпою — засяли бенгальським сьвітлом, пішли безліч штучних огнів, заблисли китиці огненних цьвітів

посипались червоні, зелені, сині зьвізди, пописались штуками огненні гімнастики — силачі, засіяли найчуднішими орнаментами фасади й балькони каменниць, а в кінці з треском і сиком стовп огню огорнув й самого князя карнавалу. Признаюсь, що мимо того, що плякати й газети заздальгідь спаленє князя карнавалу заповідали — для мене самий факт спаленя так сказати-б майже живцем сього величезного в синьо-жовту одежу одітого манекіна враз з його червоним престолом — все-ж таки був несподіванкою.

А тут огонь горить собі на добре. Іскорки летять високо й далеко на всі боки, горячо від огню починає припикати, народ цофавсь, настав на товп; — кілька осіб паде завадивши о камінну лавочку — діти від страху починають плакати — ще троха — а готова скоїтись катастрофа. Але огонь пригасає ш идко, ще й зручна поміч поліції скоро привертають до порядку. За хвилю музики заграли сумний марш, рушили з смолоскипами, а за ними непроглядне море голов і все посунуло помалу в сторону купаючої ся в мори ілюмінаційних сьвітел площі Масеза, щоб ще на останку дві три години перед надходячим постом побавитись, пошалїти...

ЗМІСТ:

	Стор.
I. Море	7
II. З одеських спогадів	10
III. Пароплавом з Одесси до Ялти	29
IV. В Ялті та її околиці	45
V. З Києва	61
VI. На Тарасовій могилі	71
VII. Із Кам'янця подільського	84
VIII. Тівольські каскади	94
IX. Перший вечір в Венеції	101
X. Сан-Ремо	107
XI. Італійський карнавал	117
XII. По Рівері	122
XIII. Вржіня з Монака	137
XIV. Карнавал в Ніцці	145

